

TÜRK DERS KİTAPLARINDA “ERMENİLER” Cumhuriyet’ten Günümüze

Ekim 2015

Dr. Erhan METİN

tepav

**TÜRK DERS KİTAPLARINDA
“ERMENİLER”
Cumhuriyet’ten Günümüze**

Dr. Erhan METİN

tepav

TEPAV Yayınları No: 77

**TÜRK DERS KİTAPLARINDA “ERMENİLER”
Cumhuriyet’ten Günümüze**

Dr. Erhan METİN

Kitap içeriğinden yazarı sorumludur.

Kaynak göstermek suretiyle kısmen veya tamamen alıntı yapılabilir.

Ekim 2015

Massa Basım Evi

ISBN 978-9944-927-70-3

TEPAV

TOBB-ETÜ Yerleşkesi, TEPAV Binası

Söğütözü Caddesi No:43

Söğütözü/ANKARA

Telefon +90 312 292 5500

Faks +90 312 292 5555

www.tepav.org.tr

tepav@tepav.org.tr

Teşekkür

Elinizdeki eserin ortaya çıkmasına vesile olan değerli hocalarım Prof. Dr. Mehmet ŞAHİNGÖZ ve Prof. Dr. Yusuf SARINAY'a, araştırma sürecinde görüşlerine müracaat ettiğim Hüseyin Raşit YILMAZ beye, çalışmanın ortaya çıkmasına imkan sağlayan TEPAV Direktörü Prof. Dr. Güven Sak'a teşekkür ediyorum, şükranlarımı sunuyorum.

Dr. Erhan METİN

1982'de Çankırı'da doğdu. İlköğrenimini 1994 yılında Çankırı Atatürk İlköğretim Okulunda tamamladı. 1998'de Nevzat Ayaz Anadolu Öğretmen Lisesinden mezun oldu. Aynı yıl Selçuk Üniversitesi Eğitim Fakültesi Tarih Öğretmenliği bölümünü kazandı. Milli Eğitim Bakanlığının burslu öğrencisi olarak okudu. Tezsiz Yüksek Lisans programını tamamlayarak 2003'de "Tarih Öğretmeni" unvanı ile bu bölümden mezun oldu. 2007'de Gazi Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü Tarih Eğitimi Ana bilim Dalında, Prof. Dr. Mustafa Safran'ın danışmanlığında hazırladığı "Türkiye Cumhuriyeti İnkılâp Tarihi ve Atatürkçülük Derslerinde Ermeni Meselesinin Öğretimi" konulu tez ile Yüksek Lisans (Master) derecesi aldı. 2011'de Atatürk Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü Tarih Eğitimi Ana bilim Dalında Prof. Dr. Muammer Demirel ve Doç. Dr. Bahri Ata'nın ortak danışmanlığında hazırladığı "Tarih Eğitimi ve Dil: Tarihçilerin, Tarih Ders Kitabı Yazarlarının, Tarih Öğretmenlerinin ve Öğrencilerin Tarihsel Dil Kullanımı" konulu tez ile doktora derecesi aldı. Metin, lisans eğitiminin akabinde özel öğretim kurumlarında tarih öğretmeni olarak çalışmaya başladı. 2004-2007 yılları arasında Ankara Üniversitesi Çankırı Meslek Yüksekokulunda Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi derslerini okuttu. 2007-2008 yılları arasında Karatekin Üniversitesi Meslek Yüksekokulunda İnkılâp Tarihi dersleri vermeye devam etti. 2005 yılında Dr. Rıfki Kamil Urgan Çankırı Araştırmaları Merkezinin Kurucu Yönetim Kurulu üyeliğine seçildi ve sonrasında Araştırma Merkezi Koordinatörlüğü görevine getirildi. Bu görevini 2009'a kadar devam ettirdi. 2009'da Dicle Üniversitesi Ziya Gökalp Eğitim Fakültesi Tarih Öğretmenliği Ana bilim Dalının açmış olduğu Araştırma Görevliliği sınavını kazandı. 2010 yılı başında Araştırma Merkezi Koordinatörlüğü görevinden ayrılarak Dicle Üniversitesi Eğitim Fakültesi Tarih Öğretmenliği Ana bilim Dalı Araştırma Görevlisi kadrosundaki yeni görevine başladı. Ekim 2011'de tamamladığı doktora tezi ile Doktor unvanı alan Metin, Aralık 2011'de yine aynı bölüme Yrd. Doç. Dr. olarak atandı. Temmuz 2012'de Çankırı Karatekin Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih bölümüne naklen Yrd. Doç. Dr. olarak atandı. 2012-2014 tarihleri arasında tarih bölüm başkan yardımcılığı görevini yürüttü. Halen aynı üniversitede öğretim üyeliğine devam etmektedir. Erhan Metin'in bugüne kadar yayınlanmış kitapları, farklı kitap çalışmalarında yazmış olduğu kitap bölümleri, hakemli dergilerde yayınlanmış makaleleri, ulusal ve uluslararası kongrelerde sunmuş olduğu tebliğlerinin yanı sıra yürütmüş olduğu proje ve editörlük çalışmaları da mevcuttur. Akademik dergilerde hakemlikleri de olan Metin, evli ve iki çocuk babasıdır.

İÇİNDEKİLER

Önsöz	5
GİRİŞ	9
I TÜRKİYE'DE TARİH ÖĞRETİMİ VE TARİH ÖĞRETİMİNİN AMAÇLARI	14
II TÜRKİYE'DE TARİH DERS KİTAPLARI	20
III TÜRK OKULLARINDA ERMENİ MESELESİNİN ÖĞRETİMİ	25
IV TÜRK TARİH DERS KİTAPLARINDA "ERMENİ" MESELESİ	43
IV-I. TEK PARTİ DÖNEMİ DERS KİTAPLARINDA "ERMENİ" MESELESİ	44
IV-II. ÇOK PARTİLİ DÖNEM DERS KİTAPLARINDA "ERMENİ" MESELESİ	59
V SON DÖNEM DERS KİTAPLARINDA "ERMENİ" MESELESİ	69
V.I. İlkçağlardan Osmanlı Devleti'nin Sonuna kadar Türk-Ermeni İlişkilerinin Tarih Ders Kitaplarında Sunumu	70
V.II. Tehcir Olayı ve Tehcir Sonrası Türk-Ermeni İlişkileri ve Konu ile İlgili Kavramların Ders Kitaplarındaki Sunumu	115
VI SONUÇ	146
KAYNAKÇA	151
DERS KİTAPLARI KAYNAKÇASI	160

Önsöz

Bir asır öncesine kadar Ermeni ve Türk halkları aynı ülkenin vatandaşlarıydılar. Osmanlı bürokrasisinde Ermeniler üst düzey pozisyonlara gelmiş, birçok köy ve kentte Ermeni ve Türk halkları iç içe yaşamaktaydı. Ancak 20. yüzyılın başında Osmanlı dağılıyordu. Batıda Rumeli isyanları, Doğu'da Rusya'nın baskısı, güneyde ise Arap vilayetlerindeki ayaklanmalara karşı mücadele veriyordu. Bu dünya çapındaki değişimin bir parçasıydı - imparatorlukların zamanı hızla doluyor, yerini ulus-devletler alıyordu. Birinci Dünya Savaşı ile bu eşik aşıldı. Yeni ülkelerin milli sınırları hala devam eden pek çok tartışmaya rağmen belirlendi.

Günümüzün Türkiye ve Ermenistan'ında 30'lu yaşlarındaki ortalama bir kişinin büyük dedesi, yani dedesinin babası kadim komşuları ile yaşamı hatırlar. Bu dört nesillik zaman boyunca dünya ikinci bir büyük savaş yaşadı, Sovyetler Birliği çöktü, eski sömürge ülkeler bağımsızlıklarını kazanıp muazzam bir kalkınma sürecine başladı. İnsanlık uzay keşfine çıktı, atomu böldü, bilgisayarlar üzerinden küresel iletişim ağları kurdu. Bu coğrafyada 1915 öncesi yaşayan neslin, yani dedelerimizin babalarının, hayal bile edemeyecekleri bir dünyada yaşıyoruz.

Ancak toplumsal hafızamızda bir asır önce yaşananlar bütün bu değişikliklere rağmen diri kalıyor. Bazı zihinlerde 1915 olayları zamanla merkezi bir yer edinmiş, kimliklere sinmiştir. Bu duygular düşmanlık denilebilecek seviyede sert sözlerle, suikastlara varan eylemlerle, kinle körüklenmiştir. Bilginin sınırsız olduğu bu çağda huzur içinde birlikte yaşamın önündeki engel tarihin psikolojik bagajı olmuştur.

Bunun önemli bir boyutu da Türkiye ve Ermenistan devletlerinin 1915'e yönelik kurumsal yaklaşımlarından kaynaklanmaktadır. Elinizdeki çalışmada görüldüğü gibi, iki devlet de toplumsal hissiyatları okul müfredatına yansıtmıştır. Bu birçok Türkiye ve Ermenistan vatandaşının konu hakkında okuduğu ilk ve tek bilgidir ve birlikte, komşu toplumlar hakkındaki hissiyatları belirlemekte son derece önemlidir. Ancak, 1915 olaylarını ve öncesini anlatan bu ders kitapları 1915'den beri yaşanan Türk-Ermeni ilişkileri ışığında yazılmıştır. Olanları anlamak için savaş yıllarını çalıştığımız kadar 20. yüzyılı da anlamamız gerekmektedir.

1915 olayları bazı tarihçilere göre soykırım, bazılarına göre ise katliamdır. İttihat ve Terakki hükümetinin niyeti, zayıflığın sayısı ve Ermenilerin tehcir koşulları konusunda iki toplum farklı tezler savunmaktadır. İki tarafın da hemfikir olduğu nokta, İttihat ve Terakki'nin savaş koşullarında Anadolu Ermenilerini tehcir etmesi ve bu tehcir süresinde birçok Osmanlı Ermeni'sinin ölmüş olmasıdır.

1918'de Güney Kafkasya'da bir Ermeni devleti kurulacak ve 1920'de Sovyetler Birliği'ne dahil edilecektir. 1923'te ise Osmanlı Devleti sona erecek, onun yerine ulus devlet olmayı hedefleyen bir cumhuriyet kurulacaktır. Sınırın iki tarafındaki halk da savaş sırasında büyük acılar yaşamış, geçmişte geride bırakarak kendilerini geleceğe vermiştir. Bu yıllarda doğup büyüyen nesil 1915 olaylarını aile içinde konuşsa da, uluslararası kamuoyuna taşımaktan çok uzaktır.

Bu durum soğuk savaş yıllarının hareketli siyasi konjonktürü içerisinde değişecektir. İkinci Dünya Savaşında Nazi Almanyası tarafından işlenen olağanüstü insanlık suçlarını yargılamak amacıyla Raphael Lemkin adlı hukukçu, halklara karşı işlenen imha amaçlı katliamları "soykırım" olarak tanımlamıştır. Bu kavram bazı değişikliklerle 1948'de Birleşmiş Milletler tarafından kabul edilmiş ve böylece birçok Nazi ve işbirlikçisi soykırım suçu ile yargılanmıştır. Özellikle Adolf Eichmann'ın 1961'de Kudüs'te yargılanması uluslararası ortamda bu gibi konuların konuşulmasını arttırmıştır. 1960'lı yıllardan itibaren Ermeni gruplar da 1915 olaylarının soykırım olarak tanınmasını talep etmeye başlamıştır. Ermeniler Ankara hükümetini Osmanlı'nın devamı olarak soykırımla suçlamakta, Ankara ise 1915 olaylarının soykırım olmadığını savunmaktadır.

1970'li yıllarda diaspora dahil olmak üzere, 1915 olayları Ermeni toplumu için varoluşsal bir mesele haline gelmiştir. Bu konuda çok sayıda akademik, sanatsal ve siyasi çalışma yapılmaktadır. Türkiye üzerinde de "soykırım" tabirini kabul etmesi için ciddi baskı oluşturulmaya başlanmıştır. Türkiye nezdinde bu açıdan en önemli hadise "Ermenistan'ın Kuruluşu İçin Ermeni Gizli Ordusu" (ASALA) adlı örgütün saldırılarıdır. ASALA 1975-1985 yıllarındaki suikastlarında çoğu Türkiye Cumhuriyeti memuru olmak üzere 46 kişiyi öldürmüş, yüzlerce kişiyi yaralamıştır. Türkiye kamuoyunda ve Dışişleri Bakanlığı gibi bazı kurumlarda ciddi iz bırakan bu suikastlar ile Türk ve Ermeni toplumları arasındaki mesafe daha da açılmıştır.

Ancak bu dönemde, Türkiye-Ermenistan arasındaki resmi ilişkiler tamamen kopuk değildir. Soğuk Savaşın sonunda, 1991'de Ermenistan'ın bağımsızlığını tanıyan ilk ülkelerden biri Türkiye olmuştur. İki ülke arasında büyükelçi düzeyinde diplomatik ilişkiler kurulmamış olmasına rağmen sınırlar açıktır.

Azerbaycan'ın aynı yıl gerçekleşen bağımsızlığı Türk-Ermeni ilişkilerine yeni bir boyut katacaktır. Erivan hükümeti 1988'den beri Azerbaycan'la savaş içindeydi. Türkiye resmen savaşa katılmasa bile kamuoyu Azerbaycan'ı desteklemekte, küçük bir grup Türk gönüllü Azeriler tarafında aktif çatışmalara katılmıştır. Ermeni tarafının Dağlık Karabağ bölgesinde ilerlemeleri ve bazı katliamlar yapmaları sebebiyle Türkiye 1993 yılında Ermenistan sınırına askeri yığınak yapmış ve sınırı insan ve mal trafiğine kapatmıştır. Ermenistan ve Azerbaycan 1994'te ateşkes anlaşması imzalarsa da Dağlık Karabağ'ın işgali devam etmekte ve cephe hattında zaman zaman çatışmalar sürmektedir.

Dolayısıyla Türkiye-Ermenistan ilişkilerinde hem 1915 olayları, hem de Dağlık Karabağ meselesi iki ülke arasındaki normalleşmeyi zorlaştırmaktadır. İki ülke arasında 1915 olaylarını geride bırakmaya dair bazı hamleler olsa bile Türkiye'nin Azerbaycan ile olan ilişkileri böyle bir yakınlaşmaya yol vermemektedir. Ermenistan ise iki Türk devleti tarafından kuşatılmış olmanın psikolojik etkisiyle siyasi tutumunu sertleştirmiştir. Diasporası üzerinden dünya kamuoyunda Türkiye ve Azerbaycan karşıtı sert bir rüzgar estirmektedir.

1990'lardan beri Türkiye-Ermenistan ilişkilerinde büyük değişiklikler olmasa da toplumsal seviyede yakınlaşma denilebilecek bazı eğilimler mevcuttur. 2000'li yıllardan beri Türkiye kamuoyunda "soykırım" kelimesinin kullanımına olan eski toplumsal baskılar azalmakta, 1915 olayları hakkındaki tartışma daha özgür bir çerçevede ilerlemektedir. Özellikle 2007'de gerçekleşen Hrant Dink suikastı sonrasında toplum Ermeni vatandaşlara karşı daha benimseyici bir tavır almaktadır. Ermeni toplumunda da son yıllarda bir yumuşama gözükmektedir. Ermenistan halkı Türkiye ile ekonomik ilişkiler kurmakta, diasporası ise geçmişindeki ASALA terörü gibi bazı nefret unsurlarıyla yavaş yavaş yüzleşmektedir.

Bu değişikliklere binaen devletler de tutumunu yumuşatmıştır. Türkiye ve Ermenistan Cumhurbaşkanları birbirlerinin ülkelerini futbol maçları vesilesiyle ziyaret etmiş, 2009'da normalleşmeye

yönelik bir anlaşma imzalamıştır. Bu anlaşma parlamentolar tarafından onaylanmayıp sonra feshedilse bile bir emsal oluşturmaktadır.

Güney Kafkasya'nın barış ve refaha kavuşması için Türkiye-Ermenistan ilişkilerinin düzelmesi büyük önem taşımaktadır. Böyle bir düzelmeye Azerbaycan ve Ermenistan halklarının da tekrar barışçıl bir şekilde temas kurması, üç ülke arasındaki ekonomik ve sosyal ilişkilerin gelişmesi için şarttır.

Bölgenin tarihine bakıldığında ise bu yöndeki gelişmelerin sadece toplumsal uzlaşma ile mümkün olacağı görülmektedir. Halklar arası düşmanlık sürdükçe liderlerin uzlaşmaya dair atabileceği adımlar kısıtlı kalmaktadır. Dolayısıyla bölgedeki ihtilafların tek çözüm yöntemi ülkelerdeki toplumsal algıları nefret söyleminden uzaklaştırmaktır. Nefret retoriklerinden uzaklaşıp normalleşerek, sağlıklı bir zeminde, herkesin yararına olacak bir gelecek inşa etmek için meseleye objektif yaklaşabilen çalışmaların teşviki büyük önem taşımaktadır.

İşte elinizdeki çalışma bu bağlamda değerlendirilmeyi fazlasıyla hak eden bir eserdir.

Güven Sak

TEPAV Direktörü

GİRİŞ

Dil ve tarih, insanın varoluşundan bu yana birlikte hayat bulan iki önemli kavramdır. Tarihi olmayan bir dil düşünülemez. Doğal olarak her dil, ait olduğu milletin tarihinden izler taşır. Dil'in ne olduğu, birey ve toplum için ne anlam ifade ettiğinden başlayan ve tarih derslerinde kullanılan dilin özelliklerine kadar uzanan bir araştırma; üzerinde araştırma yapılan toplumun tarihsel süreçte yaşamış olduğu çok yönlü değişimleri ortaya koyacağı gibi tarihsel hafızasına dair pek çok veriyi de gün yüzüne çıkartabilir. Bu nedenle tarih ve dil ilişkisini inceleyen her çalışma, geçmişten günümüze farklı milletlerin birbirine nasıl bakmış ve bakmakta olduğunu ortaya koymakta büyük önem taşır. Günümüzde halen tartışılan henüz çözüme kavuşturulmamış tarihi meselelerin bilimsel açıdan ele alınması da yine tarihsel veriler üzerinde gerçekleştirilecek tarih ve dil ilişkisini inceleyen çalışmalar ile mümkün olmaktadır. Dil düşüncenin evi olduğuna göre insanlık düşünce dünyasını dili sayesinde somut ve anlaşılabilir kılmaktadır. Öyle ki İnsan, düşündüğünü ifade edebildiği müddetçe varlığını ispat edebilmektedir. İnsan yaşamının en büyük parçası olan dil, toplum yaşamında da bu önemini devam ettirir. Dil'in toplum yaşamındaki önemine değinen Doğan Aksan (1984:55) *"Dil bir toplumun düşünce yapısını, anlatım yollarını gösteren, onu millet yapan, insanın toplumla en sıkı bağlarını oluşturan, onun bilinçaltına inen kültürün en güçlü ögesidir..."* diyerek dilin toplumsal yapıdaki yeri ve önemini vurgulamıştır. Toplumların tarihsel ve kültürel kodlarının tespit edilebilmesinin bir yolu da kendilerini ifade ederken kullanmış oldukları dilleridir. Toplumların birbirlerini algılamalarında, birbirlerine bakışlarında ve toplumsal imgelerin ortaya çıkışında da etkili olan unsur hiç şüphesiz yine dildir.

Ergin'e (1998:3-4) göre *"Dil insanlar arasında anlaşmayı sağlayan tabii bir vasıta. İnsanlar duygularını, düşüncelerini, fikirlerini, hükümlerini birbirlerine nakletmek, meramlarını birbirlerine anlatmak için dil denilen vasıtaya başvururlar. Fakat dil insanların kullandığı herhangi bir vasıtaya benzemez. Onun vasıtılığı sadece anlaşmayı temin etmesi bakımındandır. Fertler ve nesiller arasında anlaşma vasıtası olarak iş görür. Fakat bu işi görürken daima müstakil bir hüviyete sahiptir. İnsanlar ona istedikleri gibi hükmedemezler. Onu olduğu gibi kabul etmeğe, onu bir vasıta olarak kullanırken onun hususiyetlerine dikkat etmeğe, onun tabiatına uymağa mecburdurlar.*

Çünkü dil sun'î bir vasıta, maddî bir vasıta, bir alet değildir. O tabii bir vasıta. Vasıta vazifesi görür, fakat tabii bir varlığı vardır. Dil bu bakımdan canlı bir vasıtaya benzer. Tabii bir varlık olan dilin kendisine mahsus bir takım kanunları vardır. Bunlar dil kaideleridir. Dil kaideleri dilin yapısına hâkim olan, dilin bünyesinden ve temayüllerinden doğmuş bulunan bir takım prensiplerdir. Bunlar dille birlikte mevcut olup onun yapısının hususiyetlerini ifade ederler, temayüllerinin istikametlerini gösterirler”.

Dilin doğası, yukarıda ifade edildiği üzere, geçmişte yaşananların üst üste konulmasıyla oluşan bir sürecin parçası olabilir. Fakat tarihçiler dili sık sık edebi ya da günlük bir şekilde kullanmaktan kaçınmışlardır, ya da öğrenenler için zorluklar oluşturacak şekilde kullanmışlardır. Edwards'ın gösterdiği üzere, tarihin bu karakteristiği, öğrenilecek olan nesneyi her zaman daha soyut bir hale getirmektedir (Husbands, 1996:34).

Tarihin insanlara aktarılması ve tarihin öğrenenlerce doğru algılanmasında önemli bir rolü olan tarih eğitimi, kaynaktan çıkan mesajın doğru bir şekilde alıcıya ulaşmasını sağlamaktadır. Bu süreç ise iletişim becerileri başka bir ifade ile dil becerileri ile mümkün olmaktadır.

Öğrencinin tarih anlatan öğretmenini dinlerken veya ders kitabını okurken öğrenmeye çalıştığı tarihi olay veya olguları; iç içe geçmiş bir ses yumağı olarak değil, her bir sesin birleşmesinden oluşan kelime, kelimelerin birleşiminden oluşan cümle ve cümleler içerisinde yer alan geçmişe ait kavramlar ve sözcükler vasıtasıyla öğrendiği görülmektedir. Dolayısıyla öğrencinin tarih öğrenirken karşılaştığı bu dil onun gelecekteki tarihsel anlayışını şekillendirecek olan ve okul sonrası hayatında sürekli yararlanacağı dildir. Bu nedenle tarih eğitimi ve dil ilişkisi incelenirken kelime, cümle, kavram ve anlam olarak incelenmelidir. Bu nedenle öğretmenin dilinden çıkan ve ders kitabında yer alan her kelimenin, her cümlenin, her kavramın ve dile ait her bir unsurun öğrencinin tarihsel anlayışının gelişiminde özel bir yeri olduğu bilinmelidir. Öğrencinin tarih hakkında dinlediği, okuduğu, her bir kelime öğrencinin sahip olduğu tarih bilincini ve kültürünü oluşturmaktadır. Tarih hakkında konuştuğu ve yazdığı her bir kelime, her bir cümle, her bir kavram ise öğrencinin tarih bilincini ve kültürünü göstermektedir (Metin, 2011: 14). Eğitim-öğretim süreci içerisinde Tarih bilinci ve kültürünün inşası gerçekleştirilirken en büyük araç da hiç şüphesiz yine dildir.

Ruhi ve Kocaman (1996:12) eğitimin, toplumsal değerlerin oluşturulmasında ve paylaşılmasında önemli görevleri olduğunu vurgulamıştır. Bu görevlerin başında da dilin etkili bir biçimde kullanılması gelmektedir. Çünkü dilin etkili kullanılması eğitim ve öğretim faaliyetlerini anlamlı hale getirir. Dilin etkili kullanılmasında önemli bir unsur da ders kitaplarıdır. Hem eğitim hem de dil kullanımının bir ögesi olan ders kitapları özellikle ülkemizde neredeyse öğretim etkinliklerinin tek belirleyici ders aracı olduğu için kitapların dili önem kazanmaktadır. Ayrıca Ruhi ve Kocaman ders kitaplarının diline ilişkin; tümceler arasındaki geçiş ve bağlantıların iyi kurulması, saydamlaştırılması gereken kavramların saydamlaştırılması, konuya ve duruma göre bir dil kullanılması, eski ile yeni bilgi arasında denge kurulması, genel olarak da metni metin yapan nesnel ölçütlere uyulması gerektiğini belirtmiştir. Sorgulayan, eleştiren, neden, niçin, nasıl sorularını amaca uygun sorabilen neden- sonuç ilişkilerini kavrayabilen bireylerin yetiştirilmesinde, metinler önemli bir yer tutmaktadır (Metin, 2011:15).

Tarihi konuların öğretimi ve gelecek nesillere aktarılmasında etkin rol oynayan tarih ders kitapları ve bu ders kitaplarının kullanmış oldukları tarihsel dil, ulusların tarih bilinci ve dünyayı algılayış şekillerine de doğrudan etki edebilmektedir. Tarih ders kitaplarında yer alan konunun içerik ve güncelliğine göre de kullanmış oldukları dilin niteliği önem taşımaktadır. Günümüz Türkiye'sinde geçmişten gelen bir takım tarihi meselelerinin halen kesin bir çözüme kavuşmamış olması tarih ders kitaplarında yer alan bu ve benzeri konuların öğretiminde daha dikkatli olunması gerektiği gerçeğini ortaya koymaktadır. Tarihte, henüz kesin sonuç ve nihai karara bağlanmamış bu tür konular "*tartışmalı konular*" genel başlığı altında ifade edilmektedir. Bu yönüyle tartışmalı konular, toplumun genelini ilgilendiren, siyasi, sosyo-kültürel, dini, ahlaki, tarihi, toplumsal veya bireysel alanlarda; farklı değer, inanç veya ilgilere dayanan; farklı görüş ve bakış açılarının olduğu konu veya sorunları kapsar. Bir konunun veya sorunun tartışmalı konu başlığı altına alınması konunun doğasından, öneminden, kültürel veya değer arası farklılığından kaynaklanabileceği gibi bazen de günümüz siyaseti, dünya konjonktürü, uluslararası çıkar ve menfaatlere olan uzaklık ve yakınlığına göre değişebilmektedir.

Tartışmalı konular aynı zamanda duygu ve değer içerikli konular oldukları için onları her zaman salt akla, mantığa, kanıta veya bulguya

dayanarak çözmek mümkün değildir (Yazıcı, 2010:489). Türk dış Politikası ve uluslararası platformda Türkiye Cumhuriyeti Devleti'nin sık sık karşılaştığı hassas ve tartışmalı bir konunun, okullarımızda öğretilmesinde diğer konulara göre daha dikkatli, objektif ve etkili olarak öğretilmesi gerektiği şüphe götürmez bir gerçektir.

Bu konular içerisinde ele alınabilecek Türk-Ermeni ilişkileri ve bu ilişkilerin tarihi seyri günümüz dünya platformunda sık sık gündeme gelen ve halen tam anlamıyla çözüme kavuşturulmamış tartışmalı konulardan bir tanesini teşkil etmektedir. Tarih dersi müfredatı içerisinde yer almakta olan Türk-Ermeni ilişkileri ve Ermeni Meselesi konusunun öğretimine dair çalışmaların yapılan birkaç yüksek lisans tezinin ötesine geçmemiş olması bu konuda halen bir takım eksikliklerin olduğu düşüncesini ortaya koymaktadır. Kökeni geçmişe ait tartışmalı konuların tarih ders kitaplarında işleniş, bu işleniş sırasında kullanılan tarihsel dil gelecek nesillerin şekillenmesine, tarihi, kültürel ve siyasi politikaların gidişatına, iki farklı milletin birbirini anlamasına etki edebileceğinden böyle bir çalışmanın gerçekleştirilmesi de hiç şüphesiz bu doğrultudaki gidişatın istenilen düzey ve beklentiye ulaşmasına katkı sağlayabilecektir.

Türkiye Cumhuriyeti İnkılap Tarihi ve Atatürkçülük dersleri içerisinde yer alan Ermeni Meselesi konusu, tarih dersi içerisinde işlenmekte olan bir konu olmanın ötesinde Türkiye Cumhuriyetinin uluslararası platformda sık sık karşılaştığı, kamuoyunda birçok tartışmanın meydana geldiği bir konu olma özelliğine sahiptir. Tarihi süreç içerisinde günümüze kadar taşınabilmiş bir konunun ilkokuldan liseye kadar olan eğitim sürecinde öğretimi de konunun taşıdığı önem göz önüne alınarak tekrar değerlendirilebilmelidir (Metin, 2009:44).

Zira, devletlerin tarih incelemelerine yaptığı yatırımların en önemli nedenlerinden biri insanlarına bir ulus kimliği kazandırma ve böylece varlığını temellendirme politikasıdır. Unutmamak gerekir ki tarihin bilimsel bir disiplin olarak doğuşu ve yerleşikleşmesi, ulus devletlerin kurumsallaşmasıyla başlar. Hiçbir ideoloji, ulus devletin ideolojisi olan milliyetçilik kadar tarihe ihtiyaç duymamıştır (Kaya, 2009:72). XIX. Yüzyılın ikinci yarısında okullarda ve üniversitelerde tarih eğitimi ulusçuluğun yayılmasına orantılı olarak artmış ve ulusal kimliğin inşasında bir araç haline gelmiştir (Ersanlı, 2009:23).

Bu çalışmada Türk-Ermeni ilişkilerinin, Türk ders kitaplarında nasıl işlenmekte olduğu, ilkokuldan liseye kadar olan Türk Eğitim sisteminde nasıl öğretilmekte olduğu, Türk ders kitaplarının konuyu aktarırken nasıl bir dil kullanmayı tercih etmiş olduğu, halkın ve öğrencilerin konuya olan mevcut bakış açıları; elde edilen veriler ışığında ortaya konulacaktır. Ermeni Meselesi ve Türk Ermeni ilişkilerinin eğitim kurumlarında öğretimine geçmeden önce Türkiye’de tarih öğretimi ve Tarih öğretiminin amaçlarından bahsetmek tarih derslerinde “Ermeni” nin nasıl öğretilmekte olduğuna dair verilerin sonuçlarını değerlendirirken göz önünde bulundurulması gereken bir ihtiyaçtır.

I TÜRKİYE’DE TARİH ÖĞRETİMİ VE TARİH ÖĞRETİMİNİN AMAÇLARI

XIX. yüzyıla kadar eğitimciler arasında “Ne Öğretelim?” sorusu pek tartışılmıyordu, çünkü bilgiler çok sınırlı idi. Bilinen her şeyi bir insana öğretmek mümkün olabiliyordu. Bunun için bilgiler arasında ayırım yapmaya da gerek yoktu. XX.yüzyılın ikinci yarısında bilgi üretiminde öyle büyük patlamalar oldu ki; bir insanın hayatı boyunca herhangi bir disiplinin alt dalındaki bilgilerin tamamını öğrenebilmesi dahi imkansız hale geldi. Bunun sonunda “Ne Öğretelim?” sorusu eğitimcilerin gündemini önemli ölçüde işgal etmeye başladı. Bu soru tarih alanı içinde geçerlidir (Safran, 2006).

Tarih öğretimiyle ilgili değişik çalışmalar gözden geçirildiğinde, bu çalışmaların disiplin içi ve sosyal amaçlar olmak üzere iki ana gruba ayrıldıkları görülmektedir. Başka bir ifadeyle tarih öğretimiyle hem zamansal algılamayı yapabilme, farklı kaynaklardaki bakış açılarını inceleyip kendi görüşünü oluşturabilme gibi tarih disiplinine özgü bilişsel becerilerin kazandırılması amaçlanmakta; hem de öğrencilerin toplumsal yaşamın koşullarına hazırlanıp “etkili vatandaş” haline gelmeleri sağlanmaktadır (Çaydaş, 2003).

Baymur (1964), *Tarih Öğretimi* adlı kitabında batıda tarih öğretiminin tarihçesi bağlamında Herbart’ın görüşlerini iki paragrafta özetlemiştir. Baymur, Herbart’ın, tarih derslerine eğitimsel bir amaç yüklediğini yazmakta, “Tarih insanlığın öğretmenidir. Bu böyle olmadığı zaman bundan büyük ölçüde öğretmenler sorumludur” sözünü aktarmaktadır (Akt. Ata, 2005). Bu söz tarih derslerinin insanlık için üstlenmiş olduğu görevi özetlemektedir.

Safran’a (2009) göre; Tarih dersi vasıtasıyla, geçmiş ile ilgili bir takım bilgi veya inançların geleneksel olarak çocuklara aşılanması önemli nedeni vardır.

Bunlar;

- I. Kültürel mirası aktarmak,
- II. Ahlaki eğitim vermek,
- III. Günümüz dünyasını anlamaktır.

Tarih öğretimine yönelik olarak belirlenen amaçlar konusunda öncelikli olarak belirtilmesi gereken saptamalar İngiltere için hazırlanmış olan ve *Ulusal Tarih Programı Çalışma Grubu* tarafından kaleme alınmış olan raporda büyük bir titizlikle dile getirilmiştir. Bu amaçlar: 1. Geçmişten yola çıkılarak bugünün anlamlandırılmasına yardımcı olmak, 2. Geçmişe ilgiyi canlandırmak, 3. Çocuklara kimlik duygusu verilmesine yardımcı olmak, 4. Kültürel köklerini ve mirastaki kendi payını anlamasına yardımcı olmak, 5. Modern dünyadaki diğer ülkeler ve kültürler hakkında bilgilenmesine ve onları anlamasına katkıda bulunmak, 6. Tarih yardımıyla çocuğun düşünsel gelişimine katkıda bulunmak, 7. Tarihsel incelemeler, sistematik analiz ve değerlendirmeye, mantıksal zorluklar ve gerçeğin araştırılmasına destek sağlamak, 8. Tarih metodolojisiyle çocukları tanıştırmak, 9. Programın diğer alanlarına zenginleştirici bir katkıda bulunmak, 10. Çocukları gelecekteki yetişkinlik yaşamlarına hazırlamaktır.

Milli Eğitim Bakanlığı tarafından Talim Terbiye Kurulu Başkanlığı tarafından belirlenen “Orta öğretim Kurumları Tarih Programı”nda (Tebliğler Dergisi, 2007) tarih dersinin amaçları şu şekilde belirtilmiştir:

1. Atatürk İlke ve İnkılâplarının, Türkiye Cumhuriyeti'nin siyasi, sosyal, kültürel ve ekonomik gelişimindeki yerini kavratarak öğrencilerin laik, demokratik, ulusal ve çağdaş değerleri yaşatmaya istekli olmasını sağlamak,
2. Geçmiş, bugün ve gelecek algısında tarih bilinci kazandırmak,
3. Türk tarihini ve Türk kültürünü oluşturan temel öge ve süreçleri kavratarak öğrencilerin kültürel mirasın korunması ve geliştirilmesinde sorumluluk almalarını sağlamak,
4. Milli kimliğin oluşumunu, bu kimliği oluşturan unsurları ve milli kimliğin korunması gerekliliğini kavratmak,
5. Geçmiş ve bugün arasında bağlantı kurarak milli birlik ve beraberliğin önemini kavratmak,
6. Tarih boyunca kurulmuş uygarlıklar ve yaşayan milletler hakkında bilgi sahibi olmalarını sağlamak,
7. Türk milletinin dünya kültür ve uygarlığının gelişmesindeki yerini ve insanlığa hizmetlerini kavratmak,
8. Öğrencilerin kendilerini kuşatan kültür dünyaları hakkında meraklarını gidermek,

9. Tarihin sadece siyasi değil, ekonomik, sosyal ve kültürel alanları kapsadığını fark ettirerek hayatın içinden insanların da tarihin öznesi olduğu bilincini kazandırmak,
10. Tarih alanında araştırma yaparken tarih biliminin yöntem ve tekniklerini, tarih bilimine ait kavramları ve tarihçi becerilerini doğru kullanmalarını sağlamak,
11. Öğrencilerin farklı dönem, mekan ve kişilere ait toplumlar arası siyasi, sosyal, kültürel ve ekonomik etkileşimi analiz ederek bu etkileşimin günümüze yansımaları hakkında çıkarımlarda bulunmalarını sağlamak,
12. Barış, hoşgörü, karşılıklı anlayış, demokrasi ve insan hakları gibi temel değerlerin önemini kavratarak bunların korunması ve geliştirilmesi konusunda duyarlı olmalarını sağlamak,
13. Milli kültür değerlerine bağlı kalarak farklı kültürlerle etkileşimde bulunabilmelerini sağlamak,
14. Kültür ve uygarlığın somut olan ya da olmayan mirası üzerinde tarih araştırmaları yaparak çalışkanlık, bilimsellik, sanat severlik ve estetik değeri kazandırmak,
15. Tarihsel anlatıları yazılı ve sözlü ifade ederken Türk dilini doğru ve etkili kullanma becerisi kazandırmaktır.

Köstüklü'ye (1998) göre ise; Tarih, sosyal bilimler genel kavramından daha özel bir öğretim alanıdır. Aynı zamanda tarih bilimi kendine has öğretim amaçlarına sahiptir. Tarih öğretiminin genel amaçları ise şöyle sıralanmaktadır:

- I. Öğrencinin geçmişe alakasını çekmek,
- II. Öğrencinin diğer ülkeleri ve kültürleri bilmesine ve anlamasına katkıda bulunmak,
- III. Geçmişin ışığında günümüzü anlamak
- IV. Müfredatın diğer alanlarını zenginleştirmek
- V. Disiplinli çalışma ile zihni eğitmek
- VI. Öğrencileri yetişkin hayata hazırlamak
- VII. Öğrencinin kimlik duygusunun gelişimine katkıda bulunmak

Lee (1991), Fines (1994), Slater (1995), Ferro (1984), Blyth (1989), Strom ve Parson (1982) gibi araştırmacılar tarihin amacı ve öğretimini oluşturan ana unsurları üç farklı görüşle belirtmişlerdir. Bunlardan birincisinde, tarih öğretimi öğrencinin kişisel gelişiminde bir öğe olarak kabul edilir. İkincisinde; tarih öğretimi bir sosyalleşme aracı olarak kültürel mirasın aktarıcısıdır. Sonuncusunda ise bu öğretim vatandaşlık eğitiminde bir araç olarak kullanılır. İlk görüş bireysel unsurunu ön plana çıkarırken, son iki görüş tarih dersinin toplumsal gelişimine olan vurgusunu dile getirmektedir (Dilek, 2005).

Tarih derslerinin en önemli amacının “çocuğu sosyal ve milli bir hayata uyum sağlatması” olduğunu belirten Sungu (2002)'ya göre, tarih dersinin öğretiminden beklenen amaçları; tarih dersinin öğrenciye sosyal hayatın ve sosyal dayanışmanın önemini göstermesi, milletin geçirdiği hayatı çocuğa göstermekle onu millete bağlayan bağları kuvvetlendirmesi, çocuğun millet ve yurtseverlik hislerini takviye etmesi, hayatın bütün yönlerini göstermesi, çocuklarda heyecan uyandırması, çocuklarda insani faaliyetlerin her türüne karşı yeni yeni bilgiler uyandırması, öğrencide yararlı, zihni alışkanlıkları ve yetenekleri geliştirmesi, çocuğun imgelemine (muhayyilesini) eğitmesi, çocuğu inceleme ve araştırmaya alıştırmayı şeklindedir (Erkan, 2009).

Nichol (1996) ise yukarıdaki amaçlara paralel olarak, tarih öğretiminin toplumların ve bireylerin yaşamındaki önemini on beş madde ile özetlemektedir:

1. Tarih bilimi kültürel mirasımızın en önemli parçasıdır.
2. Tarih karşılaştırma, çözümlenme, sentez ve öteleme gibi eğitimsel becerileri geniş oranda geliştirir.
3. Tarihçi, her öğrencinin bilmesi gereken önemli fikir ve kavramların tam bilincindedir (değişim, süreklilik, sebep ve sonuç ve Marksizm Devrim ve Emperyalizm, vb. konularla ilgili kavramları).
4. Tarih, geniş bir literatürü içerir.
5. Tarih, dünya vatandaşlığı için, eğitimde hayati bir unsurdur.
6. Tarih, okul ahlakına katkıda bulunur.
7. Tarih, yerel konumunuzun gelişimini anlamamıza yardım eder.

8. Tarih, geçerli bir disiplindir-her çocuğun denemesi gereken tek araştırma metodudur.
9. Tarih, öğrencilere yaşama uyum sağlamada yardım eder.
10. Tarih, dilin kullanım ve edinimine yardım eder.
11. Tarih, empatiyi besler ki bu, diğer insanların nasıl düşündüklerini ve hissettiklerini ve toplum içindeki konumlarını ve rollerini anlayabilme yeteneğidir.
12. Tarih, öğrencileri iyi birer vatandaş ve milletin sadık taraftarı yapar.
13. Tarih, değerli bir boş zaman etkinliğidir.
14. Tarih, toplumu kaynaştırır.
15. Tarih, tarih bölümlerinin işsiz öğrenci ve mezunlarına iş temin eder.

Karagözlü'ye (1966) göre ise "Sosyal Bilgiler dersinin ana dallarından biri olan tarih, öğrencilerin dünya üzerindeki günlük olaylara geçmiş olayların verdiği yaşantıların ışığı altında bakmayı öğretir. Bunu yapabilmek için de tarih, geçmişteki olayları anlatır, günlük olayları yorumlar ve gelecekteki olaylara da ışık tutar.

Bütün bu görüşlerden yola çıkıldığında tarih eğitiminin gerekliliği ve bireyin sosyo-kültürel gelişimindeki rolü rahatlıkla görülebilir. Bu nedenle tarih eğitimi, problem çözme becerisinin geliştirilmesi, yaratıcı düşünme, empati gibi kavramlarla birlikte anılmaktadır. Tarih, klasik dönemin özelliği olan ezberlenip öğrenilecek olan bir ders olmaktan çıkıp araştırma inceleme yoluyla öğrenilecek bir ders durumuna gelmiştir (Safran, 2009).

Tarih öğretiminin önemi ve amaçlarına dair yapılmış olan farklı tanım ve görüşler değerlendirildiğinde; tarih öğretiminin 21.yy toplumunda bireyleri birleştiren, çevreye uyumlu hale getiren, toplum fertlerini evrensel değerler etrafında buluşturan bir amaç üstlenmiş olduğunu söylemek mümkündür. Yalnız Talim Terbiye Kurulu Başkanlığının 2007'de güncellemiş olduğu bütün bu amaçlar içerisinde yer alan *"Barış, hoşgörü, karşılıklı anlayış, demokrasi ve insan hakları gibi temel değerlerin önemini kavratarak bunların korunması ve geliştirilmesi konusunda duyarlı olmalarını sağlamak,*

Öğrencilerin farklı dönem, mekan ve kişilere ait toplumlar arası siyasi, sosyal, kültürel ve ekonomik etkileşimini analiz ederek bu etkileşimin günümüze yansımaları hakkında çıkarımlarda bulunmalarını sağlamak, Milli kültür değerlerine bağlı kalarak farklı kültürlerle etkileşimde bulunabilmelerini sağlamak...” Şeklinde ifade edilen amaçları tarih öğretiminin bundan sonra yüklenmiş olduğu görevlerini vurgulayarak tarih öğretiminin bir konusu olan Türk-Ermeni İlişkilerine nasıl yaklaşılması gerektiğine dair ip uçları vermektedir. Özellikle amaçlar içerisinde yer alan *“barış, hoşgörü, karşılıklı anlayış...”* , *“toplumlar arası siyasi, sosyal, kültürel ve ekonomik etkileşimini analiz etmek...”* , *“farklı kültürlerle etkileşimde bulunmak...”* ifadeleriyle yapılan vurgular Türk Tarih Öğretiminin, tarihsel sürece olan bakışında evrensel değerlere ulaşma ve uluslararası barışı korumaya hizmet edecek nesiller yetiştirme çabası içerisinde olduğunu göstermektedir. Bu amaçlar, adeta bu araştırmanın ortaya çıkış felsefesini de özetlemektedir.

II TÜRKİYE'DE TARİH DERS KİTAPLARI

Türkiye’de tarih dersi, ilkokuldan liseye kadar olan zorunlu eğitim sürecinde öğrencilerin karşılaştığı bir disiplin olma özelliğine sahiptir. Her ne kadar bu süreçte derslerin isimleri değişse de ders içeriklerinde tarih konularının olması tarih ismi taşımayan fakat içerik itibarıyla tarih konularına yer veren derslerin de tarih dersi kapsamına alınması gerektiğini göstermektedir. İlkokul 4. ve 5. sınıflarda okutulan sosyal bilgiler dersi coğrafya, tarih ve vatandaşlık konularının birleşiminden oluşmakta, yine aynı ders ortaokul 6 ve 7.sınıflarda da sosyal bilgiler adı altında varlığını devam ettirmektedir. İlkokul 4. sınıftan, ortaokul 7. sınıfa kadar olan süreçte sosyal bilgiler dersi hem tarih hem de coğrafya alanına ait konuları öğrenci seviyelerine göre işlemektedir. İlkokuldan ortaokula olan süreçteki bu ders içerisinde tarih konularının da anlatılıyor olması, tarih ders kitapları üzerine yapılacak değerlendirmelerde sosyal bilgiler ders kitaplarının da dahil edilmesi gerektiğini göstermektedir. Bu çalışmada Türk-Ermeni ilişkilerinin Türk tarih ders kitaplarındaki şekli değerlendirilirken sosyal bilgiler kitapları ve lise tarih ders kitaplarının birlikte değerlendirilmesi konunun ilkokuldan liseye olan süreçteki şeklinin ortaya konulması noktasında bir zorunluluk olarak kabul edilmiş bu nedenle yapılacak değerlendirmeler bu doğrultuda ele alınmıştır.

İlkokuldan liseye kadar olan süreçte Türk ders kitaplarında “Ermeni”, “Türk Ermeni ilişkileri” nin nasıl yer aldığı konusuna geçilmeden önce Türkiye’de tarih yazımına dair mevcut durumun ortaya konulmasının çalışma açısından yararlı ve önemli olacağı düşünülmüştür. Bu nedenle Türkiye’de tarih yazımı ve ders kitaplarının mevcut durumu üzerine daha önce yapılmış akademik çalışmaların sonuçlarından istifade edilmiştir.

Türkiye’de tarih yazımı Ersanlı’ya göre (2009:21); “...siyasal iktidarın niteliği mutlaka göz önünde bulundurulmalıdır. Çünkü bir ülkenin siyasal kültürü geçmişinin tanımlanmasında belirleyici bir rol oynar. Büyük dönüşümler, devrimler o ülkeye yeni bir kimlik kazandırır ve böylece betimlemenin ve tanımın unsurları değişir tarihte buna paralel olarak tümüyle yeniden yazılmasa bile büyük ölçüde değişim gösterir.”

Tarih yazımı, yaşanmışlıkların hatırdaki kalmasını sağlamaksa, hatıraların saklandığı bellek; ait olduğu bireyin veya toplumun

bütün yaşanmışlıklarını kayıt altına alıp muhafaza eden bir depodur. Adına bellek dediğimiz geçmişin kayıt merkezi olan bu depo zaman içerisinde bireyin veya toplumların kimliklerini inşa eder. Bu durum tarihin ve tarih yazımının aynı zamanda kimliğin oluşmasındaki rolünü de ortaya koyar. Her tarih, her tarih yazımı bu yönüyle belirli bir kolektif kimliğin belleğini oluşturur. Burada önemli olan bireyin, grubun veya toplumun kimliğini inşa eden tarih ve tarih yazımının bu inşa sürecini gerçekleştiren neyi amaçladığıdır. Yazılan tarih, kaydedilen geçmiş ve bu geçmişin kaydediliş şekli kimliği inşa eden güç veya güçlerin bakış açılarına dair ipuçları da verebilir.

Tarih yazımı; Yılmaz'a göre (2000:79), *“toplumların kuruluşunu sağladığı için yücelttiğimiz şiddete dayalı hareketler daha sonra geçici ya da sağlıksız bir kanunla yasalaştırılmıştır. Birilerinin zaferi ötekilerin utancı olmuştur. Bir tarafın kutlaması, karşı tarafın matemidir. Kolektif belleğin arşivlerinde yatıp iyileşmeyi bekleyen yaralar bu etkileşim esnasında bir araya gelir. 1453'te Osmanlıların sevinci Bizanslıların gözyaşındır. Ve her halükârda tarih yine aynı kapana kısırılmış oluyor. Doğa bilimleri ile tarih arasında fark vardır. Doğa bilimlerinde gözlemci, gözlenen ve izah edilen olaylarla aynı gerçeklik düzlemi içerisinde yer almaz. Tarihçi ise tarif ve izah ettiği aynı dünyanın içindedir.”* Tarihçinin bu durumu, yazmış olduğu tarihte kendi durduğu konuma göre biçimlenmesinin kaçınılmaz sebebi olmaktadır.

İlk çağlardan beri tarih yazımında belirleyici rol alan bazı anahtar kavramlar “zaman”, “süreklilik” ve “sabitlik” olmuştur. Gerek Avrupa gerekse Osmanlı tarih anlayışlarında hangi özelliklerin bu kavramlar çerçevesinde ortak ya da farklı olduğunu anlamaya çalışmak gerekmektedir. Tarih ders kitaplarının yeniden yazıldığı 1930'lardaki resmi tarihçilik yaklaşımlarında kaçınılmaz olarak bu farklılıkların ve devamlılıkların yansımaları görülmüştür. Osmanlı tarih anlayışı ile Avrupa'dan uyarlanan bazı akımlar şaşırtıcı bir düzeyde uzlaştırılmaya çalışılmış ve bu uzlaştırma faaliyeti de gelecek kuşakların tamamen terk edildiğini sandığı imparatorluk tarihçiliğini ve “milliyetçilik”ini aslında, hiçbir zaman fark etmeden tersten benimsemesine yol açmıştır (Ersanlı, 2009:22).

Osmanlı'da XIX. Yüzyıl ortalarına kadar genellikle şehzade ve üst düzey devlet adamlarının özel hocalardan almakta olduğu tarih dersi ilk defa 1869 tarihli Saffet Paşa'nın Maarif Nizamnamesi yayınlandıktan sonra dört yıllık sıbyan okullarında “Muhtasar Tarih-i Osmanlı” isimli tarih dersi okutulmaya başlamıştır. Tarih ders kitabı

şartnamesinde, vatan sevgisi gibi konulara özel önem verilmesi, kitabın hikaye tarzında yazılması, yoruma yer verilmeyip daha çok iyi hareketlerin övülmesi ve kötü hareketlerin de yerilmesi önerilmiştir. İlköğretim düzeyinde düzeyin de tarih programının gündeme gelmesi ise II. Abdülhamid dönemine rastlar. Bu dönemde köy okullarında tarih ve coğrafya okutulmasına ihtiyaç bulunmadığı kararı verilmiş, şehir okullarında tarihe gerek olup olmadığı ise tartışılmıştır. II. Abdülhamit Hanın kurdurduğu bir komisyon kararı ile 21 Temmuz 1904'te kaldırılmıştır. İlkokullar için tarih dersinin tekrar gündeme gelişi, II. Meşrutiyet'in ilanından hemen sonradır (Merey, 2014:29). Tarih dersinin süreç içerisinde kaldırılması, tekrar getirilmesi; zaman zaman içeriğinin değiştirilmesi ve vurgulanan bazı konu başlıklarının değişiklik göstermesi gibi durumlar eğitim tarihi içerisinde tarih derslerinin dış etkilere karşı koyamadığını göstermektedir.

Özellikle Tanzimat döneminde olduğu gibi II. Meşrutiyet döneminde de tarih dersleri milli ve vatani terbiye aracı olarak görülmüş bu dönemle birlikte beraber bastırılan tarih öğretiminde bir canlanma ve palazlanma sürecine girmiştir. İslam ve Osmanlı tarihleri dışında Genel Tarih dersleri de okutulmaya başlanmıştır. Cumhuriyet'in ilanından sonrada tarih dersi, eğitim ve öğretim etkinlikleri içerisinde önem verilen bir ders olarak karşımıza çıkar. Milli Devlet anlayışına göre kurulan Türkiye Cumhuriyetinde yetişen gençlere milli bilincin kazandırılması ve geçmişin öğretilmesi görevi tarih derslerine yüklenmiştir. Atatürk ile beraber, Türk tarihine bütüncül bir şekilde bakılmaya başlanmış ve Türk Tarihi esas alınmıştır (Safran, 2009:11).

Saltanat ve hilafetin kaldırılıp laik cumhuriyetin kurulmasıyla beraber rejim değiştiğinden, bu değişimle birlikte yeni ideolojinin yayılmasının aracı olan eğitim, eğitimden beklenenler ve özelindeki tarih eğitimi anlayışı da değişmiştir. Tanzimat ve Meşrutiyet aydınlarının eğitime yükledikleri amaç, siyasi ve sosyal bütünlüğü temine yönelik bir eğitim iken Cumhuriyetle beraber eğitimin amacı cumhuriyet ideallerine uygun milliyetçi, halkçı, inkılapçı, laik cumhuriyet vatandaşları olarak yetiştirmek olmuştur. Yeni Türk Devleti'nde Osmanlıdaki laik olmayan unsurların kaldırılmasıyla beraber ders kitaplarındaki içerik de sekülerleşmiştir. Yine Osmanlı dönemi ders kitaplarında padişahlar ön planda olup övülürken incelenen dönemde batılılaşmaya hizmet etmiş devlet adamları övülmüş ve ön planda tutulmuştur. Padişahlar özellikle de son dönem padişahları da katı bir şekilde eleştirilmiştir (İşçimen, 2007:160).

1927 yılında tarih programlarında radikal bir değişiklik yapıldı. Bu değişimin amacı Türk tarihini mihver yaparak öğretimde bulunmaktı. 1929'da açılan millet mekteplerinde tarih dersinin olduğu görölmektedir. Bu derslerin daha çok tarihi menkıbe ve tarihi muhasebe anlatma şeklinde yapıldığı görölmektedir. 1933'te öğrencilerin ortaokul ve lise için yazılan tarih ders kitaplarını zorlukla takip ettiğinden ve bu kitapların ağır olduğu görüldüğü için ortaokullar için yeni tarih kitapları yazdırılma çalışmaları başlamış, 1934 öğretim yılına yetiştirilmesi öngörölmüştür. 1932 yılında açılan Halkevleri okul tarih programlarının düzenlenmesinde etkili olmuş, 1943 maarif şurasının ardından 1945-1946 öğretim yılından geçerli olmak üzere ilkokul 4. Sınıflarda okutulmak üzere tarih ders kitapları yazdırılmıştır 1993-1994 öğretim yılından itibaren liselerimizde Tarih I, Tarih II okutulan ders kitabının aynı yıllarda 4 ve 5. Sınıflarda okutulan sosyal bilgiler ders kitabı ile ortaokullarda okutulan "Milli Tarih I" ve "Milli Tarih II" ders kitaplarından kopuk akademik tarihçiliği ön plana alan yapıda olduğu görölmektedir (Merey, 2013:35).

1997-1998 yıllarında ise ortaokullarda okutulan "Milli Tarih" dersleri tamamen kaldırılarak bu dersin konuları "sosyal bilgiler" dersi başlığı altına alınmıştır. Türkiye'de günümüz ilk ve orta dereceli okullarında tarih konuları "Sosyal Bilgiler" dersi çatısı altında verilmeye devam etmektedir.

Devletin en önemli görevlerinden biri eğitim ve bireyleri bir forma sokmaktır. Amaç çoğunlukla yüksek düzeyde uygarlık yaratmak, geniş kitlelere uygarlık ve ahlaki duygular aşılmak, ekonomik anlamda üretim araçlarının sürekliliğini sağlamak böylece yeni bir insan tipi yaratmaktır. İdeolojilerin eğitim kurumlarına etkisi mikro düzeyde içsel etkililik, makro düzeyde ise ulusal gelişim ve iş dünyasının ülkenin ideolojik ve kültürel uygulamalarında toplumun istekleriyle bağlantılı bir okul sistemi ortaya çıkarmasına yansımaktadır. Hükümetlerin eğitimi bir kalkınma aracı olarak görmesi, yüksek düzeyde uygarlık yaratmak için eğitimi kullanması, yetiştirilecek olan bireyleri bu doğrultuda yönlendirmesi okul sistemlerinin şekillendirilmesinde önemli rol oynamaktadır. Eğitim kurumlarına ideolojilerin etkisi ders programları ve tarih, sosyoloji gibi derslerde görölmektedir (Akça, 2007:10). Tarih derslerinin birey ve topluma etkisini sağlayan, bu etkiyi arttıran araçların başında da hiç şüphesiz ders kitapları gelmektedir. Öyle ki tarihi sevmeyen, tarihe ilgi duymayan her

vatandaş dahi zorunlu eğitim sürecinde bir tarih ders kitabına sahip olmuş, okulunu bitirmek sınavını geçmek için ders kitaplarından istifade etmiştir. Bu nedenle tarih ders kitaplarının tarihsel bilincin oluşmasındaki etkisi tarihi alanda yazılan pek çok akademik, bilimsel, popüler veya süreli yayınlara göre daha yüksek olduğu görülür.

Türkiye’de tarih ders kitapları üzerine yapılmış akademik çalışmaların olması, tarih ders kitaplarının toplumsal yapının ve bireyin ortaya çıkmasında etkili olduğunu düşünen pek çok araştırmacının olduğunun da bir ispatıdır. Bu çalışmalar incelendiğinde araştırmacıların, tarih ders kitaplarının tarihi seyrini dönemler halinde ele almış oldukları, ders kitaplarının görünümünden içeriğine kadar pek çok açıdan ele almış oldukları görülmektedir. Bütün bunlar yapılırken günümüz uluslararası ilişkileri, iç politikadan dış politikaya, ekonomiden kültüre, pek çok alanda etkileyen tarihi meselelerin ders kitaplarında işlenişinin ele alınmamış olması bu çalışmanın ortaya çıkmasında etkili olduğu gibi elde edilen verilerin de özgün olacağı kanaatini doğurmuştur.

Türkiye’de tarih öğretimi, tarih öğretiminin amaçları ve tarih ders kitaplarının tarihi seyri hakkında yapılan değerlendirmelerden sonra günümüz dünya konjonktüründe sık sık karşılaşılan başlangıç noktası olarak geçmişin gösterildiği “Türk-Ermeni İlişkileri”nin Türk Tarih Ders kitaplarında nasıl anlatılmakta olduğu, bu anlatımın toplum ve öğrencileri nasıl etkilediği elde edilen veriler ve ulaşılan tespitlerle ortaya konulmuştur.

III TÜRK OKULLARINDA ERMENİ MESELESİNİN ÖĞRETİMİ

Türk dış Politikası ve uluslararası platformda Türkiye Cumhuriyeti Devleti'nin sık sık karşılaştığı Ermeni Meselesi gibi hassas ve tartışmalı bir konunun, Türk eğitim kurumlarında nasıl öğretilmekte olduğu bir takım çevrelerce merak konusu olabilmektedir. Bu kurumlarda okutulan tarih ders kitapları yeni gelen nesillere "Ermeni" yi nasıl anlatmaktadır? Yüzyıllarca bir arada yaşamış iki farklı milletin ayrışması ile birlikte birbirlerine bakışları tarih kitaplarına nasıl yansımış veya yansıtılmıştır? Günümüz gençleri "Ermeni" kimliği hakkında bildiklerini daha çok nereden öğrenmektedir? Gibi sorular, Türkiye'de Ermeni Meselesinin Öğretimi gibi bir konu başlığının ortaya çıkmasını sağlamaktadır.

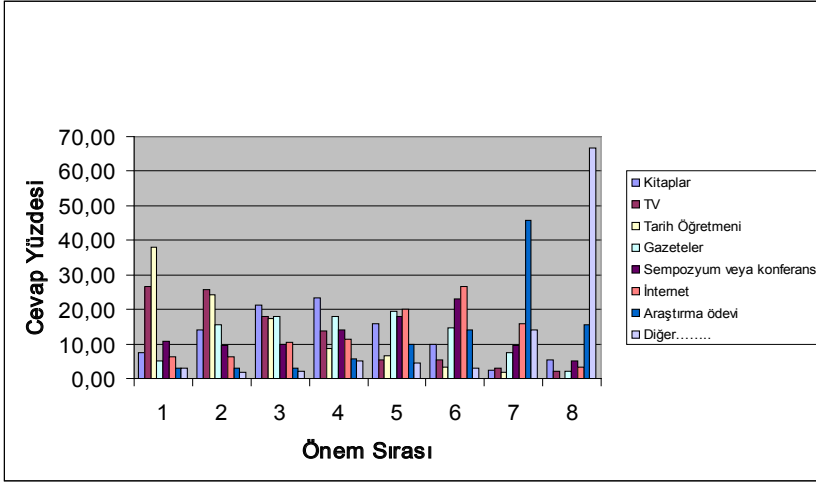
Türkiye'de Türk-Ermeni ilişkileri ve Ermeni Meselesinin öğretimine dönük ilk tez 2007'de Prof. Dr. Mustafa Safran'ın danışmanlığında Erhan Metin tarafından "Türkiye Cumhuriyeti İnkılap Tarihi Derslerinde Ermeni Meselesinin Öğretimi" başlığı ile yapılmıştır. Yüksek Öğretim Kurulu Tez merkezinde "Ermeni" anahtar sözcüğü ile yapılan taramada Eylül 2014 tarihi itibarıyla toplam 362 yüksek lisans ve doktora tezine ulaşıyorken bu tezler arasında sadece bir tanesinin bu meselenin öğretimine yönelik yapılmış olduğu dikkat çekicidir. Bu durum özellikle günümüzün siyasi konjonktürüne etki eden, tartışılan ve tartışılmaya da devam edecek olan Ermeni Meselesi konusunun ilkokuldan liseye, liseden üniversiteye kadar olan süreçte nasıl öğretilmekte olduğu ve nasıl öğretilmesi gerektiğine dair pek çok çalışmanın yapılabileceğini göstermektedir.

Türk-Ermeni ilişkilerinin tarihine dair pek çok alan tezi yapılmış olmasına rağmen böylesine önemli ve güncelliğini yitirmeyen tartışmalı bir konunun öğretimine dair çalışmaların sınırlı sayıda olması Hazreti Mevlana'nın "*Ne kadar bilersen bil, anlatabildiklerin karşındakinin anlayabileceği kadardır. (Mevlana)*" sözünü akıllara getirmektedir. Zira, "Ermeni" Meselesi veya Türk-Ermeni ilişkilerini anlatmak, bu konuyu eğitim kurumlarında öğretmek için bu sözün göz ardı edilmemesi gerekir. Akademik, bilimsel bir üslup ile yazılan tezlerin, makalelerin, kitapların toplumu meydana getiren farklı yaş, cinsiyet, kültür, ekonomik durum gibi değişkenlere sahip bireylere, öğrencilere; eşit seviyede ulaşamayacağı aşikârdır. Bu nedenle, böyle bir konunun farklı değişken ve düzeydeki toplum bireylerine

göre revize edilerek muhatabın anlayabileceği hale getirilmesi için çaba sarf edilmesi gerektiği görülmektedir. Bu zaruret aynı zamanda Ermeni Meselesinin öğretimi konusunda yapılacak çalışmaların yapılış amacını da ortaya koymaktadır.

Ermeni Meselesinin öğretimi ve öğretim sürecindeki problemler üzerine daha önce gerçekleştirilmiş olan spesifik çalışmaların mevcudiyeti hiç şüphesiz inkar edilemez. *“Yüksek öğrenim gençliğinin Ermeni Sorunu hakkındaki bilgi ve bilinç düzeyi”* başlıklı, Temuçin F. Ertan (2002), Türkiye’de Bilkent Çanakkale Onsekiz Mart, Gazi, Hacettepe üniversitesi öğrencilerinden oluşan 1222 kişilik bir örneklem üzerinde gerçekleştirdiği anket çalışmasında; öğrencilerin %50’si Ermeni sorunuyla ilgili herhangi bir kitap okumadığını, Yine aynı örneklem içerisindeki öğrencilerin %74’ünün kitaplığında Ermeni Sorunuyla ilgili herhangi bir kitap olmadığını, % 81’inin Ermeni Sorunu hakkında bilgi düzeyinin yetersiz veya çok yetersiz olduğunu tespit etmiştir. Öğretim üyesi Temuçin F. Ertan’ın üniversite öğrencileri üzerinde yaptığı bu çalışmanın bir benzerini Erhan Metin, Çankırı il merkezinde öğrenim gören lise öğrencilerinden oluşan 240 kişilik bir örneklem üzerinde yapmıştır.

Metin (2007:31), lise öğrencilerine; *“Ermeni Meselesi hakkındaki sahip olduğunuz bilgileri kazanmanızda etkili olan kaynakları sizin için en etkili olan seçenekten başlayarak sıralayınız. En etkili olan seçeneği (1) ondan sonrakileri ise önem derecesine göre (2)-(3)-(4)-(..) şeklinde sıralayınız?”* sorusu yöneltmiştir. Toplam sekiz seçenekten oluşan önem derecelendirme sorusuna verilen cevapların analizi aşağıdaki grafikte görülen derecelendirme sırasını ortaya çıkartmıştır.

Grafik 1: Lise Öğrencilerinin Ermeni Meselesi hakkında bilgi sahibi olmasını sağlayan kaynakların önem sırasına göre dağılımı

Grafik 1; incelendiğinde lise öğrencilerinin % 37.92'lik bölümü, Ermeni Meselesi hakkında sahip olduğu bilgileri kazanmasında önem sırasına göre birinci tercihlerinde en etkili kaynak olarak tarih öğretmenini göstermiştir. Tarih öğretmeninden sonra birinci sırada tercih olarak gösterilen ve tarih öğretmenine göre daha düşük yüzdeye sahip kaynak olarak % 26.67'lik oranla televizyon, televizyonu takip eden birinci tercihe yazılan üçüncü kaynak ise % 10.83 lük oranla sempozyum ve konferanslar olmuştur. Bu sonuçlar doğrultusunda Ermeni Meselesinin öğretiminde öğrencilerin 1. sıraya yazdıkları kaynakların oranlara göre dağılımı Tarih Öğretmeni, Televizyon, Sempozyum ve konferanslar şeklinde olmuştur. Kitaplar seçeneği oran olarak bu seçeneklerden sonra en etkili kaynak olarak ifade edilmiştir. Bu sonuç lise öğrencilerinden alınan cevabın, Temuçin Ertan'ın üniversite öğrencilerinden aldığı cevaplarla aynı yönde olduğunu ortaya koymaktadır.

Metin (2007:42)'in, aynı çalışmada Çankırı'da görev yapan tarih öğretmenlerine yönelttiği "Ermeni Meselesi konusunun sınıf ortamında işlenmesi esnasında sadece ders kitabını kullanmaktayım." önermesine öğretmenlerin %35 kesinlikle katılıyorum, %30'u kısmen katılıyorum şeklinde cevap verirken % 10'u kararsızım, % 25 katılmıyorum şeklinde cevap vermiştir. Bu oranlar değerlendirildiğinde Ermeni Meselesi konusunun öğretiminde ve bu

konuyu eğitim kurumlarında anlatan öğretmenlerin konu hakkında bilgi sahibi olmalarında yararlandıkları, en önemli kaynağın tarih ders kitabı olduğu görülmektedir.

Tarih; kişi ve toplumları bir bütün olarak etkileyen zorunlu konuları ele alan bir derstir. Tarih aynı tartışmadan kaçınmaması gereken bir derstir. Eğer tarih iyi bir şekilde öğretilirse genç insanların korkularıyla yüzleşmelerine ve onların daha bilgili ve anlayışlı olmalarına yardım edebilir. Tarih özellikle genç insanların olayları farklı bakış açılarını görmelerini sağlar. Bugünün toplumu oldukça farklıdır ve içinde yaşadığımız farklılıkları içeren bu toplumun genç insanlar tarafından anlaşılması daha önce hiç olmadığı kadar önem kazanmıştır. Tarih eğitimi insanların geçmişte bir kişi ya da grup tarafından gerçekte ya da algıda haksızlığa maruz kaldığı durumlarda duygusal ve tartışmalı bir hale gelmektedir (Phillips, 2009:122-123). Türkiye’de “Ermeni iddiaları” günümüz perspektifinden incelendiğinde, tarih eğitimi içerisinde ele alınış biçimi ve ortaya çıkarttığı algı bakımından tartışmalı ve hassas konuların başında sayılabilecek bir konu olma özelliğine sahiptir.

Sedat Yazıcı’nın (2010:493) tartışmalı konular ve öğretime yönelik yaptığı araştırmada üniversite öğrencilerine tartışmalı sayılabilecek yetmiş konunun başlığı verilmiş ve öğrencilerden bu başlıkları sıralamaları istenmiştir. Öğrencilerin yaptığı bu sıralamada Ermeni Sorununun otuz birinci sırada yer aldığı görülmüştür. En son yetmişinci sırada yer alan tartışmalı konu ise yaradılış inancı olmuştur. İlk on sırada yer alan en tartışmalı konulara bakıldığında sırasıyla terör, işsizlik, KPSS, ekonomik kriz, Türkiye-AB ilişkileri, torpil, eğitim istemi, ÖSS, yolsuzluklar, sınav sistemleri konularının yer aldığı görülmüştür. Öyle ki Yazıcı’nın çalışmasına ait bu sıralama öğrencilerin zihninde, tarihe ait tartışmalı konuların güncel ait konulardan sonra gelmekte olduğunu göstermektedir.

Yazıcı (2014:94) tartışmalı konuların öğretime yönelik, çok kültürlü toplumlarda tarih öğretim müfredatının belirlenmesi sırasında kültürel farklılıklardan kaynaklanan tartışmalı konulardan kaçınılması gerektiğini, çok kültürlü bir tarih eğitimi için kültürel farklılıklardan kaynaklanan tartışmalı konuların tarih öğretim programlarında yer alması, tek başına yeterli olmadığını, hazırlanan içeriğin öğrenciye ne şekilde sunulduğunun önemi üzerinde dururken, tartışmalı konuların iki şekilde sunumu yapılabileceğini belirtmiştir. Bu sunumlardan ilkinin, genellikle sınırlarını iktidarın

tayin ettiği tek bir bakış açısı ile yapılabileceği gibi ikincisinin, tartışmalı konulara çoklu bakış açıları ile de mümkün olabileceğini ifade etmiştir.

Çoklu bakış açısı öğrencilere, içinde bulunulan kültürel koşullar doğrultusunda olayları ve bu olayların nedenlerini açıklarken, önyargı ya da eğilimleri yansıtan bir bakış açısının da var olduğunu fark etmelerine ortam hazırlar. Aynı zamanda çoklu bakış açısı, öğrencilerin kendi görüşlerini başkalarının görüşleriyle karşılaştırarak, bu bakış açılarının aynı derece de doğru veya yanlış olabileceği anlayışını kazanmalarını da sağlamaktadır (Akça, 2014:118). Tarih öğretiminde özellikle tartışmalı konuların öğretimine yönelik bir yaklaşım olan çoklu bakışın, Türk-Ermeni ilişkilerinin öğretiminde de etkili bir yöntem olarak kullanılabilmesi unutulmamalıdır. Özellikle çok kültürlü ve birlikte yaşayan toplumların birbirlerini anlamalarında etkili olan bu yöntemin henüz Türkiye’de okutulan ders kitaplarında görülemeyişi bu konuda bir takım örneklerin henüz ortaya konulmadığından kaynaklanabileceği gibi çoklu bakış açısı anlayışından son yıllarda Türk Eğitim sistemi içerisinde bahsedilir olmasının da etkisi olduğu söylenebilir. Ermeni meselesinin öğretimine yönelik yapılmış olan çalışmalar, çoklu bakış açısının ve buna göre hazırlanmış tarih ders kitaplarının henüz yazılmadığını göstermektedir.

Türkiye’deki tarih ders kitaplarını, 1991 yılında konuların oranları ve içeriği açısından inceleyen Yücel Kabapınar, tarih kitaplarındaki genel bakış açısını yansıtmıştır. Kabapınar’ın 1991’de İzmir’de 26 tarih öğretmenine ve 199 lise son sınıf öğrencisine uyguladığı ankette “*Lise tarih ders kitaplarında, düşman belirleyici, düşman arttırıcı nitelikte ifadeler vardır*” şeklindeki önermesine tarih öğretmenlerinin %18’i katılmaktadır. Aynı önermenin “*Kitaplarda bazı ülkelere karşı olumsuz düşüncelerin, düşmanlıkların gelişmesine yol açıcı ifadeler vardır*” şeklindeki versiyonuna öğrencilerin %58.4 katıldığını ifade etmektedir. Türkiye’deki tarih ders kitapları hakkında doğru bir karara varabilmek için uzun bir tarihsel dönemi ele almak gerekmektedir (Safran, 2006:66).

“Avrupa’dan bu konu hakkında bir örnekte Almanya’da okutulan tarih ders kitapları verilebilir. Almanya’da 1960’lara kadar geleneksel yapıdaki tarih ders kitapları okutulmuştur. Bu kitaplar ulusal kimliği pekiştirmekle beraber içerik olarak ta tamamen ulusal tarihe dayanmaktadır. Yöresel, Avrupa dünya

ya da yerel tarihe çok az yer ayrılmaktadır. Bu kitapların bir diğer özelliği ise devletin resmi değerlerini pekiştirmede bir araç olarak görülmelidir. Yani bu ders kitapları hem bir ders kitabıydı, hem de çocukları ikna etmeye yönelikti; öğrenciler bu kitapta aktarılan değerlere inanmakla yükümlüydü. Bu geleneksel kitaplar temel olarak öğretmene yönelikti. Öğrenciler tarih öğretiminin aktif bir parçası olamazdı. Başka sorulara ve kaynaklara tarih kitaplarında yer verilmezdi (Höpken, 2002:46).”

“1970’li yıllarda Almanya’da tarih yazımının çeşitlilik ve çoğulculuk kazanmasıyla tarih dersi kitaplarındaki didaktik yaklaşımda değişmiş ve tarih kitapları yepyeni bir açılım kazanmıştır. Milliyetçi kimliği geliştirmesi amaçlanan tarih kitapları giderek önemini yitirmiştir. Tarih ders kitaplarının temel amacı bundan böyle öğrencilerin karmaşık bir demokratik toplumu anlayan bilinçli yurttaşlar olarak yetiştirilmesi olmuştur (Höpken, 2002:48).”

Bu bağlamda Türkiye’de 1991 yılına ait araştırma sonuçları ile birlikte Almanya’da tarih kitaplarının içerik ve vizyon yapısındaki değişimler düşünülecek olduğunda Türkiye’de okutulmakta olan mevcut lise tarih ders kitaplarının da değişen siyasi, sosyal ve bilimsel gelişmeler doğrultusunda yeniden revize edilerek daha etkin ve öğrenciyi merkez alan içeriğe sahip, XXI. yüzyıl dünya görüşüne açık, çok perspektifli bireyler yetiştirmeyi amaçlayan biçimde yeniden şekillendirilmesi gerektiği görüşü kuvvet kazanmaktadır.

Özellikle tarih müfredatı içerisinde yer almakta olan ve güncelliğini koruyan Ermeni Meselesi ve Türk Ermeni ilişkileri konusunun bu görüş doğrultusunda revize edilebilmesi Türkiye Cumhuriyetinin, sınırları içerisinde yaşayan farklı inanç ve kültürlere sahip unsurlara olan güveninin, tartışmalı konulara dair demokratik duruşunu ortaya koyan bir tarih anlayışına sahip olduğunun ispatı olacaktır. Bu konuda yapılacak yeniden yazım ve çoklu bakış açısı, şimdiye kadar kitaplarımızda yer almakta olan öznel yargıların atılarak bu yargı ve ifadelerin yerine nesnel ifadelerin kullanılmasını sağlayacaktır. Ders kitaplarında “öteki” olmadan farklı görüşlere yer verilmesi hem demokrasinin yükselişine hem de tartışmalı konuların tartışanlarının birbirlerini daha iyi anlayabilmelerine imkân verecektir. Ayrıca lise düzeyindeki Türk okullarında öğrenim gören farklı inanç ve kültür çevrelerinden gelen öğrencilerin, kendilerini ifade edebilmelerine

imkân sağlayacaktır. Bütün bunlar elbette ki tartışmalı konularda yapılacak revizyonların tek taraflı olabileceği anlamına gelmemelidir. Bu tür revizyonlarda dikkat edilmesi gereken en önemli şey hiç şüphesiz tartışmalı konulardaki tarafların karşılıklı olarak adım atabilmelidir. Prof. Dr. Ortaylı, Türkiye'deki tarih yazımı hakkında;

“Türk ulusu arasında tarih, gereği gibi yazılamamıştır. Büyük sentezler yoktur ortada. Büyük sentezlerin olmadığı bu ortamda, halka dönük vulgarize edebiyat dediğimiz basitleştirilmiş bir tarih yazımı da yoktur ve tabii okul kitapları da istenenden çok uzaklardadır. Bu kitaplar pedagojik bakımdan zayıftır. Gençlerimiz tarihi sevecek durumda değildir (Ortaylı, 2006:36).” demiştir.

Bu tespit mevcut tarih ders kitaplarının pedagoji, içerik ve dil bakımından bir takım problemlerle karşı karşıya kaldığını ifade etmektedir. Bu problemlerin aşılabilmesi için yeni yazılacak kitaplarda yer alacak konuların, konu uzmanları tarafından hazırlanarak öğrencilerin pedagojik gelişimleri, ilgi ve ihtiyaçları göz önünde bulundurularak yeniden yazılması gerektiği anlaşılmaktadır. Tarih ders kitaplarında yer alan Ermeni Meselesi ve Türk Ermeni ilişkilerine dair bölümlerin veya ünitelerin de bu tespitler doğrultusunda tekrar düzenlenmesi hiç şüphesiz öğrencilerin konuya bakışlarında objektif ve bilimsel anlamda olumlu değişimlerin meydana gelmesini sağlayacaktır. Bu sayede öğrencilerin tarih dersine olan tutumlarında bir takım değişimlerin meydana gelmesi sağlanmış olacaktır.

Tarih ders kitapları öğrencilerin, geçmişlerini öğrenerek içerisinde buldukları zamanı anlayabilmelerini sağlamak, dünyadaki bir takım gelişmeleri anlamlandırabilmek; ülkesine karşı görev ve sorumluluklarının bilincini kavrayabilmek gibi kazanımlara sahip olmalarını misyon edinmiştir. Türkiye'de geçmişten günümüze tarih ders kitaplarının muhtevası ve bu ders kitaplarından beklenen amaçlar her dönem değişim göstermiştir. Bu değişimler farklı dönemlerde ders kitaplarının konu dağılımları, kullanılan dil ve üslup gibi özelliklerde hissedilmiştir. Yer yer iç politikadaki değişimler, kimi zaman dış politika, siyasi ve ekonomik gidişat tarih-iktidar ilişkisi ve iktidarın tarihe bakışı ve tarihten beklentileri ders kitaplarına etki eden baskın unsurlar olarak görülmüştür.

Tarih ders kitapları sadece iktidarların değil milli devletler hatta devletleşme sürecinde olan milletler için de büyük önem arz etmiştir.

Milli devletler ve devletleşme sürecinde olan milletler kendilerini tanımlarken, tarih onlar için meşruluğun en önemli araçlarından biri olmuştur. Her milletin kendini tarihin bir bölümünde görmesi ve tarihten kendi payına düşeni alması ve yorumlaması doğal bir süreç olarak görülmektedir. Okullarda bu anlayış ancak ders kitapları aracılığıyla verilmektedir. Ancak ders kitaplarında görülen bu anlayışta zaman zaman başka milletlerin tarihi olumsuz yönleriyle ele alınmaktadır. Milletler bu durumla, kendilerine bir kimlik kazanma çabasına girmektedirler (Meraç, 2006:1).

Milli birlik ve beraberlik ülküsü inşa etmeye çalışan uluslar zaferlerin, bir takım başarıların yanı sıra ortak acı, keder ve çileleri de tarih vasıtası ile gelecek nesillere aktarma yolunu tercih etmişlerdir. Bu durum ders kitaplarında acı, keder ve çile çeken bir milletin karşısına acı veren, çile çektiren, acımasız ve zulmeden bir milleti çıkarmıştır. Böylece ulusların tarihinde bireylerin bir olmasını, ortak hedefler etrafında kenetlenmesini sağlayacak “öteki” inşası başlamıştır. Bu sayede henüz devletleşmemiş milletlerin “öteki” üzerinden ürettikleri ulus bilinci, tarih ders kitapları ile gelecek nesillere aktarılmış olur. Gelecek nesiller hem devletleşme sürecini yürüten kadronun çizdiği sınırlara göre hem de “öteki” ne karşı ders kitaplarında vurgulanan “acı veren”, “zalim”, “barbar” telkinleri ile eğitilirler. Böyle bir sürece tabi tutulan nesillerin gelecekte uzlaşabilmeleri, farklı kültür ve inançlara eşit bakabilmeleri, evrensel değerlere sahip çıkma ve yaşatma uğruna emek sarf edebilmeleri elbette mümkün görünmemektedir.

Tarih ders kitapları hakkında Prof. Dr. Safran (2006:63), “*Tarih ders kitapları öteki milletleri küçük düşürücü, aşağılayıcı ifade ve kelimeler içermemelidir. Dil ahlaki değerlendirmelerden arındırılarak bilimsel bir niteliğe kavuşturulmalıdır.*” şeklinde ifade ederek “öteki” nin alçaltılıp, düşmanlaştırılmasının yanlış olduğunu vurgulamıştır.

Dünya barışının korunması ve uluslararası diyalogun artırılmasına yönelik çalışmalar özellikle II. Dünya Savaşı sonrasında önem kazanmıştır. Uluslararası barışı sağlamak için Birleşmiş Milletler kurulmuş, bu örgüte bağlı olarak 16 Kasım 1945’te UNESCO kurulmuştur. 1945 ve 1965 yılları arasında tarih ders kitapları revizyonu ile ilgili toplam 146 konferans gerçekleştirilmiştir. Tarih ders kitaplarındaki peşin hükümlerin ve intikam duygusunun giderilmesine yönelik olarak 1950’de İngiltere, Almanya ve Fransa gibi Avrupalı devletler ikili kültür anlaşmaları imzalamışlardır (Safran,

2006:62). Geçmişte sorunları olan Avrupalı ülkelerin gerçekleştirmiş olduğu tarih ders kitaplarının revizyonuna yönelik bu tür adımlar, maalesef Türkiye ve Ermenistan arasında henüz atılamamıştır. Türkiye tarafından geçtiğimiz yıllarda dile getirilen karşılıklı 100 belge değişimi talebine de Ermenistan yönetiminden olumlu bir cevap gelmemiştir. Karşılıklı olarak meseleyi anlamaya yönelik bu ve buna benzer girişimlerin sonuçsuz kalmasına rağmen “Ermeni Meselesi” veya “Tehciri” konusu, dünya kamuoyuna getirilmeye; siyasi kutuplaşmaların merkezi yapılmaya devam edilmektedir.

Dünya kamuoyunda yılın belirli döneminde özellikle dillendirilen tarihi bir meselenin, Türk Milletine karşı yöneltilen bir takım iddiaların yer aldığı “Ermeni Meselesi” konusu, Türk okullarında halen tek başına müstakil bir konu, bir ünite olarak işlenememektedir. Böylesine güncel bir konunun müstakil bir konu olarak ele alınamamış olması ayrıca düşündürücü bir hadisedir. Prof. Dr. Ertan (2002);

“1930’lardan günümüze kadar yayınlanan Türk İnkılap Tarihi dersi ile ilgili kitapların hemen hiçbirinde, Ermeni sorunu tek başına bir bütün olarak bir bölüm şeklinde işlenememiştir. Genel olarak Mondros Mütarekesi konusunda 24. Maddeden bahsedilirken İtilaf Devletlerinin Doğu Anadolu’da bir Ermeni Devleti kurma girişimlerine yer verilmiş, Mondros sonrasında azınlıkların faaliyetleri sıralanırken Ermenilerin Türklere yapmış oldukları zulümden bahsedilmiştir...Yine istisnasız olarak bütün kitaplarda bulunan bir başka bilgi ise Sevr Antlaşmasında yer alan Ermeni Devletinin kurulmasıyla ilgili hükümdür. Sevr Antlaşmasından sonra cephelere ve öncelikle de doğu cephesindeki gelişmelere yer verilmiştir. Bu bölümde Kazım Karabekir Paşa’nın gayretlerine ve Gümrü Antlaşmasına mutlak surette değinilmiştir. Güney Cephesi işlenirken de Adana, Urfa, Maraş ve Antep’teki Fransız işbirliğine ve Ermenilerin Türklere saldırıları konusuna önemli bir yer ayrılmıştır.” Şeklinde ifade etmiştir.

Ertan (2002)’ın bu ifadelerinin yüksekokul ve üniversitelerde okutulan Türk İnkılap Tarihi dersine yönelik bir tespit gibi düşünülse de farklı düzeydeki (ilk, orta, lise) eğitim kurumlarında da durumun pek farklı olmadığı görülmektedir.

Milli Eğitim Bakanlığı Talim Terbiye Kurulu Başkanlığı “Ermeni Meselesinin Öğretimi” ile ilgili ilk somut adımı ancak 2002’de

atabilmiştir. 272-273 sayılı, 14/06/2002 tarihli alınan “Ermeniler ile ilgili konuların ortaöğretim (lise) Tarih 1, Tarih 2 ve T.C. İnkılap Tarihi ve Atatürkçülük dersi öğretim programlarında yer alması.” ; “Ermeni Sorunu ile ilgili konuların ilköğretim 5 ve 7. Sınıf Sosyal Bilgiler Dersi Öğretim programlarında yer alması.” Kararları ile “Ermeni” konusunun öğretim programlarına girmesi sağlanmıştır.

T.C.
MİLLÎ EĞİTİM BAKANLIĞI
Tatim ve Terbiye Kurulu Başkanlığı

Sayı: 272	Tarih: 14.06.2002	Konu: "Ermeni Yunan-Pontus ve Süryaniler" ile ilgili konuların Orta Öğretim Tarih 1, Tarih 2 ve T.C. İnkılap Tarihi ve Atatürkçülük Dersi Öğretim Programlarında Yer Alması
ÖNCEKİ KARARIN		
Sayı:	Tarih:	

Kararımızda görüldüğü üzere uygun bulunan "Ermeni, Yunan-Pontus ve Süryaniler" ile ilgili konuların orta öğretim Tarih 1, Tarih 2 ve T.C. İnkılap Tarihi ve Atatürkçülük dersi öğretim programlarında ekli çizelgedeki şekilde yer alması,

Bu konuların,

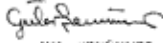
a) 2002-2003 Öğretim Yılında ilgili öğretim programları kapsamında işlenmesi,

b) 2003-2004 Öğretim Yılından itibaren ilgili ders kitaplarına, bu Kararın yayımı tarihinden itibaren de ders kitabı olmak üzere başvurusu yapılacak "başka" bazı nüshâ'lara yansıtılması

kararlaştırıldı.

Mehmet DOSTANCI OĞLU
Millî Eğitim Bakanı

Nurettin BAŞER
Kurul Başkanı V.

Güler ŞENÜNER
ÜYE

Dr. Ezdihar KARABULUT
ÜYE

Nazım İrfan TANRIKULU
ÜYE

Ömer ÖZÜDURU
ÜYE

Sâmiye AĞDEMİR
ÜYE

Selahattin MEYDAN
ÜYE

Dr. Vehî KILIÇ
ÜYE

Füsun KÖKSAL
ÜYE

Nurettin BAŞER
ÜYE

Ahmet SÖNMEZ
ÜYE

T.C.
MILLÎ EĞİTİM BAKANLIĞI
Tatim ve Terbiye Kurumu Başkanlığı

Sayı : 273	Tarih : 14.06.2002	Konu : "Ermeni Sorunu" ile ilgili konuların İlköğretim 5. ve 7. Sınıf Sosyal Bilgiler Dersi Öğretim Programlarında Yer Alması
ÖNCEKİ KARARIN		
Sayı :	Tarih :	

Kararlamada görüldüğü üzere uygun bulunan "Ermeni Sorunu" ile ilgili konuların İlköğretim 5. ve 7. sınıf Sosyal Bilgiler dersi öğretim programlarında ekli çizelgedeki şekilde yer alması.

Bu konuların,

a) 2002-2003 Öğretim Yılında ilgili öğretim programları kapsamında işlenmesi.

b) 2003-2004 Öğretim Yılından itibaren ilgili ders kitaplarına, bu Kararın yayımı tarihinden itibaren de ders kitabı olmak üzere baskılarına yapılarak "baskıya hazır nüsha"lara yansıtılması

kararlaştırıldı.

Mehmet BOSTANCIOĞLU
Millî Eğitim Bakanı

Nurettin BAŞER
Kurul Başkanı V.

Gökber SENÖNER
ÜYE

Dr. Erdi KARABULUT
ÜYE

Nazım İrfan TANRIKULU
ÜYE

Ömer ÖZDEMİR
ÜYE

Sermel AĞDEMİR
ÜYE

Selahattin MEVDAN
ÜYE

Dr. Veli KILIÇ
ÜYE

Fügen KÖKSAL
ÜYE

Nurettin BAŞER
ÜYE

Ahmet SÖNMEZ
ÜYE

İlgili karar gereğince hazırlanan programlarda ise Ermeni Meselesi yine müstakil bir konu olarak ele alınmamış farklı başlıklar altındaki üniteler içerisine serpiştirilmiştir. Bu programlar incelendiğinde; 4. Sınıf programında Türk-Ermeni ilişkilerine hiç değinilmezken 5. Sınıf sosyal bilgiler dersi öğretim programında Türk-Ermeni ilişkilerinden bahsedildiği görülmüştür. 5. Sınıf programında "İkinci Ünite: Cumhuriyete Nasıl Kavuştuk?" başlığı, Türk-Ermeni ilişkilerinin yer aldığı bir bölüm olarak hazırlanmıştır. Programın "Amaçlar/Davranışlar" bölümünde "Amaç 2. Kurtuluş Savaşı sırasında kurulan Ermeni Çetelerinin amaçlarını ve faaliyetlerini kavrayabilme." şeklinde ifade edilmiştir. Yine adı geçen programın ilgili bölümünde "Amaç 5. TBMM'ye karşı çıkarılan ayaklanmaları kavrayabilme", "Amaç 6. Sevr Antlaşmasına göre Ermenilerin durumunu kavrayabilme", "Amaç 7-8. Doğu ve Güneydoğu cephesindeki savaşlarla ilgili gelişmeleri kavrayabilme", "Amaç 11. Lozan antlaşmasının önemini kavrayabilme (Lozan'da Ermenilerin statüsü ve iddialar

karşısında Lozan Antlaşması)'' olarak belirlenmiştir. Sıralanan bu amaçlar içerisinde Türk-Ermeni ilişkileri belirtilen başlıklara bağlı kalınmak üzere ele alınmıştır.

DERS: SOSYAL BİLGİLER		AMAÇLAR/DAVRANIŞLAR		ACIKLAMALAR
SINIF	KONU			
5	BÜYÜK ÜNİTE: CUMHURİYETE NERELE KAVUŞTUK A. Mondros Antlaşması 2. Mondros Antlaşmasından Sonra Yarımözenin Durumu B. Kurtuluş Savaşı 2. Birinci Ölçerlendirilmesi 3. Kongreler	<p>Amaç 1. Mondros Antlaşması ve uygulanmasını kavrayabilme.</p> <ol style="list-style-type: none"> 1. Anlaşma devletin Osmanlı Devletini parçalamak için yapıldığı gibi amaçları açıklama. 2. Mondros Antlaşması Anlaşması 7. ve 24. maddelerinin uygulanmasını açıklama. <p>Amaç 2. Kurtuluş Savaşı sırasında kurulan Ermeni cemiyetlerinin amaçlarını ve faaliyetlerini kavrayabilme.</p> <ol style="list-style-type: none"> 1. Kurtuluş Savaşı sırasında kurulan Ermeni cemiyetlerini söyleme. 2. Kurtuluş Savaşı sırasında kurulan Ermeni cemiyetlerinin amaçlarını açıklama. 3. Kurtuluş Savaşı sırasında kurulan Ermeni cemiyetlerini faaliyetlerini açıklama. 4. Kurtuluş Savaşı sırasında kurulan Ermeni cemiyetlerinin ilgili devletlere olan işbirliğini açıklama. <p>Amaç 3. Doğu Anadolu Müdafaa-i Hukuk Cemiyetinin Kurtuluş Savaşındaki rolünü kavrayabilme.</p> <ol style="list-style-type: none"> 1. Doğu Anadolu Müdafaa-i Hukuk Cemiyetinin kuruluş amaçlarını açıklama. 2. Doğu Anadolu Müdafaa-i Hukuk Cemiyetinin yapıldığı programları açıklama. <p>Amaç 4. Erzurum Kongresi ve önemi kavrayabilme.</p> <ol style="list-style-type: none"> 1. Erzurum Kongresinin işlemlerini açıklama. 2. Erzurum Kongresinde Doğu Anadolu ile ilgili alınan kararların önemini açıklama. 		<p>1. ve 2. amaç ve davranışın öğretim programının "Cumhuriyet Hakkı Kavuşmak" ünitesinde "Mondros Antlaşması" konusundaki "Mondros Antlaşması Anlaşmasından Sonra Yarımözenin Durumu" başlığı kapsamında kullanılmaktadır.</p> <p>3. ve 4. amaç ve davranışın öğretim programının "Cumhuriyet Hakkı Kavuşmak" ünitesinin "Kurtuluş Savaşı" konusunda "305. Bölümün Öğütlenmesi" alt başlığı kapsamında kullanılmaktadır.</p>

Şekil 1. İncelenen 5. Sınıf programından bir sayfa.

7. Sınıf sosyal bilgiler dersi öğretim programında ise Türk-Ermeni ilişkilerinin daha ayrıntılı olarak ele alındığı görülmektedir. 7. Sınıf programında "Beşinci Ünite: XIX. Ve XX. Yüzyıllarda Osmanlı Devleti" başlığı, Türk-Ermeni ilişkilerinin yer aldığı bir bölüm olarak hazırlanmıştır. Programın "Amaçlar/ Davranışlar" bölümünde "Amaç 1. Büyük devletlerin Osmanlı politikalarını kavrayabilme", "Amaç 2. Osmanlı Devleti'nin kuruluşundan 1839'a kadar gayrimüslimlerin durumunu kavrayabilme", "Amaç 4. 1877-1878 Osmanlı-Rus savaşı sonunda ortaya çıkarılan Ermeni meselesini kavrayabilme", "Amaç 5. Ermeni komitalarının ortaya çıkışı ve eylemlerini kavrayabilme", "Amaç 6. Osmanlı Devleti'nin Ermeni isyanları karşısında uyguladığı siyaseti kavrayabilme", "Amaç 7. Doğu Cephesinde Rus-Ermeni işbirliğini kavrayabilme", "Amaç 8. Ermeni Komitacılarının çıkardığı olayları kavrayabilme", "Amaç 9. Ermeni Mezalimine karşı alınan önlemleri kavrayabilme", "Amaç 10. Tehcir kararının alınma gerekçelerini açıklama",

“Amaç 11. Tehcir kararının uygulama esaslarını kavrayabilme”,
 “Amaç 12. Tehcir kararından sonra Ermenilerin durumunu kavrayabilme.”, “Amaç 13. Ermeniler asılsız soykırım iddialarının geçersizliğini analiz etme.”, “Amaç 14. Günümüzdeki Ermeni Asılsız Soykırım İddialarının amacı ve bu amacı gerçekleştirmek için Ermenilerin yaptıkları faaliyetleri kavrayabilme”
 olarak belirlenmiştir. Sıralanan bu amaçlar 7. Sınıf öğretim programında Türk-Ermeni ilişkilerinin ve Ermeni Meselesi konusunun öğrencilerin bilişsel gelişim düzeyine uygun olarak, 5. Sınıf programına göre daha teferruatlı olarak ele alındığını göstermektedir. Tabii ki incelenen bu programlar Milli Eğitim Bakanlığının 14/06/2002 tarihinde almış olduğu ilgili kararlar sonucunda hazırlanmış olan programlardır.

	<p>3. Tehcir kararından sonra Anadolu'da kalan Ermenilerin sosyal ve ekonomik durumlarını açıklama.</p> <p>4. Tehcir kararından sonra Anadolu'dan ayrılan Ermenilerin nüfusunu ve nemlerini yapıldıklarını açıklama.</p> <p>5. Tehcir kararından sonra Anadolu'dan ayrılan Ermenilerin sosyal ve ekonomik durumlarını açıklama.</p> <p>6. Dönüş kararlarının gereklerini açıklama.</p> <p>7. Göç bölgelerinde Ermenilerin sosyal ve ekonomik durumlarını açıklama.</p> <p>Amaç 13. Ermenilerin asılsız soykırım iddialarının geçersizliğini analiz edebilme.</p> <p>1. Birleşmiş Milletler Organi'nin tavsiyelerini gözetilerek uluslararası hukuka uygun şekilde.</p> <p>2. Ermenilerin asılsız soykırım iddialarının geçersizliğini hukuki ve tarihsel gerekçelerle ortaya koyma.</p> <p>Amaç 14. Görünmezdeki Ermeni asılsız soykırım iddialarının amacı ve bu amacı gerçekleştirmek için Ermenilerin yaptıkları faaliyetleri kavrayabilme.</p> <p>1. Ermeni asılsız soykırım iddialarının yerden yereye göre değerlendirilmesini açıklama.</p> <p>2. Asılsız soykırım iddialarının uyarılarının altında temel amaçlarının açıklanmasını açıklama.</p> <p>3. Ermenilerin asılsız soykırım iddialarının uyarılarının altında temel amaçlarının açıklanmasını açıklama.</p> <p>4. Ermeni asılsız soykırım iddialarının uyarılarının açıklanmasını açıklama.</p>	
--	--	--

Şekil 2. İncelenen 7. Sınıf programından bir sayfa.

İlgili karar doğrultusunda hazırlanmış olan 9. Sınıf Tarih I dersi öğretim programında Türk-Ermeni ilişkilerinin “Yedinci Ünite: Türkiye Tarihi” başlığı altında ele alındığı görülmektedir. Programın “Amaçlar/Davranışlar” bölümünde “Amaç 1. Türklerin Anadolu’ya akınları sırasında Ermenilerin durumunu kavrayabilme”, “Amaç 2. Türkiye Selçuklu Devleti yönetiminde Ermenilerin durumunu kavrayabilme.”, olarak belirlenmiştir.

10. Sınıf Tarih II dersi öğretim programında Türk-Ermeni ilişkilerinin *“Altıncı Ünite: Osmanlı Toplumunu”* başlığı altında ele alındığı görülmektedir. Bu ünitenin *“Amaç-Davranışlar”* bölümünde *“Amaç 1. Osmanlı Devleti’nin kuruluşundan 1839’a kadar gayrimüslimlerin durumunu kavrayabilme”, “Amaç 2. Büyük Devletlerin Osmanlı Politikalarını kavrayabilme”, “Amaç 3. 1839-1856 yılları arasında Osmanlı Devletindeki gayrimüslimlerin durumunu kavrayabilme”, “Amaç 4. 1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı sonunda ortaya çıkarılan Ermeni Meselesini kavrayabilme.”, “Amaç 5. Ermeni komitalarının ortaya çıkışı ve eylemlerini kavrayabilme”, “Amaç 6. Osmanlı Devleti’nin Ermeni İsyanları karşısında uyguladığı siyaseti kavrayabilme.”, “Amaç 7. Avrupa Devletlerinin Ermeni İsyanları ve bu isyanların bastırılması karşısında uyguladığı siyaseti kavrayabilme”, “Amaç 8. Kafkas Cephesinde Rus-Ermeni İşbirliğini kavrayabilme.”, “Amaç 9. Ermeni komitacılarının çıkardığı olayları kavrayabilme.”, “Amaç 10. Ermeni Mezalimine karşı alınan önlemleri kavrayabilme.”, “Amaç 11. Tehcir kararının alınma gerekçesini açıklayabilme.”, “Amaç 12. Tehcir kararının uygulama esaslarını kavrayabilme.”, “Amaç 13. Tehcir kararından sonra Ermenilerin durumunu kavrayabilme”, “Amaç 14. Lozan Antlaşmasına göre Ermenilerin Türkiye’deki statülerini açıklama”, “Amaç 15. 1945’den Günümüze Ermenilerin Asılsız soykırım iddialarını kavrayabilme”, “Amaç 16. Ermenilerin soykırım iddialarının geçersizliğini analiz edebilme”* olarak belirlenmiştir. 2002-2003 yılına ait hazırlanmış tarih öğretim programları incelendiğinde Türk-Ermeni ilişkilerinin ayrıntılı olarak ele alındığı ve konuya ait amaçların kronolojik olarak sıralandığı programın 10. Sınıf tarih programı olduğu görülmüştür.

	<p>Amaç 12. Tehcir kararının uygulanma esaslarını kavrayabilmek.</p> <ol style="list-style-type: none"> 1. Zorunlu göçün temel sebeplerinin haklılığı yerinin değiştirilmesini 2. Nakli ihtiyacının nasıl karşılandığını açıklama 3. Osmanlı Devletinin tehcir konusunda karşılaştığı güçlükleri açıklama 4. Uygulama esnasında karşılaşılan güçlükleri karşılamak için alınan tedbirleri açıklama 5. Tehcir süresinde meydana gelen olayları nedenlerini açıklama 6. Kararın alınmasından önceki durumları açıklama 7. Tehcir süresinde yaşanan uygulamaları eleştirmek için Osmanlı Devletinin tutumunu açıklama 8. Tehcir uygulamasının Anadolu'da kalan Ermenilerin hayatlarına açıklama 9. Büyük devletlerin tehcir kararına karşı tutumlarını açıklama 10. Büyük devletlerin tehcir kararının uygulanmasına karşı tutumlarını açıklama <p>Amaç 13. Tehcir kararından sonra Ermenilerin durumunu kavrayabilmek.</p> <ol style="list-style-type: none"> 1. Tehcir edildikleri mal varlıklarının durumunu açıklama 2. Tehcir kararından sonra Anadolu'da kalan Ermenilerin mülklerine ve menfaatı paydaşlarına açıklama 3. Tehcir kararından sonra Anadolu'da kalan Ermenilerin sosyal ve ekonomik durumlarını açıklama 4. Tehcir kararından sonra Anadolu'da ayakta kalan Ermenilerin ihtiyaçları ve menfaatleriyle ilgili açıklama 5. Tehcir kararından sonra Anadolu'da ayakta kalan Ermenilerin sosyal ve ekonomik durumlarını açıklama 6. Diğer Karaymenlerin durumlarını açıklama 7. Diğer Karaymen Ermenilerin sosyal ve ekonomik durumlarını açıklama 	<p>12. amaçta 8. durumun gerektirdiğinden dolayı göçün sebeplerinin sadece etnik olmaması gerektiği yerlerine yerleştirilmesini belirtmektedir.</p>
--	---	---

M.

Şekil 3. İncelenen 10. Sınıf programından bir sayfa.

11. Sınıf T.C. İnkılap Tarihi ve Atatürkçülük dersi öğretim programında, Türk-Ermeni ilişkileri konusunun “Birinci Bölüm: I. Dünya Savaşı Sonunda Osmanlı İmparatorluğunun Durumu” başlığı altında ele alınmış olduğu görülmektedir. Ermeni Meselesi konusu programda Mondros Ateşkesinin 7. ve 24. Maddeleri ile ilişkilendirilerek Pontus-Ermeni işbirliğinin açıklanması şeklinde yer almıştır.

Milli Eğitim Bakanlığının aldığı ilgili karar gereğince 2002-2003 Öğretim yılında hazırlanmış olan sosyal bilgiler dersi öğretim programlarında Ermeni Meselesi ve Türk-Ermeni ilişkileri konusuna ilkökul 5 ve ortaokul 7. sınıfta yer veriliyorken 2014-2015 öğretim yılı sosyal bilgiler dersi öğretim programlarında konuya hiç değinilmemiş olduğu görülmüştür. Türk-Ermeni ilişkileri ve Ermeni Meselesi konusuna değinilmiş olan ilk programın ortaokul 8. Sınıf T.C. İnkılap Tarihi ve Atatürkçülük dersi öğretim programı olduğu görülmektedir. Bu programda ise “Ermeni” konusu müstakil bir ünite veya konu olarak değil “7. Ünite: Atatürk’ten Sonra Türkiye: İkinci Dünya Savaşı ve Sonrası” başlığı altında ele alınmıştır. Programın açıklamalar bölümünde konu hakkında “Türk-Ermeni ilişkilerinin tarihsel gelişimi 1915 olayları ve bu olaylara ilişkin Ermeni iddiaları, terörizm, misyonerlik faaliyetleri, irtica, bölücülük konuları ele alınacaktır.” şeklinde ifade edilmiştir.

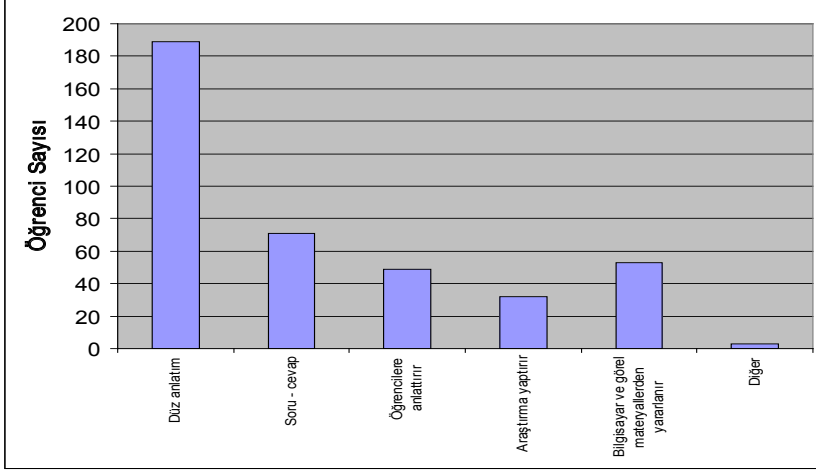

Konu ile ilgili olarak 2014-2015 öğretim yılı lise tarih dersi programlarına bakıldığında Ermeni Meselesi Konusunun, 10.sınıf tarih ders programında “Ünite 5: *En Uzun Yüzyıl (1800-1922)*” başlığı altında, “*Osmanlı Devleti’nde Anayasal Düzene Geçiş ve Siyasi Düzenlemeler*” konusu içerisinde yer aldığı görülmektedir. 1877-1878 Osmanlı Rus Savaşının akabinde meydana gelen gelişmelerin yer aldığı konu içeriğinde 93 harbi, Berlin Kongresi ve sonrası, Ermeni Meselesinin ortaya çıkışı işlenmiştir. Programın konu açıklaması kısmında “*Ermeni Meselesi’nin Ortaya Çıkışına Yer Verilecektir.*” şeklinde ifade edilmiştir. Yine aynı programın “*1. Dünya Savaşı ve Osmanlı Devleti’nin Sonu*” konusu içerisinde 1915 olaylarının sebep ve sonuçlarıyla birlikte ele alınacağı belirtilmiştir. 2014-2015 öğretim yılı 11.sınıf T.C. İnkılap Tarihi ve Atatürkçülük dersi programında “*1. Dünya Savaşı*” konu başlığı altında “*1915 Ermeni Olayları*” konu alt başlığı ile yer almakta olduğu görülmektedir.

Ermeni Meselesi konusunun okullarda öğretimi hakkında alınan kararlar gereğince hazırlanmış olan 2002-2003 tarihli programlar ile karardan on iki yıl sonra hazırlanmış 2014-2015 tarihli programlar karşılaştırıldığında; yıllar içerisinde bir takım farklılıkların ortaya çıktığı görülmektedir. İncelenen programlara göre 2002-2003 öğretim yılında Ermeni Meselesi konusu ilkokul 5. Sınıfta öğretiliyorken 2014-2015 öğretim yılında Türk öğrencilerin Ermeni Meselesi konusu ile ilk tanışmalarının ortaokul 8. Sınıfta olduğu görülmektedir. Yine 2002-2003 programlarına göre Ermeni Meselesi Konusunun ortaokul 7. Sınıf, Lise 9. sınıf, 10.sınıf ve 11. Sınıfta farklı başlıklar altında yer alırken, 2014-2015 programlarında Ermeni Meselesi konusunun ortaokul 8. Sınıftan sonra lise 10. ve 11. Sınıfta farklı başlıklar altında daha sınırlı olarak yer aldığı görülmektedir. Fakat gerek 2002-2003 programları gerekse 2014-2015 programlarında Türk Ermeni ilişkileri ve Ermeni Meselesinin müstakil bir konu ve ünite olarak ele alınmaması incelenen farklı tarih ve dönemlere ait programların en büyük ortak noktasını oluşturmaktadır.

Ermeni Meselesinin Türk Okullarında öğretimine dair bir diğer hususta konunun öğretiminde kullanılan öğretim yöntemidir. Erhan Metin’in Çankırı il merkezinde öğrenim gören lise öğrencilerinden oluşan 240 kişilik bir örneklem üzerinde gerçekleştirdiği araştırmasında öğrencilere “*Tarih öğretmeniniz Ermeni Meselesi ve Türk Ermeni ilişkilerinden bahsederken aşağıdaki öğretim yöntemlerinden hangilerini daha çok tercih etmektedir? Öğretmeninizin kullandığı*

yöntem aşağıdaki seçeneklerde varsa (X) şeklinde işaretleyin. Birden fazla kullandığı yöntem varsa onları da işaretleyebilirsiniz. Eğer tarih öğretmeninizin kullandığı yöntem veya yöntemlerden aşağıda belirtilmemiş olan varsa Diğer..... yazan bölümde belirtiniz?" şeklinde bir soru yöneltilmiştir.

Grafik 2: Ermeni Meselesinin öğretiminde tarih öğretmenlerinin kullandığı öğretim yöntemleri hakkında öğrenci görüşleri

Grafik 2’de öğrencilerin verdikleri cevapların dağılımına göre öğrencilerden 189’u (% 78.75) Ermeni Meselesinin öğretiminde tarih öğretmenlerinin daha çok düz anlatım yöntemini kullandığını belirtmiştir. Öğretmenlerinin araştırma yaptırdığını söyleyen öğrencilerin sayısı 32 (% 13) çıkarken Bilgisayarlardan yararlanır diyen öğrenci sayısı 53 (% 22.08) olmuştur. Bu sonuçlar değerlendirildiğinde tarih öğretmenlerinin büyük kısmının Ermeni Sorunu konusunun öğretiminde düz anlatım yöntemini tercih ettiği görülmüştür (Metin, 2007:37). Tarih öğretmenlerinin Ermeni Meselesinin öğretiminde araştırma yöntemini kullandığını söyleyen öğrenci sayısının 32 (% 13) çıkmış olması her ne kadar olumlu bir durum olarak görülse de oranın düşüklüğü halen öğrencilerin büyük çoğunluğunun tartışmalı konuların öğretiminde, araştırma tartışma yöntemini kullanmadıklarını göstermektedir. Bu durum bir eksiklik olarak değerlendirilebileceği gibi tarih öğretmenlerinin tartışmalı ve hassas konuların öğretimine dair öğretim yöntemleri ve stratejileri hakkında bilgi sahibi olmadıkları şeklinde de yorumlanabilir.

Ermeni Meselesinin öğretimi hakkında genel bir değerlendirmenin ardından asıl üzerinde durulması gereken bir diğer husus da tarih ders kitapları ve ders kitaplarının Ermeni Meselesi konusuna yaklaşımıdır. Çalışmanın bundan sonraki bölümünde Ermeni Meselesi ve Türk-Ermeni İlişkileri konusunun geçmişten günümüze olan süreç içerisinde Türk tarih ders kitaplarında nasıl anlatılmakta olduğu konusuna değinilecektir.

IV TÜRK TARİH DERS KİTAPLARINDA “ERMENİ” MESELESİ

Uluslararası ilişkilerin şekillenmesinde, toplumların birbirlerini anlamalarında ve algılamalarında etkili olan tarih bilimi, bu yönüyle gelecek kuşakların yetişmesinde de büyük bir öneme sahiptir. Özellikle tarih ders kitapları ve bu kitaplar içerisinde yer alan diğer toplumlara ait bilgiler, ifadeler ve yorumlar, gelecek nesillerin birbirine bakışını, algılayışını etkileyen en önemli unsurlardır. Öyle ki Türkiye Cumhuriyeti'nin doğuşu, çağdaş ve modern Türk toplumunun inşasında da tarih ve tarih ders kitaplarının bu yönüyle büyük bir rolü olduğu göz ardı edilemez bir gerçektir. Tarih ders kitaplarının öğrencilerin kendilerini ve çevrelerini anlamlandırabilmelerinde, dünyaya bakış açılarını şekillendirmelerinde olan etkisi düşünüldüğünde; günümüzde geçmişten bugüne devam eden sorunların kuşaktan kuşağa aktarılarak devam etmesinde tarih ders kitaplarının rolü olduğunu, - *bunun doğrudan olmasa bile dolaylı olarak olabileceğini*- söylemek mümkündür. Türk Tarih ders kitaplarının bu tür konulara bakışını ortaya koyabilmek için hiç şüphesiz Cumhuriyetin ilanı ile birlikte inşa edilmeye başlayan yeni tarih tezlerinin ve yazımının incelenmesi gerekir

Türk Tarih Tezi'nin olgunlaşması, Cumhuriyet'in kurulması sonrasında Osmanlıcılık, İslamcılık ve Turancılık akımları karşısında Türk ulusçuluğunun resmi bir ideoloji olarak benimsenmesi gerekmektedir. Bu nedenle Türk Tarih Tezi'nin, Türk benliğini oluşturacak bir araç ve gelecek kuşaklar gözünde onurlu bir amaç olması isteniyordu. Özellikle Tek Parti dönemi (1923-1946) Kemalist ideolojinin oluşması ve hayata geçirilmesi dönemi olarak da bilinir (Ersanlı, 2009:103). Eğitim sisteminin rejim ile uyumlu hale getirilmesine yönelik esas düzenlemeler 3 Mart 1924'te Tevhid-i Tedrisat Kanununun kabul edilmesi ile gerçekleştirilmiştir. Bu tarihe kadar yapılan tüm düzenlemeler yeni sistemin kurulması için bir ön hazırlık olmuştur. Yasanın yürürlüğe girmesiyle birlikte okullardaki dinsel ağırlıklı eğitime son verilerek, kolej ve yabancı okullarda dinsel simgeler ile amacı değişik milliyet duygularını aşılacak olan dinsel öğretiler de yasaklanmıştır. Azınlık ve yabancı okulları da doğrudan Maarif Vekâletine bağlanmıştır. Ayrıca bu okullarda “Tarih”, “Coğrafya” ve “Yurt Bilgisi” derslerinin konması, yabancı ya da azınlık dilinin yanında Türkçe'nin de öğretilmesi sağlanmıştır (Arslan, 2012:334). 1926'dan itibaren ders kitaplarının hazırlanması ve

seçimi Milli Talim ve Terbiye Dairesinin sorumluluğuna bırakılmıştır. Cumhuriyetin ilanından günümüze eğitimle ilgili önemli kararlar, müfredat yazımı, kitap seçimi vb. hayati kararlar halen Milli Eğitim Bakanlığı tarafından yürütülmektedir. Cumhuriyetin ilk yıllarında ilkokul ders kitapları ulusal tarih anlayışı doğrultusunda yazılmaya başlanmıştır. Ortaöğretim tarih müfredatında da yeni rejime yönelik değişiklikler yapılmış ise de müfredata uygun kitapların yazılması zaman almıştır (Çapa, 200:80). Çalışmanın ders kitapları ile ilgili bu bölümünde, Türkiye Cumhuriyetinin ilk yıllarında yazılmış olan tarih ders kitaplarının Ermeni Meselesine olan bakışının ortaya konulması geçmişten günümüze olan değerlendirmenin yapılabilmesi için adeta başlangıç noktasını teşkil etmektedir.

Tarih ders kitaplarının son derece dikkatli ve özen gösterilerek hazırlanması gerektiğine değinen Zolyan, kitapların sadece bir grup değil bir ulusun öğrencileri tarafından okunduklarını bu nedenle geniş kitlelere hitap ettiğini, bu nedenle toplumda oldukça geniş bir etkiye sahip olduğuna dikkat çekmiştir (Deveci Bozkuş, 2013).

IV-I. TEK PARTİ DÖNEMİ DERS KİTAPLARINDA “ERMENİ” MESELESİ

Cumhuriyet döneminde okutulan tarih ders kitapları Atatürk'ün öngördüğü tarih tezi etrafında şekillendi. Tarih tezinin ulusal niteliği yanında evrensel bir yön de vurgulanmaktaydı. Atatürk'ün tarih tezi; Orta Asya'da Eski Mısır ve Mezopotamya uygarlıkları, Klasik Yunan Çağı uygarlığı, Orta Çağ İslam uygarlığı, Batı Avrupa uygarlığının dışında başka bir kaynağın olup olmadığını, antropolojik, arkeolojik ve etnografik belgeler ışığında araştırmaktı. Atatürk bu tez doğrultusunda ulusların, kimliklerini ve kültürlerini kaybetmeden, ortak köklere sahip evrensel kültür değerleri içinde birleşebileceklerini vurgulamaktaydı (Akça, 2007:2).

“Cumhuriyet dönemi tarih ders kitaplarında Ermeni Meselesi konusu nasıl işlenmiştir?”, “Tarih ders kitaplarında yer alan konu hakkındaki bilgiler ne kadar objektif ve öğrenciye göre mi hazırlanmıştır?” gibi sorulara cevap aramak aynı zamanda Cumhuriyet dönemi maarif teşkilatının ve siyasi yapısının konuya olan bakışı ve tutumlarının ortaya konulmasında önem taşımaktadır.

Cumhuriyetin ilk yıllarına ait tarih ders kitaplarından biri olan Emin Ali'nin 1928 basım tarihli *“Türk Çocuklarına Tarih Dersleri İlk*

Mektep: Dördüncü Sınıf” isimli ders kitabında konular yedi kısma ayrılmıştır. Bu kısımlar, *Birinci Kısım: Eski Büyük Medeniyetler*, *İkinci Kısım: Eski Yunan ve Roma*, *Üçüncü Kısım: Orta Asya’da Eski Türkler*, *Dördüncü Kısım: İslamiyet’in Zuhuru ve İntişarı*, *Beşinci Kısım: Anadolu’nun Zaptı*, *Altıncı Kısım: İstanbul’un Zaptından Cumhuriyete Kadar Eski Türk Tarihi*, *Yedinci Kısım: İstiklal Muharebeleri* şeklinde tasnif edilmiştir. Kitabı oluşturan bu yedi kısım incelendiğinde tarih konularının eskiçağlardan cumhuriyete kadar olan geniş bir zaman dilimini konu aldığı görülmektedir. Buna rağmen ders kitabının hiçbir kısım ve konusu içerisinde Türk-Ermeni ilişkileri ile ilgili bir bölüm veya konu başlığının olmamasının yanında “Ermeni” sözcüğünün dahi kullanılmadığı görülmektedir.

Süleyman Edip ve Ali Tevfik’in 1929 basım tarihli *İlk Mektep Çocuklarına Tarih Dersleri Dördüncü Sınıf*” isimli bir başka ders kitabında tarih konuları *“Tarihten Evvelki Zamanlar ve İnsanlar”* başlığı ile başlatılmış *“Sulh ve Cumhuriyet”* başlığına kadar getirilmiştir. İlk insandan, Cumhuriyetin ilanına kadar olan süreç dördüncü sınıf öğrencilerine genel hatları ile anlatılmaya çalışılmıştır. Bu ders kitabı içerisinde Türk-Ermeni ilişkileri ve Ermeni Meselesi müstakil bir konu olarak ele alınamamıştır. *“Ermeniler”* sözcük olarak ders kitabının *“Türkiye’de İlk Meşrutiyet”* konu başlığı içerisinde yer almıştır.

“Halk, mektepsizdi. Zalim idarenin altında hiç kimse “millet”, “vatan” kelimelerini ağzına alamıyordu. Diğer taraftan Rumlar, Ermeniler, Arnavutlar, Türklerden ayrılmak için çalışıyorlardı. Devletin bu zayıf halini gören ecnebler seviniyorlar ve hatta koca imparatorluğu teksim etmeği bile düşünüyorlardı. (Süleyman Edip, Ali Tevfik, İlk mektep Çocuklarına Tarih Dersleri, 1929)”

Aynı kitap içerisinde yer alan *“Osmanlı İmparatorluğunun Parçalanması”* konu başlığı altında Ermenilerden bahsedilmiş ve şu ifadeler kullanılmıştır;

“Çabucak sulh yapacağız diyen düşmanlar Adana’ya, Antalya’ya asker çıkardılar. İstanbul’u işgal ettiler. Arabistan, Sürye, Irak ayrıldı. Yunanlılar İzmir’e asker çıkardılar. Rumlar, Ermeniler düşmanlarla birleştiler, haksız yere Türk gençlerini öldürdüler. Evleri, mağazaları yağma ettiler. Padişah Vahdettin idi. Millet in bu felaket içinde döktüğü gözyaşlarına aldırış etmedi. Sarayından başka hiçbir şey düşünmedi. Düşmanlarla birlik oldu. Sevr muahedesi ni imzaladı. (Süleyman Edip, Ali Tevfik, İlk mektep Çocuklarına Tarih Dersleri, 1929)”

1930 Basım tarihli İstanbul Saraçhane başında Kırk ikinci mektep muallimlerimden muallim Abdülbaki ile on sekizinci mektep muallimlerimden muallim Sabri Esat'ın birlikte yazmış olduğu "Yavrumun Tarih Kitabı İlk Mektep-Dördüncü Sınıf" isimli ders kitabında tarih konuları "İlk İnsanlar" başlığı ile başlatılmış ve "Cumhuriyet'in İlanı" başlığına kadar getirilmiştir. Bu kitap içerisinde "Ermeniler" konusu ise "İstiklal Harbi" başlığı altında işlenmiş ve şu şekilde ifade edilmiştir;

"Vahdettin birtakım vatansız serserilerden meydana getirdiği hilafet ordusu milli kuvvetlerimiz tarafından İzmit civarında tepelendi. Artık bütün millet bu hain padişahı ve onun damadı Feridin itilafçı hükümetini tanımıyordu Milli ordumuz, şarkta Ermenileri, cenupta Andana'da Fransızları mağlup etti. (Abdülbaki ve Sabri Esat, Yavrumun Tarih Kitabı İlkmektep Dördüncü Sınıf, 1930)"

Muallim Abdülbaki ve Muallim Sabri Esat'ın 1930 basım tarihli "Yavrumun Tarih Kitabı İlk Mektep-Beşinci Sınıf" isimli ders kitabında "Ermeni" sözcüğü "Türklerde Yenilik Hareketleri Tanzimat" konusu başlığı altında yer almıştır. Yer aldığı bölüm şu şekildedir;

"Bütün bunlardan başka Osmanlı İmparatorluğunun hükmettiği geniş ülkede Sırp, Bulgar, Arnavut, Rum, Ermeni, Macar, Ulah, gibi bir çok muhtelif milletler vardı. Dinleri, lisanları ayrı ayrı olan bu milletleri bir elden idare etmek çok müşküldü. Bizim o zaman ki gevşek idareimiz bunu yapamıyordu. (Abdülbaki ve Sabri Esat, Yavrumun Tarih Kitabı İlkmektep Beşinci Sınıf, 1930)"

Aynı kitabın "İstiklal Harbi" başlığı altında ise Türk-Ermeni ilişkilerinden şöyle bahsedilmektedir;

"Rumlar, Ermeniler bu işgal şerefine şenlikler yaptılar. Dükkanlarını, evlerini ecnebi bayrakları ile donattılar. Hatta Ayasofya Camiine çan asmaya hazırlandılar...Bu sıralarda İstanbul hükümeti "Sevr" muahedesini imza etti. Bu muahede mucibince memleketimiz pay ediliyor, istiklalimizde mahvoluyordu. Adana tarafını Fransızlar, Antalya ile Konya civarını İtalyanlar alıyor; Boğazlar açılıyor; İzmir Yunanlılara veriliyor; Trabzon'da bir Rum Devleti, Şark vilayetlerinde bir

Ermenistan kuruluyordu...Evela Şarkta Ermenileri, cenupta Fransızları mağlup ettik... (Abdülbaki ve Sabri Esat, Yavrumun Tarih Kitabı İlk mektep Beşinci Sınıf, 1930)"

1931 Basım tarihli son müfredat programlarına muvafık olarak yeniden yazıldığı ifade edilen, kitap kapağından Sabık Maarif Müsteşarı Ali Reşat beyin kaleme aldığı anlaşılan "İlk Mekteplerde Tarih Dersleri Sınıf 5" isimli ders kitabında "Ermeniler", "Millet Cereyanı", "Osmanlı İmparatorluğunun Akıbeti", "İkinci İnönü Muharebesi" konu başlıkları altında yer almıştır. Bu başlıklar altında Ermeniler konusu şöyle anlatılmıştır;

"Son senelerin vak'aları Türk Milletini büyük zararlara uğrattı. Rumeli kıt'asında asırlarca zamanlardan beri elimizde bulunan memleketleri kaybettik. Rum, Bulgar, Sırp çeteleri yüzbinlerce Türkleri vahşiyane öldürdüler. Osmanlı Devleti çok zayıf düştü. İngiltere Irakta, Fransa Suriye'de, İtalya Anadolu sahillerinde, Rusya İstanbul'da yerleşmek istiyorlardı. Dahildeki Arapları, Ermenileri, Rumları muttasıl isyana teşvik ediyorlardı.

...İttihat ve Terakki cemiyeti reisleri milleti düşman ayakları altında bırakarak İstanbul'dan kaçtılar. Rumlar, Ermeniler, Yahudiler istiklal bayraklarıyla türlü türlü nümayişler yapıyorlar; Türkleri tahkir ediyorlardı.

...Kuvay-ı Milliye bir taraftan şark hududumuza tecavüz eden Ermeni Hükümetine galebe ederek Ardahan, Artvin, Batum şehirlerini işgal etmiş diğer taraftan taarruza hazırlanan Yunanlılara karşı güçlü bir ordu vücuda getirmeye çalışıyordu. (Ali Reşat, İlk Mekteplerde Tarih Dersleri sınıf 5, 1931)."

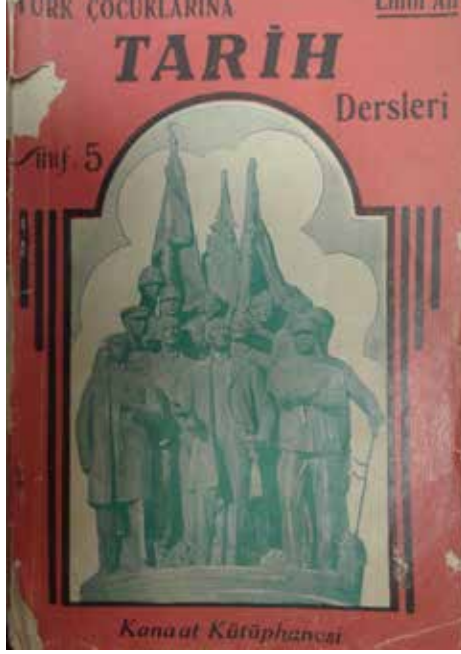
Emin Ali'nin 1931 basım tarihli "Türk Çocuklarına Tarih Dersleri sınıf 5" isimli ders kitabında "Ermeniler", "Millet Cereyanları", "13 Nisan İhtilali", "Büyük Millet Meclisi" konu başlıkları altında yer almıştır. İlgili konu başlıkları altında Ermenilerden şöyle bahsedilmiştir;

"Türk imparatorluğu dahilinde Rum, Ermeni, Bulgar, Sırp, Boşnak, Hırvat, Arnavut, Macar, Ulah, Alman, İtalyan, Acem, Rus, ve Gürcü gibi milletler mevcuttu.

...Diğer fırka Arnavut, Arap, Rum ve Ermeni gibi ekseriyetle Türk'ün gayri olan unsurlardan mürekkepti.

İstiklal Harbi dört cephede devam etmiştir. Şarkta ordularımız Ermenilerin tecavüzünü menetmek için Ermenistan üzerine yürüdüler. Ermeniler mağluben ric'at ettiler. (Emin Ali, Türk Çocuklarına Tarih Dersleri Sınıf 5, 1931)"

Cumhuriyetin ilk yıllarından 1931 yılına kadar olan farklı ders kitapları incelendiğinde kitapların hiçbirinde Türk-Ermeni ilişkilerinin müstakil bir konu olarak ele alınmadığı "Ermeniler" konusunun da farklı konu başlıklar altında genellikle isim olarak ifade edilmekte olduğu görülmüştür. Türk-Ermeni ilişkilerinin tarihi seyrine ait herhangi bir bulgunun dahi ayrıntılı olarak yer almadığı görülmüştür. Ermenilerden bahsedilen bölümlerde ise, genellikle "Ermeniler", Osmanlı toplumu içerisinde yer alan gayrimüslim unsurlardan bir tanesi veya İstiklal Harbinde mücadele edilen milletlerden bir tanesi olarak bahsedildiği ve hiçbir suretle ötekileştirilmediği görülmektedir.

Lise Tarih ders kitaplarının üretilmesi süreci ve tarih çalışmalarındaki seferberlik, 1929 yılında Atatürk tarafından başlatıldı. 1930 yılında Afetininan'ın deyişyle "geniş bir tarih araştırmaları devri" açılmış oldu. 23 Nisan 1930 günü Türk Ocaklarının VI. Kurultayının toplanması ve Atatürk'ün isteği üzerine Türk Tarihi heyetinin oluşturulması ile birlikte Türk Tarihi üzerine daktilo bir metin hazırlanarak çalışmalar

başlatılmış oldu. İlk hazırlanan daktilo metni inceleyen Atatürk, sayfalara kendi eliyle düzeltmeler ve eklemeler yazdı. Böylece *Türk Tarihinin Ana Hatları* başlığıyla seçkinler için basılan kitap ortaya çıktı. İkinci önemli adım ise, 1931’de dört yıl eğitim öğretim yapan liseler için yazılan lise tarih ders kitapları oldu. Her bir sınıfta ayrı ayrı okutulmak üzere dört cilt olarak basılan bu ders kitapları, büyük ölçüde *Türk Tarihine Giriş* kitabından yararlanılarak hazırlandı. Bu kitapların ilk baskısı ise 1931-1932 yılında gerçekleştirildi (Perinçek, 2000:VIII). Kemalist eğitimin ders kitapları olarak da ifade edilen bu kitaplarda Türk-Ermeni ilişkileri ve Ermeni konusuna nasıl değinilmiştir? Çalışmanın bundan sonraki kısmında bu sorunun cevabı üzerinde durulacaktır.

Türk Tarihi Tetkik Cemiyeti tarafından kaleme alınan, 1932 İstanbul Devlet matbaasında basılan *“Tarih I - Tarihten Evvelki Zamanlar ve Eski Zamanlar”* isimli ders kitabında konular *“İnsanlık Tarihine Giriş”* konu başlığı ile başlatılmış *“Roma ve Yabancılar”* konu başlığına kadar getirilmiştir. Son bahsedilen konu ise *“Atilla ve Hun Türkleri”* olmuştur. Bu ders kitabında *“Ermeni”* sözcüğü İmparator Neron ve dönemine ait gelişmeler anlatılırken yer almıştır.

“...bu devirde dış barılar oldu. Doğuda Partlar mağlup edildi. Ermeni tacının Romalılara ait olduğu kabul ettirildi. İngiltere kıtası zapt edildi ve Britanya, Romanın otuzuncu vilayeti oldu (Tarih I, 1932).”

Yukarıdaki alıntı örneğinde Ermenilerin ilk kez Roma hakimiyetine girişi *“Ermeni Tacının Romalılara ait olduğu kabul ettirildi”* şeklinde ifade edilmiştir. Yine aynı kitapta Ermenilerin Romalılarla olan ilişkilerine dair bir diğer ifade Komutan Trajan dönemi içerisinde aşağıdaki şekliyle yer almaktadır;

“ (Trajan) Bundan sonra Partlar aleyhine savaş açtı. Büyük İskender’i taklit etmek istedi. Ermenistan’ı itaati altına aldıktan sonra, partlara kendi memleketlerinde saldırdı (Tarih I, 1932).”

Türk Tarihi Tetkik Cemiyeti tarafından kaleme alınan, 1933 İstanbul Devlet matbaasında basılan *“Tarih II – Ortazamanlar”* isimli ders kitabında konular *“Eskiçağdan Ortaçağa Giderken”* konu başlığı ile başlatılmış *“Hindistan’da Babür İmparatorluğu”* konu başlığına kadar getirilmiştir. Kitabın farklı bölümlerinde ise *“Ermeniler”*, *“Ermenistan”* ve *Ermeni Krallarından* bahsedilmiştir. Bu ders kitabında ilk olarak

Papak (Babek) adlı bir İranlının Türklerle olan mücadelesine yer verilirken, Ermenilerden bahsedilmiştir.

“Üşrusanalı Afşin ile Ferganalı Büyük Buğa, Türklerden meydana gelen seçkin bir kuvvetle papak üzerine gittiler... Papak'ın hükümet merkezi olan sağlam Bez kalesini aldılar. Papak, civarındaki Ermeniler içine kaçtı. Afşin, Papak'ı saklandığı Ermeni Patriğinin evinde yakaladı (Tarih II, 1933).”

Türklerin, Ermenilerle olan ilk temasları 1933 basım tarihli *Tarih II* ders kitabında Alparslan dönemi olayları içerisinde yer almıştır. İlk temas ve Ermenilerin Türk hakimiyetine geçişi şöyle ifade edilmiştir;

“O zamana kadar birçok askeri başarı kazanmış olan Alp Aslan, derhal fetihlere başladı; Şirvan, Gürcistan, alanlarını ve Bizans'a tabi Ermenistan'ı süratle zapt ettiği gibi, Diyarbakir ve Halep emirlerine de kendini metbu olarak tanıttı (Tarih II, 1933).”

“...Oğuz aşiretleri...gördükleri zulümlere de dayanamayarak batıya doğru ilerlediler (1029); ve İran'ı geçerek Azerbaycan'a yürüdüler. Oradaki yerli emirlerle bir çok savaşta bulundular; nihayet bunlardan önem bir kütle Bizans sınırlarına yerleşerek, Ermeniler, Gürcüler ve Bizanslılarla mücadelelere başladılar... 1047-1049 senelerinde Ermenistan Türkler tarafından çöğendi; Türkler Bizans ordularını yenerek Erzurum'a kadar ilerlediler... 1053-1054'te Van gölü civarının ve Ermenilerle Gürcülerin Türk saldırılarına maruz kaldığını görüyoruz...Fakat Türk akınlarını durdurmak imkansızdı: 1056-1057'de Ermenistan yeni bir akıma maruz kaldığı gibi, Malatya'da tahrip edildi...(Tarih II, 1933)”

Aynı kitabın *“İlk Selçuk Feodalitesi”* konu başlığı altında Türk beyliklerinden bahsedilmiş ve bu dönemde Danişmentliler (1071-1177) ile Ermeniler arasındaki temas aşağıdaki şekilde ifade edilmiştir.

“1126'da Gümüş Tekin'in yerine geçen oğlu Mehmet Bizanslılarla birçok savaş yaptı; bunların Kilikya'ya yerleştirdikleri Ermenilerden birçok yeri aldı (Tarih II, 1933).”

Anadolu Selçuklu Devletinin, Ermenilerle olan münasebeti hakkında bilgi verilirken şu satırlara yer verilmiştir;

"I. Gıyaseddin Keyhüsrev, kudretli bir hükümdardı. Güney Anadolu'nun çok önemli bir limanı olan Antalya'yı zapt ederek (1206), Venediklilerle ticari ilişkilere girişti. Halep hükümdarları ile birlikte Kilikya Ermenilerine saldırdı ve Petrus Kalesini zapt etti (1208)...(I. Gıyaseddin Keyhüsrevden sonra yerine geçen) I. İzzeddin Keykavus, kardeşi Keykubat'la, amcası Erzurum Meliki Tuğrul Şaha karşı saltanatını korumak için Bizanslılarla barış yaptı. Ermeniler de bu fırsattan yararlanarak saldırıya geçtiler. Fakat İzzeddin bütün bu sıkıntıları başarıyla atlattı; kardeşini esir ve hapsetti.... Kilikya'ya saldıran İzzeddin, Ermenileri de müthiş bir mağlubiyete uğrattı; Kilikya geçitlerindeki bir takım önemli kaleleri Türklere bırakmak ve senelik bir vergi vermek şartıyla Ermenilerin barış isteğini kabul etti (1216)...(I. İzzeddin Keykavustan sonra yerine geçen kardeşi) I. Alaeddin Keykubat, imparatorluğu büyütmek ve yükseltmek için hiçbir fırsatı kaçırmadı. Ermenilerle, Antakya prensliği arasındaki anlaşmazlıktan yararlanarak Akdeniz kıyılarında Ermenilerin elindeki önemli sağlam mevkiileri aldı. Bunlardan özellikle Kandelor'u güçlendirerek ve yeni binalarla süsleyerek ismini Alaiye'ye çevirdi ve kendisine kışlık merkez yaptı. Ermeniler onu metbu olarak tanımak ve senelik vergiden başka, Türk ordusuna yardımcı askerde vermek zorunda kaldılar (1220-1221) (Tarih II, 1933)."

Keyhüsrev, mağlubiyetler karşısında direnmenin imkansızlığını anladı ve her yıl vergi vermek şartıyla Bayçu ile barış yapmak zorunda kaldı. Bu olaylar sırasında Ermenilerin ihanetini görmüş olan Keyhüsrev, bir ordu göndererek Kilikya'yı çığnedi; Ermenilerin eline geçen yerleri geri aldığı gibi, onları tekrar vergi vermek zorunda bıraktı (1245) (Tarih II, 1933)."

Yukarıda yer alan "İzzeddin, Ermenileri de müthiş bir mağlubiyete uğrattı...", "Ermenilerin ihanetini görmüş olan Keyhüsrev..." ifadeler yazarın konu hakkında öznel yargıda bulunduğunu göstermektedir. Türklerin başarısını "müthiş" olarak belirten yazar Ermenilerin Türklere karşı olan tavrını da "ihanet" olarak ifade etmiştir.

Tarih II ders kitabında Ermenilerden bahsedilen bir diğer başlık "Memlukler Devleti"dir. Bu başlık altında Ermenilerin Memlûklerle olan mücadelesine değinilmiş ve mücadele şöyle anlatılmıştır;

“Memlûkler bundan sonra, Haçlılar korumasında kurulmuş olan küçük Ermenistan Krallığına karşı da saldırılara başlayarak 14. asrın son yarısında onu da ortadan kaldırdılar (Tarih II, 1933).”

Yine aynı ders kitabında Ermenilerin Selçuklularla olan münasebetlerine değinilerek Selçukluların ordu teşkilatı içerisinde yer alan kuvvetlerden biri olduğu belirtilmiştir. Bu durum ders kitabında şu satırlarla ifade edilmiştir;

“XIII. Asırda İznik ve Trabzon imparatorlarıyla, Ermeni ve Gürcü kralları, Suriye ve Elcezire’de ki bazı İslam hükümdarları Selçuk Ordusuna yardımcı kuvvetler gönderiyorlardı (Tarih II, 1933).”

Selçuklu döneminde Ermenilerin vergiye tabi devletlerden biri olduğu da *Tarih II* ders kitabından aynen alınan aşağıdaki alıntı şekliyle izah edilmiştir.

“Civar devletlerden (İznik ve Trabzon Rum imparatorlarından, Ermeni Krallarından) alınan yıllık sabit vergiler. (Tarih II, 1933).”

Türk Tarihi Tetkik Cemiyeti tarafından kaleme alınan, 1933 İstanbul Devlet matbaasında basılan *“Tarih III – Yeni ve Yakın zamanlar”* isimli ders kitabında konular *“Osmanlı Devleti’nin Kuruluşu”* konu başlığı ile başlatılmış *“İmparatorluğun Dağılması ve Yıkılışı (1792-1919)”* konu başlığına kadar devam etmiştir. Kitap içerisinde Ermenilerin Osmanlı dönemindeki ahvaline yer verilmiştir. Osmanlı toplumunu oluşturan demografik özellikleri ifade edilirken *“Ermeni”* toplumunun da bu demografik unsurlardan bir tanesi olduğuna yer verilmiştir.

“Bu geniş ülkede (Osmanlı Devleti) 60 milyondan fazla insan yaşıyordu, fakat imparatorluk halkı aynı cins ve dinden değildi: Türk, Arap vesaire gibi Müslümanlardan başka İslav, Rum, Ulah, Macar, Ermeni ve Yahudi gibi Müslüman olmayan kitleler de pek çoktu (Tarih III, 1933).”

Türk-Ermeni ilişkilerinin bozulması *“Berlin Antlaşması: Osmanlı Devletinin Parçalanması”* alt başlığı içerisinde yer almıştır. İlişkilerin bozulması özel olarak irdelenmemiş diğer ayaklanma ve isyanlarla birlikte verilmiştir. Bu durum ise ders kitabında şu şekilde ifade edilmiştir;

“Berlin Antlaşması’nda, Hıristiyan tebaanın korunacağına, Makedonya’da ve bir miktar Hıristiyan halkı bulunan Doğu Anadolu vilayetlerinde reformlar yapılacağına dair birkaç madde vardı. Bu maddeler, elçilerin yine aralıksız müdahale ve baskıları ve maddelerden yararlanma emelinde olan Makedonyalı Sırp, Bulgar ve Rumlarla Ermenilerin art arda gelen ayaklanma ve hareketleriyle sonuçlandı (Tarih III, 1933).”

Cumhuriyet ve tek parti dönemine ait ders kitapları içerisinde *Tarih III* isimli ders kitabı, “Ermeniler” konusundan bahsederken ilk kez konuya “Mesele” olarak yaklaşan ve “Ermeni Meselesi” ifadesini ilk kullanan ders kitabı olma özelliğine sahiptir. Kitapta Ermeni Meselesi konusu “Ermeni, Girit ve Makedonya Meseleleri” başlığı altında işlenmiştir. Konu ders kitabında şu şekilde yer almıştır;

“Osmanlı Devleti Berlin Antlaşması’nda Ermenilerin yaşadığı vilayetlerde reform yapmayı üstlenmişti. Ermenilerden bazıları oralarda yapılan reformları yeterli görmediler. Bağımsız bir hükümet kurma emeline kapıldılar ve 1888’den itibaren İhtilalci komiteler kurarak, Muş dolaylarında ihtilal çıkardılar (1895). Abdülhamit Hükümeti bu hareketleri şiddetle bastırıldı ve Avrupa devletlerinin müdahalelerini de zararsızca bertaraf edebildi. Çünkü Ermenilerin milli hareketlerini kendi çıkarlarına da aykırı gören Rusya, Bu meselede Babıali’ye siyasi yardımda bulunmuştu.

“...Ermeni olayları, Girit ve Makedonya isyanları, maliyenin bozukluğu, özellikle maaşların düzenli çıkmaması, idari bozukluklar, suiistimaller, kayırmalar vesaire Abdülhamit idaresine karşı Genç Türklerin eline çok keskin eleştiri ve saldırı silahları veriyordu. Bir ara Paris’te bulunan Genç Türklerin bir kısmı Ermeni İhtilal komiteleriyle uyuşarak, Batı devletlerinin müdahale talebini reddetmişti; bundan dolayı Avrupa’daki Genç Türkler ikiye ayrılmışlardı (1900)...Yeni Osmanlıların Ermenilerle anlaşmaya ve yabancı devletlerin müdahalesini talebe muhalif olan kısmı “İttihat ve Terakki Cemiyeti” adını almıştı (Tarih III, 1933).”

“Esası Türk-Osmanlılardan meydana gelen İttihat ve Terakki fırkası, Türk Olmayan Müslümanlarla, Müslüman olmayanları fazla içeren Hürriyet ve İtilaf Fırkası’yla ve Rum, Ermeni, Arap Milli fırkalarıyla durmaksızın çarpıştı...Kavimler

arasındaki kavgalar, meclis duvarlarının dışına çıkarak Arnavut, Ermeni, Arap ve hatta Kürt meseleleri ortaya çıktı. İttihat ve Terakki hükümeti Arnavutlar ve Ermenilere karşı asker sevkine lüzum gördü; Ermeni ayaklanmalarını çok şiddetle bastırdı... İttihat ve Terakki Cemiyetini idare eden merkez meclislerinde İmparatorluğun düşüşüne kadar Araplar, Rumlar, Ermeniler ve Ulahlar üyelikte bulundular (Tarih III, 1933)."

Yukarıda "Ermenilerden bazıları" ifadesi ile yazar, Türk-Ermeni ilişkileri ve Ermeni meselesine dair bir genelleme yapmaktan kaçınmış, bu meselenin ortaya çıkışında tüm Ermenilerin olmadığını da altını çizmiştir.

Türk Tarihi Tetkik Cemiyeti tarafından kaleme alınan, 1933 İstanbul Devlet matbaasında basılan "Tarih IV – Türkiye Cumhuriyeti" isimli ders kitabında konular "Türkiye Cumhuriyeti'nin Kuruluşu" konu başlığı ile başlatılmış "Türk Ordusu ve Milli Müdafaa" konu başlığına kadar devam etmiştir. Kitap içerisinde Ermenilerin Cumhuriyet dönemindeki ahvaline yer verilmiştir. Bahsi geçen ders kitabında ilk olarak "Ermeniler" konusu "Cihan Harbi'nin Sonunda Osmanlı Devleti'nin Durumu - Hristiyan Unsurların Faaliyeti" konu başlığı içerisinde ele alınmış ve aşağıdaki şekliyle ifade edilmiştir;

"Ermeni Patriği Zaven Efendi de, "Mavri Mira" Heyeti ile hem fikir olarak çalışıyor. Ermeni hazırlığı da tamamen Rum hazırlığı gibi ilerliyor...İstanbul'daki merkezlerinden verilmiş olan bu direktif dahilinde, (Vilayat-ı Şarkıye Müdafaa Hukuku Milliye Cemiyeti) Erzurum Şubesi, Doğu Vilayetlerinde Türk'ün haklarını korumakla beraber göç ettirme sırasında yapılan kötü muamelelerde milletin kesinlikle payı bulunmadığını ve Ermeni mallarının Rus İstilasına karşı korunduğunu, buna karşılık Müslümanların pek gaddar hareketlere maruz kaldığını ve hatta emre aykırı olarak göç ettirmeden alı konulan bazı Ermenilerin koruyucularına karşı reva gördükleri muameleyi deliller ve belgelerle medeniyet alemine sunmaya ve bildirmeye ve doğu vilayetlerine karşı güdülen istila maksatlarını hükümsüz bırak için çalışmaya karar veriyor..."

Vilayat-ı Şarkıye Müdafaa Hukuku Milliye Cemiyeti'nin ilk Erzurum şubesini kuranlar, Doğu vilayetlerinde yapılan propagandalar ve bunların hedeflerini, Türklük-Kürtlük-Ermenilik meselelerini, ilmi, fenni ve tarihi açılardan inceledikten sonra gelecekteki çalışmalarını şu üç noktada tespit ediyorlar:

1. Kesinlikle göç etmemek;
2. Derhal ilmi, iktisadi, dini teşkilat yapmak;
3. Doğu vilayetlerinin saldırıya maruz kalacak herhangi bir bucağını savunmada birleşmek.

“... Vilayati Şarkıye Müdafaai Hukuku Milliye Cemiyetini vücuda getiren önemli sebep ve endişe, Doğu vilayetlerinin Ermenistan’a verilmesi ihtimali oluyor. Bu ihtimalin tasavvurunda: Doğu vilayetleri nüfusunda Ermenilerin çoğunlukta gösterilmesine ve tarihi açıdan bu vilayetlerde fazla hakları olduğunun kabul ettirilmesine çalışanların, ilmi ve tarihi belgelerle dünya kamuoyunu kandırmayı başarması ve bir de Müslüman halkın Ermenileri katleden vahşiler olduğu iftirasının gerçek şeklinde yürütülebilmesiyle gerçekleşeceği faraziyesi hakim oluyor. Dolayısıyla cemiyet, aynı mahiyette deliller ve belgelerle donanmış olarak milli ve tarihi hakları savunmaya çalışıyor (Tarih IV, 1933).”

Yukarıda “Müslüman halkın Ermenileri katleden vahşiler olduğu...” ifadesi Türk Ermeni ilişkilerinin bozulmasında “Müslüman” nüfusun katleden olarak adlandırıldığını, Ermenilerce, Müslümanların “Vahşiler” olarak tanımlandığını göstermektedir.

Tarih IV ders kitabında Türk-Ermeni ilişkilerinden bahsedilen bir diğer başlık “Güney Cepheleri” başlığı olmuştur.

“Düşmanların “Ermenistan ve Kürdistan adını verdikleri Doğu Anadolu Vilayetlerinin Çarlar İmparatorluğuna verileceği de 16 Şubat 1916 İngiliz-Fransız-Rus Sözleşmesiyle kararlaştırıldı.”

...özellikle Fransızların oluşturup ileri sürdükleri Ermeni milli alayıyla birlikte yaptıkları zulüm ve katillerden çoşan halk Fransızlara karşı milli oluşumlar kurmaya ve direnişlerde bulunmaya başladı...Tufan (Yüzbaşı Osman Nuri) ve Doğan (Topçu Binbaşı Kemal) ve daha sonra Yürük Selim (Yüzbaşı Salim) beylerin Kozan ve Osmaniye’ye karşı topladıkları kuvvetler ise silahlı üç misli Ermeni kuvvetlerine karşı Kozan’ı 14 Kasım 1920’deki kesin saldırılarıyla zapt edip bu dolayları Ermenilerin saldırılarından temizlediler (Tarih IV, 1933).

Güney Cephesi başlığı içerisinde “Ermeniler” yukarıdaki gibi anlatılırken aynı ders kitabı içerisinde Türk-Ermeni ilişkilerinden

bahsedilen bir diğerk başlık da “İstiklal Harbi'nin Askeri ve Siyasi Cepheleri” olmuştur. Burada ise konu şöyle ifade edilmiştir;

“İstiklal Harbi'nin askeri cepheleeri, batıda Yunanlılara, güneyde Fransızlara, doğuda Ermenilere karşı olmuştur...Wilson, Doğu işlerinde de teorik milliyet esasına dayanarak, Anadolu ve Kafkasya'da bir Ermenistan Devleti kurmak emelindeydi. Doğuya gönderilen bir Amerika heyeti, bu emelin gerçeklik düzleminde hayata geçmesinin hemen imkansız olduğunu bildirdikten ve Amerika Birleşik Devletleri, esasen Avrupa işlerinden ellerini çekip tekrar Monroe kaidesi'ne sığındıktan sonra, Ermenilere olan yönelim de pratik alandan çıktı (Tarih IV, 1933).

Tarih IV ders kitabında Türk-Ermeni ilişkilerine dair bir diğerk ifade “Fransa Cumhuriyetiyle İlişkiler” başlığı içerisinde yer almıştır.

“Fransa ile anlaşma ancak yeni Türk ordusu Ermenilerin haddini bildirdikten, sonra iki İnönü ve Sakarya zaferleriyle Yunanlıları mağlup ederek kuvvet ve önemini iyice gösterdikten sonra yapılabildi (Tarih IV, 1933).

Yukarıda “Ermenilerin haddini bildirdikten sonra...” ifadesinde yazar, doğu cephesi savaşları ve sonucuna değinmiştir. Doğu cephesinin başarısını “haddini bildirmek” olarak ifade etmiştir. Yazarın doğu cephesi savaşlarındaki Türk Ordusunun galibiyetini “haddini bildirmek” olarak ifade etmesi konuya taraf olarak bakmakta olduğunu göstermektedir.

Tarih IV ders kitabında İstiklal Harbinde Ermenilere karşı açılmış olan doğu cephesi muharebelerinden “Kuzey Doğu Cephesinde Ermeniler Üzerine Kazanılan Galebe ve Sonuçları” başlığı içerisinde bahsedilmiş ve konu şöyle anlatılmıştır;

“Anadolu'nun Kuzeydoğusunda kurulan cephede, Yeni Türk Devleti, Ermenilere karşı başarılı bir savaş yaparak; ilk devletlerarası anlaşmayı yapmıştır. Ermeniler, Mondros Ateşkesinden beri, gerek Ermenistan da, gerek sınıra yakın yerlerde Türkleri kitle halinde öldürmekten vazgeçmiyorlardı. 1920 senesi ilkbaharında, Ermenilerin Türklere ettikleri zulümler tahammül olunamayacak bir hale geldi. Bunun üzerine Türkiye Büyük Millet Meclisi hükümeti, Ermenistan seferine karar verdi. 9 Haziran 1920'de Doğu vilayetlerinde geçici seferberlik ilan

edildi. Millet Reisi Mustafa Kemal, 15. Kolordu Kumandanı Kazım Karabekir Paşa'yı doğu cephesi kumandanlığına tayin etti. Yine Haziran ayında Ermeniler, Oltu'da kurulan yerel Türk idaresine karşı hareketle o dolayları istila ettiler. Büyük Millet Meclisi Hükümeti'nin Hariciye vekaleti tarafından Ermenilerin bu yolda saldırılarının engellenmesi üzere, Ermeni Taşnak hükümetine bir ultiimat verildi (7 Temmuz 1920). Fakat Ermeniler saldırı ve istila hareketlerine devam ettiler. Hatta 24 Eylül'de sınır bölgelerinde toplanan kuvvetlerimize saldırarak savaşa girmek cüretini gösterdiler.

Ermenilerin bu saldırısı püskürtüldükten sonra, Türk ordusu, 28 Eylül sabahı ileri harekete geçti. Bazı mevkiileri zapt etti ve bir müddet Sarıkamış hattında kaldı. 30 Ekim'de Kars ve 7 Kasım'da Gümrü'yü (Aleksandrapol) zapt etti. Karşı direnmeden terk eden Ermeniler, 6 Ekim'de çarpışmayı kesip barış için başvurmak zorunda kaldılar. Türk ordusu tarafından zapt edilen Gümrü şehrinde, 26 Kasım'da başlayan barış görüşmesinin sonucu olarak Gümrü Antlaşması imzalandı (3 Aralık 1920).

Gümrü Antlaşması, Yeni Türk Devleti'nin yaptığı ilk antlaşmadır. Bu antlaşma yeni Türk ordusunun başarısının ürünüdür. Osmanlı Devletine galip gelmiş müttefikler, Ermenilere Trabzon, Erzurum, Gümüşhane, Erzincan, Bitlis, Van vilayetlerini kısacası Harşit vadisine kadar çok geniş Türk ülkelerini kağıt üzerinde vaat etmişlerdi; Ermenilerde bu vaat edilmiş memleketleri istila hayallerini besliyorlardı. Türk Ordusu önünde hezimet ve firarla bu hayal uykusundan uyanıp gerçeği gördüler ve Osmanlı Devleti'nin 1878 Harbiyle kaybettiği Kars ve dolaylarını Gümrü Antlaşmasıyla Türklere terk etmek zorunda kaldılar. Bu yenilgiyle Ermeni Devleti, artık Türk Devletine zarar veremeyecek bir hale getirilmiş oldu. Daha sonra Ermenistan Devleti Rus Sovyetli Sosyalist Cumhuriyeti'ne dahil olunca, Gümrü Antlaşması yerine de, ileri de görüleceği üzere, Türkiye ile Sovyetler Cumhuriyeti arasında yapılan Moskova (16 Mart 1921) ve Kars (13 Ekim 1921) antlaşmaları geçti.

Türk Ordusu, Ermenistan ordusunu mağlup ederek Güney Kafkasya'ya girince, Gürcistan'la temasa geçmiş oldu.

...“Büyük Millet Meclisi Hükümeti”....Ermenistan Devletinin mevcut askeri kuvvetlerini ezmek ve Gürcistan Devletiyle antlaşmak suretiyle Ermenileri önemli bölgeleri terk ederek barışa zorlamış ve Gürcülerden de savaşmaksızın 1878’de elimizden çıkmış olan geniş Türk topraklarını almayı başarmıştı (Tarih IV, 1933).”

Yukarıda “Ermeniler, Mondros Ateşkesinden beri, gerek Ermenistan da, gerek sınırı yakın yerlerde Türkleri kitle halinde öldürmekten vazgeçmiyorlardı. 1920 senesi ilkbaharında, Ermenilerin Türklere ettikleri zulümler tahammül olunamayacak bir hale geldi.” İfadesinde yazar, Ermenilerin Türklere karşı giriştiği katliamların artık dayanılamayacak düzeye geldiğini belirterek, Türklerin doğu cephesindeki mücadelelerini Türklerin meşru müdafaasının bir sonucu olarak açıklamaya çalışmıştır.

Tarih IV ders kitabının Türk-Ermeni ilişkilerinin ele aldığı bir diğer konu başlığı ise “Türkiye ile RSFSC Arasında Moskova Antlaşması” olmuştur.

“...Rus Sovyetler Cumhuriyetinden Türkiye’ye bir elçi heyeti geldiği gibi, Fuat Paşa da Moskova’ya Türk Elçisi olarak gönderilmişti (8 Kasım 1920). Bu sıralarda Güney Kafkasya’ya ilerleyen Türk Ordusu Ermenileri mağlup ederek onlara Gümrü Antlaşmasını imzalatmıştı (3 Aralık 1920)...Türkiye ve Güney Kafkas Cumhuriyetleri arasında Kars Antlaşması imzalandı (13 Ekim 1921). Güney Kafkas Cumhuriyetleri denilen devletler Azerbaycan, Ermenistan ve Gürcistan Sosyalist Cumhuriyetleriydi (Tarih IV, 1933).

Aynı ders kitabında Ermenilerden son olarak bahsedilen konu başlığı “Anlaşma Devletlerinin Barış Saldırısı” olmuştur. Konu içerisinde Sevr Antlaşmasına benzer bir anlaşma teklifinden bahsedilerek “Ermeni Yurdu” ifadesi kullanımına dikkat çekilmiş, şu satırlara yer verilmiştir;

“...bu yetmezmiş gibi Doğu vilayetlerimizde bir “Ermeni Yurdu” kuruluyordu. “Azinlik haklarının savunulması” vesilesiyle Türkiye Devleti Milletler Cemiyeti’nin kontrolü altında kalacaktı. Kısacası bu yeni barış şartları, Sevr’in Türk Memleketlerini paylaşımı ve paylaşımı dışında kalan parçanın da bağımsızlığını kaybetmiş bir durumda bulunması esasını içeriyordu (Tarih IV, 1933).”

Cumhuriyet dönemi ders kitapları incelendiğinde ders kitaplarının hiç birinde Ermeni Meselesi veya Türk-Ermeni ilişkilerinin müstakil bir başlık altında ele alınmadığı görülmüştür. İncelenen döneme ait ders kitapları içerisinde Türk-Ermeni ilişkileri konusunun en kapsamlı olarak ele alınmış olduğu ders kitaplarının Atatürk'ün isteği üzerine Türk Tarihi Tetkik Cemiyeti tarafından kaleme alınan liseler için *Tarih I-II-III-IV* olarak isimlendirilmiş ders kitapları olduğu sonucuna ulaşılmaktadır. Kronolojik olarak bir birini takip eden ders kitaplarının her bir cildi farklı bir kronolojik dönemi konu almış ve Türk-Ermeni ilişkilerine de bu dönemler içerisinde değinilmiştir.

IV-II. ÇOK PARTİLİ DÖNEM DERS KİTAPLARINDA “ERMENİ” MESELESİ

Cumhuriyet dönemi gelişmeleri, siyasi olayları ve önemli değişimleri, 1950'li yıllardan itibaren çok partili hayata geçiş ile başladı. Toplumun gereksinimlerinin artmasıyla birlikte halkın eğitimle ilgili istekleri de arttı. Özellikle tek parti iktidarının çöküşüyle başlayan Demokrat Parti dönemi ile birlikte halkın bu gereksinim ve isteklerine cevap verilmeye çalışıldı. Demokrat Parti iktidarının güçlenişi özellikle 1955'li yıllardan itibaren izlemiş olduğu politika Demokrat Partiyi iktidara getiren özelliklerinden uzaklaştırmaya başladı. Demokrat partinin her konuda olduğu gibi basın ve eğitim alanında uygulamış olduğu sert politika DP'ye olan tepkileri daha da artırdı ve ülke genelinde meydana gelen siyasi ve sosyal içerikli olaylar 27 Mayıs 1960 askeri müdahalesinin gerçekleşmesi ile sonuçlandı.

27 Mayıs askeri müdahalesinden sonra kurulan Milli Birlik Komitesi hükümeti ve 1965 seçimlerine kadar kurulan koalisyon hükümetleri, ülke genelinde meydana gelen olayların çözümünde eğitimi etkin olarak kullanmaya çalıştı. 1965 seçimlerinden sonra, DP'nin devamı niteliğinde kabul edilen Adalet Partisi 12 Mart 1971 yılında meydana gelen askeri müdahaleye kadar iktidarını sürdürdü. 1980 yılına gelinceye kadar geçen sürede, kurulan koalisyonların kısa sürede dağılması, özellikle sağ ve sol partiler arasında yaşanan gerginlikler etkisini her alanda hissettirdi. 1950'den itibaren iktidarda yer alan Demokrat Parti ile çok partili hayata geçiş sağlandı. Türkiye'de, gerek siyasi anlamda gerekse eğitim alanında dönüm noktaları sayılabilecek olaylar bu yıllardan itibaren 1980'li yıllara kadar devam etti.

Türkiye tek partili dönemden, çok partili döneme geçiş sosyal ve siyasi hayatta bir takım değişimleri meydana getirirken aynı

doğrultuda tarih eğitimi ve tarih ders kitapları üzerinde de değişimler meydana getirmiştir. 1950-60 yılları arasında DP döneminin ilk yıllarında, klasik Yunan çağı uzmanı Arif Müfit Mansel tarafından hazırlanan üç ciltlik Tarih kitabı okutuldu. Bunun yanında Niyazi Akşit ve Emin Oktay tarafından yazılan ders kitapları da Talim Terbiye tarafından açıklanan listede yer aldı. Niyazi Akşit ve Emin Oktay'ın kitaplarında dikkati çeken en önemli nokta 1950'den itibaren 1980'li yılların sonuna kadar okutulmasıdır. 1953 yılından itibaren bu kitaplara Bedriye Atsız ve Hilmi Oran tarafından yazılan kitaplar da eklendi. Genel olarak ders kitapları yazarları değerlendirildiğinde, çoğunun eğitim camiasına uzak olmadığı görülür. Okutulan ders kitaplarında yer alan konular farklılık göstermese de, değişen Türkiye koşulları içinde bilgilerin aktarımında yazarların kullandıkları üslup dikkati çekmektedir. Bunun en net örneğini, 1973'den itibaren okutulmasına karar verilen İbrahim Kafesoğlu ve Altan Deliorman tarafından yazılan tarih ders kitaplarında görmek olanaklıdır. Milliyetçi anlayışın güç kazanmasıyla, bu yazarların benimsedikleri dünya görüşünün ve içinde buldukları Aydınlar Ocağı, Türk Kültür Ocağı gibi oluşumların sahip olduğu düşünceler ders kitaplarına yansdı (Akca, 2007:2).

Çalışmanın bu bölümünde adı geçen bu yazarlar tarafından kaleme alınmış ders kitaplarında Türk-Ermeni ilişkilerinden nasıl bahsedilmekte olduğunun üzerinde durulacak ve Türkiye'de çok partili dönemin başlangıcı olan *“Demokrat Parti dönemi ve sonrasına ait tarih ders kitaplarında Ermeni Meselesi konusu nasıl işlenmiştir?”* sorusuna cevap aranacaktır.

Emin Oktay'ın yazdığı İstanbul Güven Yayınevinde basılan 1969 basım tarihli *“Atlaslı Tarih”* isimli ilkökul beşinci sınıf ders kitabında konular *“Osmanlı Devleti'nin Kuruluşu”* başlığı ile başlatılmış *“Kurtuluş Savaşı ve Cumhuriyet Devri”* başlığına kadar getirilmiştir. Kitap içerisinde Türk-Ermeni ilişkilerinden ilk olarak *“Birinci Cihan Savaşından Sonra Osmanlı Devleti”* başlığı altında aşağıdaki gibi bahsedilmiştir.

“Osmanlı Devleti'nin yönetiminde yaşayan Rum ve Ermeni vatandaşlarımızdan bazıları da fırsattan yararlanarak kendi milli çıkarları peşinde koşmaya başladılar. E r m e n i vatandaşlarımızın bazıları düşmanlarımızla işbirliği yaparak Doğu Anadolu'da bir Ermeni Devleti kurmaya kalktılar. Güneyde Fransızlarla birleşerek Türk milletine silah çektiler (Oktay, 1969).”

Yukarıda “*Ermeni vatandaşlarımızdan bazıları...*” ifadesinde yazar, Osmanlı Devletindeki Ermeni nüfusun devlete olan bağlılıklarını “*vatandaş*” olarak belirtirken, isyan eden Ermenileri bir genelleme yapmaktan uzak kalarak “*bazıları*” şeklinde sınırlandırmıştır. Yine Osmanlı Devletine karşı düşmanla yapılan işbirliğinde tüm Ermenilerin değil bazı Ermeni vatandaşların yer aldığı vurgulanmıştır.

Ders kitabının “*Sevr Antlaşması*” konu başlığı içerisinde “*Doğu illerimizde bir Ermeni devleti kurulması kabul edildi...*” ifadesi yer almaktadır. Ayrıca “*İstiklal Savaşı ve Yurdun Kurtarılması*” başlığı altında İstiklal Harbi cephelerinden bahsedilmiş “*Ermeniler*” aşağıdaki şekliyle yer almıştır;

“Batıda Yunanlılarla, Doğuda Ermenilerle, Güneyde Fransızlarla, içte ise Padişah hükümeti ve ona bağlı vatan ve millet hainleri ile olmuştur(Oktay, 1969).”

İbrahim Kafesoğlu, Altan Deliorman’ın kaleme aldığı, 1977 İstanbul Milli Eğitim Basımevinde basılan “*Tarih I Lise II*” isimli ders kitabında konular “*İslamiyet’in Doğuşu*” konu başlığı ile başlatılmış “*Batı Orta Çağı*” konu başlığına kadar devam etmiştir. Kitap içerisinde Türk-Ermeni ilişkilerinden ilk olarak “*Malazgirt Meydan Muharebesi*”, “*Anadolu’nun Fethi*” başlıkları içerisinde bahsedilmiş ve şöyle ifade edilmiştir;

“O sırada Alp Arslan Suriye seferine çıkmış bulunuyordu. Azerbaycan’dan güneye inerken, doğu Anadolu’da Ermeniler tarafından korunan, Bizans’ın müstahkem kalesi Malazgirt’i bir hücumda zapt etti. Ahlat, Meyafarikin (Silvan), Amid (Diyarbakır) ve havalisini tabiiyetine aldı... (Kafesoğlu, Deliorman, 1977)”.

“Bu sıralarda Kutalmışoğlu Süleyman Şah Adana dolaylarını fethetmekle meşguldü. Fırat’ı aşarak Çukurova, Maraş, Tarsus, Ayıntab ve Urfa’ya dağılan Ermeniler ise, Malazgirt bozgunundan sonra küçük prenslikler etrafında birikmeğe başlamışlardı. Bunlardan vaktiyle Bizans ordusunda hizmet etmiş olan Filaretos, Maraş bölgesindeki başıboş ve maceracı Ermenileri etrafına topladıktan başka, 8-10 bin kadar ücretli Frank askeriyeye de kuvvetlerini takviye etmişti...Bizans ordusunun dağılmış olmasından faydalanan Ermeni Filaretos, hakimiyetini genişletme imkanını elde ederek, Maraş’tan sonra Malatya’yı ve Urfa’yı almış ve önemli Antakya’yı da hakimiyeti altına sokmuştu...Haleb’in Ukayli hakimi Müslim...Ermeni hakimiyetinden beri Antakya’dan almakta olduğu vergiyi bu defa Süleyman Şah’tan istedi (Kafesoğlu, Deliorman, 1977).”

Yine aynı ders kitabında Türk-Ermeni ilişkilerinden Selçuklu dönemi konuları içerisinde farklı başlıklar altında aşağıda verilen şekilde bahsedilmiştir.

“...Kılıç Arslan Anadolu’ya yürüyerek, bir Ermeni prensinin elinde bulunan Malatya’yı kuşattı. O sırada, Haçlı ordularının Anadolu’ya gelmekte olduğu haberini alınca kuşatmayı kaldırdı. Hıristiyan batı dünyasının yüzyıllarca sürecek saldırısı başlamıştı....Sultan Mesud bundan sonra Ermeni işgali altında olan Maraş civarını tabiiyeti altına aldı...Selçuklu kuvvetlerinin güney ve güney-doğu yönlerindeki hareketi de gelişme göstermekteydi. Türkmen kuvvetleri Kilikya’da Ermeni Prensiğini istila etmişlerdi. Silifke’yi Kılıç Arslan adına zaptedip Suriye ve Elcezire’ye doğru yayılmaktaydılar...Keyhüsrev,... Antalya’yı zaptetti. Sonra Sis bölgesinde Ermeni II. Leon üzerine yürüyerek arazisinin bir kısmını ele geçirdi ve oğlunu esir etti (1209). Keykubad kumandanları vasıtasıyla Anamur ve Silifke’ye kadar olan bütün kaleleri zapt ettirdi. Maraş yönünden gelen kuvvetlerde bir çok kaleleri ele geçirdiler (1225). Ermeni Kralı Hetum, sultana asker göndermek, yıllık vergiyi iki misline çıkarmak ve parayı Keykubad adına bastırmak şartı ile barışa zorlandı (Kafesoğlu, Deliorman, 1977).”

Türk-Ermeni ilişkilerinin ders kitabında yer aldığı başka bir konu başlığı da “Mısır Türk Devleti” olmuştur. Bu başlık altında ise ilişkiler şöyle anlatılmıştır;

“Seyfeddin Kotuz, kısa süren hükümdarlığı sırasında (1259-1260) Mısır’a doğru ilerleyen kalabalık Moğol-Ermeni-Haçlı müttefik ordusunu ağır bir mağlubiyete uğrattı (Ayn-Calud: Eylül 1260)... Baybars Franklarla, Ermenilerle, Moğollarla çarpıştı...Ordusunun başında Kayseri’ye kadar geldi (Mayıs 1277) ... Sultan Kalavun, Humus savaşında Moğol-Ermeni-Frank müttefik ordusunu yenilgiye uğrattı (1282) (Kafesoğlu, Deliorman, 1977).”

Bu ders kitabında farklı başlıklar altında değinilen “Ermeniler” hakkında bilgi verilirken öznel yargılara yer verilmemesinin yanında konu içeriği olarak daha çok siyasi gelişmeler ve askeri gelişmelerden bahsedildiği görülmektedir.

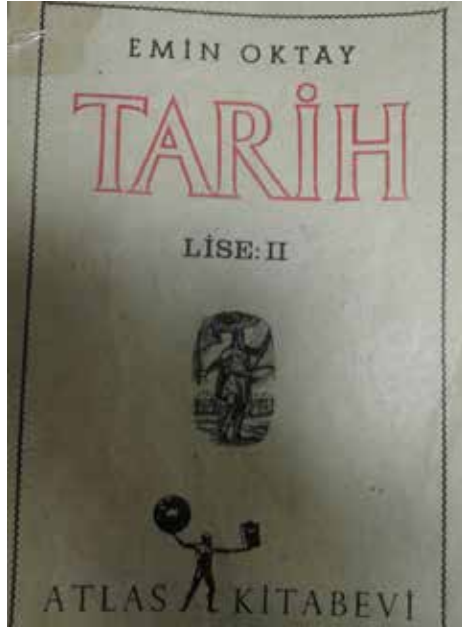
Demokrat Parti dönemi ve sonrasına ait tarih ders kitaplarında Ermeni Meselesi konusunun işlenişine dair incelenen bir diğer kitap, Emin Oktay’ın kaleme aldığı 1975 İstanbul Atlas Yayınevin basılan “Tarih I Lise II” isimli ders kitabıdır. Bu kitapta konular “Kavimler Göçü” konu başlığı ile başlatılmış “XIV. Yüzyılda Avrupa” konu başlığına kadar getirilmiştir. Kitap içerisinde Ermenilerden ilk olarak “Anadolu’da Türk Kültür ve Uygarlığı” başlığı altında yer almış ve şöyle ifade edilmiştir;

“Anadolu Selçuklularının önemli bir askeri kuvvetleri de Bizans, Ermeni ve doğu uçlarında bulunan Türkmen boylarının kuvvetleri idi...Karadeniz, Marmara, Ege ve Akdeniz kıyıları da Türklerin eline geçti. Buralara Türk nüfus yerleştirildi. Bununla beraber Anadolu’da, bu ülkelerin eski kavimlerinden olan bir miktar Ermeni ve Rum halkı kaldı (Oktay, 1975).”

Yine aynı ders kitabının “Türk Memlûklüleri” başlığı altında Ermeni krallığından aşağıdaki şekilde bahsedilmiştir.

“Türk Memlûklüleri bir yandan Moğollarla çarpışırken, öte yandan da Birinci Haçlı seferinden beri Suriye’de bulunan Haçlı beylikleri ile uğraştılar. Sultan Baybars zamanında başlayan bu savaşlar az zamanda başarı ile sona erdi. Haçlıların bu kalıntıları ortadan kaldırılarak, Haçlı seferlerinin de son izleri silindi. Bu arada geçen Haçlı seferleri sırasında Toroslarda kurulan küçük Ermeni Krallığı da ortadan kaldırıldı (Oktay, 1975).”

Bu dönem içerisinde okutulan bir diğer ders kitabı da yine Emin Oktay'ın kaleme aldığı "Mesleki ve Teknik Öğretim Okulları Ders Kitapları" içerisinde yer alan ve Kız Enstitüleri için yazılmış olduğu ibaresi taşıyan İstanbul Milli Eğitim Basımevinde basılmış olan 1977 tarihli "Tarih III. Sınıf" ders kitabıdır. Kitapta konular "Anadolu Selçuklu Devleti Uygarlığı" konu başlığı ile başlatılmış "Türk Demokrasinin Başlaması" konu başlığına kadar devam etmiştir. Kitap içerisinde Türk-Ermeni ilişkilerinden ilk olarak "Anadolu'nun Türkleşmesi" başlığı içerisinde bahsedilmiş ve konu şöyle ifade edilmiştir;

"Müslüman Oğuzlar'ın Selçukoğullarının komutasında Anadolu'yu istilaya başladıkları zaman bu saydığımız şehirlerin bir kısmı tekrar Bizanslıların, ya da onların egemenlikleri altında yaşayan Ermenilerin eline geçmiş bir kısmı da Müslüman Emirlerin ellerinde kalmıştı (Oktay, 1977)."

"Bu devirde Anadolu kıyıları da tamamen Türklerin eline geçmiştir... Bununla birlikte Anadolu'da Türk egemenliğini kabul eden bir miktar Rum ve Ermeni toplulukları da kalmış ve bunlar zamanımıza dek varlıklarını korumuşlardır (Oktay, 1977)."

Osmanlı Devleti yükselme dönemi kültür ve uygarlığı konuları içerisinde “Ermeniler” konusu, “Dil ve Edebiyat”, “Ticaret” başlıkları altında, aşağıdaki şekliyle yer almıştır;

“Bununla birlikte Osmanlılar fethettikleri ülkelerin yerli halklarının din ve dillerine karışmadıklarından imparatorluk içinde Türkçe’nin yanında Rumca, Ermenice, Sırpça, Romence, Macarca, Arapça ve Farsça gibi dillerde konuşulmuştur (Oktay, 1977).”

“Yükselme devrinde iç ve dış ticaret çok gelişmişti. Ancak bu devirde ticaret işleri Türk ve Müslümanlardan ziyade Osmanlı uyruğundan olan Musevi, Rum ve Ermenilerle yabancıların elinde idi (Oktay, 1977).”

Yine aynı kitabın Milli Mücadele ve Türkiye Cumhuriyetinin Kuruluşu konuları içerisinde “Ermeniler” konusu “Birinci Dünya Savaşı ve Savaştan Sonra Osmanlı Devleti” başlığı altında aşağıdaki şekilde yer almıştır;

“-(Mondros Ateşkesine göre)-Üçlü uzlaşma devletleri, gerekirse ateşkes sınırlarını aşacaklar, istedikleri yerleri bu arada Ermenilerin oturdukları Doğu Anadolu bölgesini işgal edeceklerdi (Oktay, 1977).”

“Yüzlerce yıldan beri Osmanlı İmparatorluğu içinde rahat ve huzur içinde yaşayan bazı Rum ve Ermeni vatandaşlarımız da Osmanlı Devleti’nin çöküşü karşısında milli çıkarları için harekete geçmişlerdi. Bunlar artık Osmanlı Devletinin tüm çöktüğüne inanmışlardı. Bundan ötürü düşmanlarımızla işbirliği yaparak kendi milli çıkarları için kazançlar sağlamak hevesine kapılmışlar, bu amaçla cemiyetler kurmuşlardı... Bu arada Anadolu’da yaşayan kimi Ermeni vatandaşlarımız da, Ermeni Patrikhanesi’ne bağlı olarak, bir cemiyet kurmuşlardı. Bunların da amacı, Doğu Anadolu’da ve Çukurova bölgesinde bağımsız bir Ermeni devleti kurmaktı... Doğu Anadolu Vilayetleri Müdafa-i Hukuk Cemiyeti’nin amacı ise Doğu Anadolu’da kurulması düşünülen, Batılılar ve Amerika Birleşik Devletleri tarafından da desteklenen, Ermeni Devletinin kurulmasına engel olmak ve gerektiği zaman silaha sarılarak bu bölgedeki Türk Halklarını savunmaktı...Adana ve dolaylarında Fransız mandası altında bir Ermeni devleti kurulacağı söylenmekte idi. Nitekim, yerli Ermeniler bu amaçla Fransızlarla işbirliği yapmışlar ve Türk halkına silah çekmişlerdi (Oktay, 1977).”

“(Sevr Antlaşmasında)- Doğu Anadolu’nun bazı illerinde bağımsız bir Ermeni Devleti kurulacak, bazı illerde de özerkliği bulunan bir Kürdistan devleti kurulacaktı (Oktay, 1977).”

Yukarıda “Ermeni vatandaşlarımız...”, “Milli çıkarları için harekete geçmişlerdi...” ifadeleri ders kitabında düşmanca bir bakışın yer almadığını, bu meselenin ortaya çıkışının dönemin doğal şartlarının bir sonucu olduğunu göstermektedir. “Yerli Ermeniler bu amaçla Fransızlara işbirliği yapmışlar, Türk halkına silah çekmişlerdi...” ifadesi itilaf devletlerinin bu meselede Ermenilerden tarafa politika izlediklerini göstermektedir.

Ders kitabında Türk-Ermeni ilişkilerinin ağırlıklı olarak yer aldığı bölüm “İstiklal Savaşı ve Lozan Barışı” konusu olmuştur.

“Doğu Cephesi, Çarlık Rusya’sının yıkılmasından sonra Güney Kafkasya’da kurulmuş olan Ermeni ve Gürcü devletlerine karşı kurulmuştu...Güney, Güney Doğu Anadolu ve Çukurova şehirlerini işgal eden Fransız kuvvetleri ve onlarla işbirliği yapan Ermeni çeteleriyle savaşmak için Milli kuvvetler tarafından kurulmuştu.

Osmanlı Devleti savaştan yenik olarak çıkınca bu durum değişmiş, Ermeniler Kars ve dolaylarını, Gürcüler de Batum, Artvin ve Ardahan şehirlerini ellerine geçirmişlerdi. Üstelik uzlaşma devletleri Erzurum, Trabzon, Gümüşhane, Erzincan, Van ve Bitlis vilayetlerimizi de Ermenilere vermeye kalkmışlardı. Ermeniler, Mondros Ateşkes Anlaşmasının Türk Milletine verdiği şaşkınlıktan ve uzlaşma devletlerinin kendilerini desteklemelerinden yararlanarak harekete geçmişler ve kendilerine verileceği vaat olunan vilayetlerimizi de almaya kalkmışlardı. Fakat o zaman doğuda bulunan XV. Kolordu komutanı Kazım Karabekir Paşa'nın Ermenilere karşı koyması ve Doğu Anadolu Müdafaayı Hukuk Cemiyetinin çalışmaları ve bunu izleyen Erzurum ve Sivas kongreleri Ermenilerin bu emellerine engel olmuştu.

Ankara'da yeni Türkiye Devleti kurulduktan bir süre sonra Ermeniler yeniden harekete geçmişler, Ermenistan'da kalan ve Türk-Ermeni sınırlarında bulunan Türkler'e işkence yapmaya ve onları öldürmeye başlamışlardı. Bunun üzerine T.B.M.M. hükümeti Ermenilere savaş açmaya karar vererek Doğu Anadolu'da seferberlik ilan etti. Mustafa Kemal, Mondros Ateşkes Antlaşmasının ilanından beri Erzurum'da XV. Kolordunun başında bulunan Kazım Karabekir Paşayı Doğu Cephesi komutanlığına atadı.

Bu sırada Ermeniler, Ardahan ve Göle üzerinden sarkarak Oltu'yu işgal ettiler. T.B.M.M. hükümeti 7 Temmuz 1920 tarihinde Ermenistan hükümetine bir ulti-matom vererek bu bölgenin boşaltılmasını ve saldırıların durdurulmasını istedi. Ermeniler, buna rağmen, saldırılarına devam ettiler. Bununla da kalmayarak Türk-Ermeni sınırında bulunan kuvvetlerimize de saldırdılar. Bunun üzerine Kazım Karabekir Paşa'nın komuta ettiği Türk kuvvetleri 28 Eylül 1920 tarihinde Ermenilere taarruz etti. 30 Ekim'de Kars, 7 Kasım'da Gümrü Türklerin eline geçti. Türklerin karşısında daha fazla dayanamayacaklarını anlayan Ermeniler barış istediler. 3 Aralık 1920 tarihinde Kazım Karabekir Paşa, Ermeniler Gümrü Antlaşmasını imzalayarak Ermeni Seferine son verdi.

Doğu Cephesinde Ermenilere ve Gürcülere, güney cephesinde Fransızlara ve yerli Ermenilere karşı kazanılan zaferler yeni Türk Devleti'nin gücünü dünyaya tanıtmıştı (Oktay, 1977)."

Türk-Ermeni ilişkilerinin ders kitaplarında nasıl anlatılmakta olduğuna dair incelenen kitaplardan biri olan “Öğretmen Okulları Kitapları” içerisinde yer alan Niyazi Akşit ve Emin Oktay’ın kaleme aldığı İstanbul Milli Eğitim Basımevi, 1970 basım tarihli “Tarih II” ders kitabıdır. Ders kitabında “Ermeni Meselesi” konusu “Ayastefanos Antlaşması”, “Berlin Antlaşması” ve “Modros Mütarekesi” konu başlıkları içerisinde ele alınmıştır. Kitapta Türk-Ermeni ilişkilerinin tarihi seyrine dair herhangi bir bilgiye yer verilmemekle birlikte adı geçen antlaşmalar içerisinde Ermenileri ilgilendiren maddelerden bahsedilmekle yetinilmiştir. Bu antlaşmalarda yer alan maddelerde ise “Ermeniler” aşağıdaki şekliyle ifade edilmiştir;

“Girit ve Ermenistan’da İslahat yapılacaktı (Ayastefanos Antlaşması), ...Rumeli ve Anadolu’da Ermenilerin oturdukları yerlerde ıslahat yapılmasına karar verildi (Berlin Antlaşması)... İtilaf devletleri gerekli görürlerse doğuda Ermenilerin oturdukları yerleri işgal edebileceklerdi (Akşit, Oktay, 1970).”

Çok partili dönem ders kitaplarında “Ermeniler” konusunun öznel ve sübjektif bakıştan uzak kalınarak ele alındığı görülmektedir. Daha çok siyasi, askeri gelişmeler neden-sonuç ilişkisi içerisinde ele alınmış, ötekileştirmeden uzak kalınarak anlatılmaya çalışılmıştır.

V SON DÖNEM DERS KİTAPLARINDA “ERMENİ” MESELESİ

Türk siyasi hayatı özellikle eğitim sisteminin belirlenmesinde, eğitim ve öğretim politikalarının şekillenmesinde önemli bir role sahiptir. Bu nedenle daha önceki bölümlerde özellikle siyasi hayatın önemli dönem noktaları olan tek parti dönemi ve çok partili döneme ait ders kitaplarının kronolojik açıdan ele alınmış olması siyasi hayattaki yapısal değişimlerin ders kitaplarında kendisini nasıl hissettirdiğini örnekler yardımı ile orta koyabilmek amacından kaynaklanmıştır. Öyle ki siyasi yapı ve nitelik olarak birbirinden farklı fakat birbirini takip eden dönemlerin kronolojik olarak incelenmeye çalışılması dönemler arasındaki kırılma noktalarının açıkça görülebilmesine katkı sağlamaktadır. Çok partili hayata geçiş sürecindeki ders kitaplarının devamı olarak basılan veya bastırılan ve günümüze kadar devam edip gelen ders kitapları da bu dönemin süreç içerisindeki farklı özelliklerini yansıtmakta eğitim, kültür ve sosyal hayattaki dönüşümlere göre bir takım değişimler gösterebilmektedir.

Çalışmanın bundan sonraki kısmında, çok partili yaşamın Türk toplumunda yerleşmesinin ardından yayınlanmış, günümüze kadar okutulmuş olan ders kitaplarında “Ermeni Meselesi” konusunun nasıl ve ne şekilde yer aldığı üzerinde durulacaktır. Bu nedenle ders kitapları incelenirken kitaplar üzerinde herhangi bir dönemsel veya kronolojik olarak inceleme yoluna gidilmeyip, ders kitaplarında Türk-Ermeni ilişkilerinin tarihi seyrine ait bir takım başlıklar oluşturularak bu başlıklar altında ders kitaplarında Türk-Ermeni ilişkilerinin nasıl anlatılmış olduğuna dair tespit ve değerlendirmelere yer verilmiştir.

Türk okullarında okutulan tarih dersleri içerisinde yer alan “*Ermeni Meselesi*” konusu, tarih dersinde işlenmekte olan bir konu olmanın ötesinde Türkiye Cumhuriyetinin uluslararası platformda sık sık karşılaştığı, kamuoyunda birçok tartışmanın meydana geldiği bir konu olma özelliğine de sahiptir. Tarihi süreç içerisinde günümüze kadar taşınabilmiş bir konunun lise öğrencilerine öğretimi de konunun taşıdığı bu özellik göz önüne alınarak tekrar değerlendirilebilmelidir. Liseden mezun olan her öğrencinin Türkiye şartlarında yükseköğrenimine devam edemediği düşünüldüğünde böylesine güncel bir konunun lisede verilmesinin önemi daha da iyi anlaşılabilir. Unutulmamalıdır ki lise eğitimi sonunda yükseköğrenim göremeyen gençlerimiz bu ülkenin

farklı kademelerinde bulunabilmekle beraber bu kurumlardan almış oldukları eğitimle yaşamlarını sürdürmektedirler. Öyleyse Ermeni Meselesi konusunda bilinçli yurttaşlar yetiştirebilmenin en önemli kaynaklarından birini liselerimizdeki bu tarih dersleri oluşturmaktadır.

Bu anlayıştan yola çıkarak mevcut tarih ders kitaplarında “*Ermeni Meselesi*” konusu günümüze kadar nasıl işlenmiştir? Tarih ders kitaplarında verilen konu hakkındaki bilgiler ne kadar objektif ve öğrenciye göre hazırlanmıştır? Konun güncelliği doğrultusunda ne kadar yenilenebilmiştir? gibi soruların cevaplandırılabilmesi gerekmektedir. Bu sorulara cevaplar ararken aynı zamanda Ermeni Meselesi konusunun tarih ders kitaplarındaki işlenişi hakkında da bir takım değerlendirmelere yer verilmiştir.

Son dönem tarih ders kitaplarındaki “*Ermeni Meselesi*” konusu incelenirken Türk-Ermeni ilişkilerinin tarihi seyri içerisinde iki başlık altında ele alınması uygun görülmüştür. Bu başlıklar;

- I. *İlkçağlardan Osmanlı Devleti’nin sonuna kadar Türk Ermeni ilişkilerinin Tarih Ders Kitaplarında Sunumu*
- II. *Tehcir Olayı ve Tehcir Sonrası Türk-Ermeni İlişkileri ve Konu ile İlgili Kavramların Ders Kitaplarındaki Sunumu, olarak belirlenmiştir.*

V.I. İlkçağlardan Osmanlı Devleti’nin Sonuna kadar Türk-Ermeni İlişkilerinin Tarih Ders Kitaplarında Sunumu

Araştırmanın bu bölümünde İlkçağlardan Osmanlı İmparatorluğunun sonuna kadar olan zaman diliminde Ermenilerin, Türk ders kitaplarında nasıl anlatılmakta olduğuna dair tespitler paylaşılacaktır. Son dönem ders kitapları olarak ifade edilen kitaplar, 1990-2011 yılları arasında ilkokuldan liseye Türk okullarının farklı kademelerinde okutulmuş olan tarih ders kitaplarıdır. Son dönem kitapları olarak ifade ettiğimiz kitaplar içerisinde ilkokul dördüncü ve beşinci sınıf sosyal bilgiler ders kitaplarında, Türk-Ermeni ilişkilerinin tehcirden önceki dönemine ait herhangi bir bilgiye yer verilmemiş olduğu görülmektedir. Bununla birlikte ilköğretim altıncı sınıf sosyal bilgiler ders kitabında “Ermeniler” konusunun, “*Anadolu’da Kurulan İlk Türk Devletleri*” konu başlığı altında yer aldığı ve aşağıdaki şekilde anlatıldığı tespit edilmiştir;

“Anadolu’da kurulan ilk Türk Devletleri döneminde, Anadolu’nun Türkleşmesi hızlandı. Bu devletlerin hükümdarları Anadolu’nun fethine hizmet ettiler. Buldukları bölgeleri, Bizans, Ermeni ve Gürcülere karşı korudular (Komisyon, 1999).”

“Beylikler; Gürcüler, Ermeniler ve Haçlılarla savaşarak, Anadolu’daki Türk varlığını korudular (Yanar, Yıldırım, 2003).”

Yukarıdaki alıntı örneğinde Türklerin, Anadolu’da Bizans, Ermeni ve Gürcülerle mücadele ettikleri, fakat edilen bu mücadelenin sebebinin buldukları bölgeyi korumak amaçlı olduğu ifade edilmiştir.

İlköğretim yedinci sınıf sosyal bilgiler ders kitabında ise “Ermeniler” konusunun, “19. ve 20. Yüzyıllarda Osmanlı Devleti” konu başlığı altında; dördüncü, beşinci ve altıncı sınıf ders kitaplarına göre daha ayrıntılı olarak ele alındığı görülmüş ve incelenen kitapta konu şöyle anlatılmıştır;

“İngiltere ayrıca, Osmanlı topraklarındaki Ermenilerin başlattığı terör eylemlerini de destekleyerek Ermenilerin kendi yanında yer almasına çalıştı. Çünkü Rusya 1877-1878 Osmanlı-Rus savaşında Doğu Anadolu’da bazı yerleri ele geçirek buralardaki Ermenileri Osmanlı Devletine karşı ayaklandırmıştı. İngiltere, Rusların Kafkaslar ve Doğu Anadolu üzerinden Basra Körfezine inmelerini engellemek istiyordu. Bu nedenle Ermeni sorununun varlığını kabul ederek Berlin Antlaşması’na Doğu Anadolu’da Ermenilerin yaşadığı eyaletlerde ıslahat yapılmasını öngören maddenin konulmasını sağladı. Böylece Osmanlı topraklarında yaşayan Ermenilerin koruyucusu rolünü üstlenmiş oldu...(Rusya) 19.yüzyıldan itibaren Doğu Anadolu’daki Ermenileri Osmanlı Devleti aleyhine kışkırtarak Ermeni Sorununun çıkmasında etkili oldu. Rusya’nın ve öteki Avrupalı devletlerin kışkırtmalarıyla Ermeniler ayaklandılar.

Osmanlı yönetimindeki Ermeniler, daha çok kentlerde yaşıyor, ticaret ve sanatla uğraşıyorlardı. 1877 yılında Doğu Anadolu’nun kuzeyini işgal eden Ruslar, bu bölgede yaşayan Ermenileri Osmanlı Devleti aleyhine kışkırttılar. Bu arada Doğu Anadolu’yu da içine alan bölgede bağımsız bir devlet kurmayı amaçlayan Ermeniler, Bulgaristan’ın bağımsızlığını elde etmesiyle ümitlendiler.

Batılı devletlerin Osmanlı topraklarının paylaşılması için yaptıkları gizli antlaşmalarla Ermenilerin yaşadıkları bölgeler Rusya ve Fransa'ya verilmişti. Kurulacak bir Ermeni devleti, Fransa'nın koruması altında olacaktı. Bu da Fransa'ya birçok ekonomik ve siyasal ayrıcalıklar sağlayacaktı. Fransa bu yüzden Ermenileri destekledi. Onların Türklere yaptığı acımasız saldırılara seyirci kaldı.

1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşında Ruslar, Doğu Cephesi'nde Kars ve Ardahan'ı ele geçirerek ilerlediler. Osmanlılar, Rusları ancak Erzurum'da durdurabildiler. Bu bölgedeki Ermeniler onlara yardımcı olmaya çalıştılar. Çünkü savaştan sonra Rusların kendilerine bağımsızlık sağlayacağını bekliyorlardı. Savaşın sonlarına doğru Ermeni patriği başkanlığında toplanan Ermeni Meclisi, Rus çarına bir yazı göndererek yapılacak antlaşmaya kendileri lehinde bir madde konulması isteğinde bulundu.

1878 yılında imzalanan Ayastefanos Antlaşması'nda Osmanlı Devleti'nin kabul etmek zorunda kaldığı on altıncı maddede, devletin, Ermenilerin yaşadığı bölgelerde ıslahat ve düzenlemeler yapması gerektiği belirtiliyordu. Bu madde, Ermenileri fazla memnun etmedi. Ancak Ermeni sorunu tarihte ilk kez uluslararası bir belgeye yansımış oluyordu. Ermenistan diye bir bölgeden de ilk kez söz ediliyordu. Zaten maddenin konuluş amacı da buydu.

...13 Temmuz 1878'de imzalanan Berlin Antlaşmasında, Ayastefanos Antlaşmasının on altıncı maddesi değiştirildi ve onun yerine altmış birinci madde eklendi. Bu maddede, Osmanlı Devleti'nin Ermenilerin yaşadıkları bölgelerde ıslahat yapmayı ve güvenliklerini korumayı kabul ettiği belirtiliyordu. Osmanlı Devleti, bu konuda alacağı önlemleri denetleyeceklerdi. Böylece Avrupa devletleri, Türk-Ermeni ilişkilerine müdahale etme hakkı kazanıyorlardı.

Berlin Antlaşmasından sonra İngiltere, Fransa ve Rusya Osmanlıları baskı altına alma politikasını devam ettirdiler. Rusya, Doğu Anadolu'daki Ermenilerden yararlanarak Akdeniz'e ve Doğuya inme politikasını sürdürdü. İngiltere, Doğu Anadolu'da yaşayan Ermenilerin haklarını savunarak Rusya'nın bu planını engellemeye çalıştı. Ermeni sorunu aslında Ermenilerin değil, İngiltere, Fransa ve Rusya'nın kendi çıkarlarını koruma

gerekçesiyle ortaya attıkları yapay bir sorundu. Bu devletlerin amacı Osmanlı Devletini parçalamaktı.

1880 yılında Avrupa devletleri, Berlin antlaşmasına göre Ermenilerle ilgili ıslahatların yapılması için Osmanlı Devletini uyardı. Doğu Anadolu'da ayrı bir yönetimin oluşturulmasını, memurların, subayların atamasında Müslüman ve Hristiyan halkın çoğunluğunun dikkate alınmasını istediler. Osmanlı Hükümeti, Rusların Ermenilere baskı yapıp Doğu Anadolu'da isyan çıkartmasından korkuyordu. Ruslar da aynı korkuyu taşıyorlardı. Onlarda Doğu Anadolu'daki bir Ermeni ayaklanmasının Kafkaslara yayılmasından endişe duyuyordu. Bu nedenle de Ermenilere sahip çıkar görünerek ıslahat sorusunu sahipleniyorlardı.

Osmanlı Devletinde ıslahat yapmayı gerektirecek boyutta Ermeni olayı yoktu. Bu olayları çıkarmak Ermenilere düşüyordu. Bunun için de İngiltere ve Rusya'nın desteğiyle Avrupa'da ilk Ermeni cemiyetleri kurulmaya başladı. İlk örgütler, Ermeni yardım dernekleri olarak ortaya çıktı. Hayırseverler derneği, Van'da kurulan Ararat, İttihat ve Halas (Birleşme ve Kurtuluş), Muş'ta Ermenistan'a Doğru ve Adana'da Kilikya Derneği kurulmuştu. Bunlar sonradan Birleşik Ermeni Devletleri adı altında birleştiler...

Anadolu'daki Ermeniler böyle örgütlenirken başka ülkelerdeki Ermenilerde çeşitli girişimlerde bulundular. İngiltere, Almanya ve Kahire'de örgütler kurdular. Ermeniler bu ilk örgütlenme aşamasından sonra olası bir savaş için de silahlı komiteler kurmaya başladılar. Bunlardan ilki 1885'te Van'da kurulan Armenakan komitesiydi. Ancak içlerinde en etkilileri, İsviçre'de kurulan Hınçak ile Kafkasya'da kurulan Taşnaksütyandı. Hınçak, Doğu Anadolu'da bağımsız bir Ermenistan devleti kurarak bu bölgeyi İran ve Rusya Ermenistanıyla birleştirmeyi amaçlıyordu. Bu örgütlerin oluşturulmasına ilk destek Rusya'dan geldi. Rusların bu tutumu, İngiliz ve Fransızların da Ermenilerle ilgilenmelerine yol açtı...Büyük Devletler Ermenilere Para, silah ve siyasal destek sağladı.

1894'te İngiltere'nin Van konsolosu inceleme yapmak amacıyla Ermenilerin yoğun olduğu yerlere bir seyahat yaptı. Bu seyahat, Sasun olaylarının nedenlerinden birini

oluşturdu. Bunu bir işaret olarak değerlendiren Ermeniler, Bitlisin Sasun kasabasında harekete geçerek Müslümanları öldürmeye başladılar. Padişah isyanın bastırılması için emir verdi. İsyân bastırıldı, ancak konu Avrupa'da Ermeni katliamı olarak değerlendirildi. İstanbul'daki İngiliz elçisi, suçluların cezalandırılmasını istedi. Padişah, Rusya'nın ve Almanya'nın bu konuya ilgi göstermesini fırsat bilerek Avrupa Devletlerine sorumluluğun Ermenilere ait olduğunu söyledi. Bunun üzerine İngiltere Osmanlı Devleti'nden Ermeniler lehinde istenilen ıslahatın yapılmasını istedi ve bir ıslahat tasarısı belirledi. Ancak, Padişah bu tasarının kabul edildiğinin yazılı değil, sözlü olarak bildirilmesini istedi. Bu durum, onun samimiyetinden kuşku duyan İngiltere ve Fransa'nın tepki göstermesine neden oldu. İstanbul'daki Ermeniler de Babiali'ye bir protesto yürüyüşü düzenlediler. İstanbul Kumkapı kilisesinde toplanan Ermenileri dağıtmak olanaklı olmadı. Osmanlı Ordusunun duruma müdahale etmemesi, halkın Ermenilere karşı harekete geçmesine neden oldu ve pek çok kişi öldü. Padişah, bu olaylar üzerine Avrupa devletlerinin isteklerini kabul etti. Ancak bu isteklerin uygulanması olanaksızdı.

Ermeniler, Avrupa'nın kendi lehlerine müdahalesini sağlamak için yeniden harekete geçtiler. 1896'da yirmi kadar Ermeni, İstanbul'da Osmanlı Bankasına saldırdı. Bu kişilerin hepsi de İstanbul'a dışarıdan gelmişti ve silahlıydı. Bankayı koruyan askerleri öldürerek içeri girdiler. Olayı duyan halkla Ermeniler arasında çatışmalar oldu. Yabancı devletlerin elçileri duruma müdahale ederek Ermenileri bankadan aldılar ve ülke dışına çıkardılar. Bu durum, başkentte bile Osmanlı hükümetinin olup bitenlerden habersiz ve yabancı elçilere boyun eğmek zorunda olduğunu gösteriyordu.

Bütün bu olaylar sırasında Avrupa devletleri, sürekli olarak Osmanlı Devletini protesto etti. Haberler Avrupa'da Ermeni katliamı adı altında verildi. Tüm bu terör olaylarının olduğu sırada Türk halkının eli silah tutanlarının büyük kısmı ya savaşlarda ölmüştü ya da cephede savaşmaktaydı. Geride kalanlar ise kadınlar, çocuklar ve yaşlılardı. 1860 yılından 1915 yılına kadar 55 yıl boyunca Ermeni çeteleri bu insanlara saldırdı. Çeteler kendilerinden yana olmayan Ermenileri bile öldürdü. Osmanlı topraklarının her tarafında kurulmuş olan azınlık ve

yabancı okulları ile Ermeni kiliseleri Ermeni çetelerine sığınak ve cephane deposu görevi yaptı.

1913'te Osmanlı Devletince Ermeniler yararına yapılacak ıslahatları içeren bir tasarı önce İngiltere'ye sunuldu. Çünkü Osmanlı Devleti, Doğu Anadolu'ya yönelik Rus tehlikesinin İngiltere ile dengelenmesini istiyordu. Ancak İngiltere, Almanya'ya karşı Rusya'yı desteklemek durumunda olduğundan taslağın Rusya'ya verilmesini bildirdi...Fransa ve Almanya, Özerk bir Ermenistan devletinin temellerini atacağını düşündüğü için bu tasarımı kabul etmedi. Sorun, İngiltere'nin aracılığı ile çözümlendi. İki eyaletin olması ve buralara altı devletin onayı ile birer genel müfettiş atanması kabul edildi. 1914'te imzalanan antlaşmaya Rusya'nın baskısıyla Osmanlı yurttaşlarının oturdukları bölgede askerlik yapmaları maddesi de eklendi. Bu madde, Osmanlı-Rus savaşı sırasında Ermenilerin cepheye yakın yerlerde askerlik yapmalarını sağladı. Bu nedenle Ermeniler, cephede ve cephe gerisinde Ruslarla çok kolay ilişki kurabildiler. Belirlenen iki eyalete de Hollandalı müfettişler atandı. Ancak bunlar göreve başlamadan Birinci Dünya Savaşı başladı. Osmanlı Devleti savaşa girdikten bir ay sonra da müfettişlerin görevine son verdi. Böylece ıslahat planı uygulanamadı (Akyıldız, Durmuş, 2003)."

Bu ders kitabında yer alan yukarıdaki alıntı örneğinde "Ruslar, bu bölgede yaşayan Ermenileri Osmanlı Devleti aleyhine kışkırttılar...", "Batılı devletlerin Osmanlı topraklarının paylaşılması için yaptıkları gizli antlaşmalar...", , "Fransa bu yüzden Ermenileri destekledi. Onların Türklere yaptığı acımasız saldırılara seyirci kaldı...", "Büyük Devletler Ermenilere para ve Silah sağladı..." gibi yer alan ifadeler Türk tarih ders kitaplarında, Ermeni sorunun ortaya çıkışı ve geçmişteki acıların yaşanmasında sebep olarak doğrudan Ermenilerin değil, Ermenileri kendi menfaatleri doğrultusunda kullanan Batılı devletlerin olduğu görüşünü ortaya koymaktadır.

"Ermeni sorunu aslında Ermenilerin değil, İngiltere, Fransa ve Rusya'nın kendi çıkarlarını koruma gerekçesiyle ortaya attıkları yapay bir sorundu." İfadesi, uluslararası düzeyde yaşanan bütün olumsuzluklara ve karşı propagandalara rağmen Türklerin, Türk ders kitaplarının meseleye daha geniş açılardan bakabildiği görülmektedir. Türk ders kitapları, sürekli gündem edilen böyle bir meselenin; Ermenilerin değil, üçüncü güçlerin çıkarları doğrultusunda ortaya

atılarak, bu güçlerin elinde yapay bir mesele haline getirildiğinin altını çizmekte, Ermeniler direkt olarak hedef haline getirilmemektedir. Bu durum Türklerin, Ermeniler hakkında ileriye dönük yapıcı bir söylem otaya koyabilmek adına adeta açık bir kapı bıraktığını da göstermektedir.

Aynı ders kitabında, Osmanlı tebaası olan Ermenilerin sosyo-kültürel yaşamlarından bahsedilirken Ermenilerin Osmanlı döneminde yüksek gelir getiren meslekler yapabildikleri vurgulanmakta ve ders kitaplarında aşağıdaki gibi yer almaktadır;

“Özellikle Ermeniler; sarraflık, komisyonculuk ve ticaret gibi bol para kazandıran işler yaptıklarından fermanın kendilerine bir maddi çıkar sağlamadığını düşünüyorlardı (Akyıldız, Durmuş, 2003).”

2006-2007 öğretim yılında ortaokullarda okutulmuş, komisyon tarafından hazırlanıp Milli Eğitim Bakanlığı tarafından basılan sosyal bilgiler yedinci sınıf ders kitabında *“Ermeniler”, “Anadolu, Anayurt”* konu başlığı altında aşağıdaki şekilde anlatılmıştır;

“Malazgirt Savaşı (1071)’nda Bizans ordusu Bizans askerlerinden; Fransız, Türk, Bulgar, Peçenek paralı askerlerinden; Antakya düküne bağlı askerlerden; yedek kuvvet olarak Ermeni askerlerinden oluşuyordu... Türkmenlerin başlıca geçim kaynağı hayvancılıktır. Burada turki denilen eşsiz atlar ve yüksek fiyatlara satılabilen katırlar yetiştirilir. Halkın diğer kesimleri kentlerde oturan, ticaret ve el sanatlarıyla uğraşan Rumlar ve Ermenilerdir (Komisyon, 2007).”

2010-2011 öğretim yılından itibaren ortaokullarda okutulmakta olan, Erol Ünal Karabıyık tarafından yazılmış sosyal bilgiler yedinci sınıf ders kitabında *“Ermeniler”, “Hoşgörünün Adresi: Osmanlı”* konu başlığı altında şöyle anlatılmıştır;

“(Osmanlı’da) gazyrimüslim (Müslüman olmayan topluluklar): Daha çok, Rum, Yahudi ve Ermenilerden oluşurlar... Bir Türk Devleti olan Osmanlı sınırları içerisinde yaşamış bazı milletler: Araplar, Arnavutlar, Bulgarlar, Rumlar, Hırvatlar, Ermeniler, Boşnaklar, Sırlar... (Karabıyık, 2014).”

2010-2011 öğretim yılında ortaokullarda okutulan Anıttepe yayıncılık tarafından basılmış Mehmet Metin Arslan’ın yazdığı bir

diğer sosyal bilgiler yedinci sınıf ders kitabında ise “Ermeniler”, “Anadolu’da İlk Türk Beylikleri” ve “Toplumsal Hoşgörü ve Etkileşim” , “Osmanlı’da Yenileşme” konu başlıkları altında şöyle yer almıştır;

“Artukoğulları bulunduğu bölgeyi Bizans, Ermeni, ve Gürcülere karşı korumuşlardır (Arslan, 2011)”.

“Mahkeme salonunda Türkler, Rumlar, Ermeniler, Yahudiler, Araplar ve toplumu oluşturan tüm milletler şikayetlerini bildiriyorlar ve savunmalarını rahatlıkla yapıyorlardı. Kadılar her birini teker teker dinliyor ve herhangi bir karışıklığa müsaade etmiyorlardı (Arslan, 2011).”

“Osmanlı elçisi Süleyman ağa, Paris’te kahve içme adetine örnek olmuştur. Fransa’ya yerleşen Osmanlı vatandaşı Rum ve Ermeniler kahve pişirme ve kahvehane adabını Fransızlara öğretmiş, bu adet zamanla bütün Avrupa’ya yayılmıştır (Arslan, 2011).”

“1450 yılında Johannes Gutenberg hareketli harflerle baskı tekniğini keşfetti. Osmanlı Devleti’nde yaşayan Yahudiler 1488’de, Ermeniler 1567’de ve Rumlar 1627’de matbaa kurmuşlardır (Arslan, 2011)”.

Son dönem ders kitaplarının ilk ve ortaokullarda okutulmuş olan ve halen okutulmakta olanlarına bakıldığında “Ermeniler”, “Ermeni Meselesi” gibi konuların geçmişte olduğu gibi günümüzde de müstakil bir konu başlığı olarak yer almadığı görülmektedir. Bununla birlikte özellikle Ermeni Meselesi konusunun dördüncü ve yedinci sınıflarda okutulmasına yönelik talim terbiye kurulunun kararının hemen akabinde yazılan ders kitaplarında, konunun ağırlık verilerek anlatılmış olduğu tespit edilmiştir. Türk-Ermeni ilişkilerinin bu yıllara ait kitaplarda, sonraki yıllara ait olan kitaplara oranla daha ayrıntılı ve farklı yönleriyle ele alınmaya çalışılması iç ve dış politikanın etkisi olarak değerlendirilebileceği gibi bu yıllardan sonra Türkiye’nin siyasi-politik olarak konuya farklı açılardan yaklaşmaya çalıştığı da bir göstergesi olarak algılanabilir. 2002-2003 öğretim yılında okutulan ders kitaplarında Ermeniler konusuna ayrılan bölümün, sonraki yıllarda okutulan kitaplarda ayrılmış bölümlere göre daha geniş ve ayrıntılı olduğu da ayrıca gözden kaçmamaktadır. Son yıllara ait kitaplarda konunun daha çok sorunsal olan kısmının değil de toplumsal ve kültürel yönünün ağırlık kazandığı görülmektedir.

Son döneme ait lise ders kitaplarında; *“Ermeni Meselesi ve Ermeniler”* konusu, ders kitaplarının yazarı, basım tarihi ve hitap ettiği okul türüne göre bir takım farklılıklar göstermekle birlikte *“Ermeniler”* konusuna farklı başlıklar altında yer verilmiştir. Bu kitaplar içerisinde yer alan *Fevzi Coşkun*’un kaleme aldığı 1990 basım tarihli *“Meslek Liseleri için Tarih”* isimli ders kitabında Ermeniler, *“Türkler’in Anadolu’yu Yurt Edinmesi”*, *“Toplumsal Hayat”* ve *“Berlin Kongresi ve Antlaşması”* başlıkları altında yer almıştır. Tespit edilen bu başlıklar altında ise Ermenilerden aşağıdaki alıntı örneklerinde görüldüğü gibi bahsedilmiştir.

“Romen Diyojen...Bizans askerlerinin yanı sıra, ordusuna Frank, Norman, Rus, Uz ve Peçeneklerden ücretli birlikler ekledi. Bunlara, Bizans yönetimindeki Ermeni ve Gürcü krallıkları askerlerinin de katılmasıyla yaklaşık 200 bin kişilik bir ordu oluşturdu.”

“Selçuklular Döneminde halk; Türkler, Rumlar, Ermeniler ve Araplardan oluşurken Malazgirt savaşından sonra Rum ve Ermenilerin çoğu, Batı Anadolu ve Balkanlara göçtüğünden Türkler, kısa sürede çoğunluk durumuna geldiler.”

“Buna (Berlin Antlaşmasına) göre, Ermenilerin oturdukları yerlerde Osmanlıların düzeltme yapması kabul edildi (Coşkun, 1990).”

Aynı ders kitabında Berlin Kongresi ve Antlaşmasına dair konu başlığının akabinde *“Ermeni Sorunu”* başlığı atılmış ve konu şu şekilde anlatılmıştır:

“1877’de Doğu Anadolu’nun kuzey bölümlerini Ruslar ele geçirdiği sırada kıskırtılan Ermeniler, ilk kez küçük de olsa olaylar çıkardılar. Ermeni Patriği Nerses, Ayastefanos ve Berlin Kongreleri sırasında, Ermeniler’e doğuda özerklik verilmesi isteğiyle Avrupa devletlerine başvurunca, “Ermenilerin oturdukları yerlerde düzeltmeler yapılması” şartı Berlin Antlaşmasında eklenmişti.

Bundan sonra Ermeniler, Rus Çarlığı ve Avrupa devletlerinden de yardım görerek, ayrılıkçı isteklerle örgütlenmeye giriştiler. 1887’de Fransa ve İsviçre’de Hınçak (Çan), 1890’da Rusya’da Taşnak (Ermeni İhtilalcileri Örgütü) kuruldu. Bu örgütler Doğu Anadolu’da bir Ermeni Devleti kurmak istiyorlardı. Doğu Anadolu’da nüfus çoğunluğunu oluşturan Türkleri sindirerek, kaçırmak ve buralarda Ermenilerin çoğunluk olduklarını kanıtlamak için terör eylemlerine giriştiler. Onların saldırılarına, Türk halkı da karşılık vermeye başlayınca, olaylar büyüdü ve yaygınlaştı. Ermeni örgütleri, Avrupa basınından da yararlanarak İngilizler ve Ruslar’ın durumuna el koymalarını sağladılar. Avrupa ülkelerince oluşturulan bir kurul, Ermeni iddialarını araştırdı. Ancak doğru olmadığını belirleyen bir rapor hazırladı.

Ermeni örgütleri, 1895’te İstanbul’da bir yürüyüş yaptılar. 1896’da Beyoğlu’ndaki Osmanlı Bankasını ele geçirdiler. Avrupa devletleri elçileri, bu olay gerekçesi ile Osmanlı Devleti’ne baskı yaptılar. Sonunda, Ermenilerle ilgili düzeltmeler yapmak, oturdukları yerlere Hıristiyan vali atamak, genel af çıkarmak gibi ödünler verildi (1897).

Ermeniler, 1905’te II. Abdülhamid’i öldürme girişiminde bulundularsa da I. Dünya Savaşı’na kadar olaylar yatıştı. Ancak I. Dünya Savaşı sırasında Rus Çarlığı, İngilizler ve Fransızların silahlandığı Ermeniler, yeniden saldırıya geçti. Osmanlı Devleti, hem Ruslarla savaşan ordunun arkadan saldırıya uğramasını önlemek, hem de bölgede güvenliği sağlamak için,

1915 yılında Ermenileri Suriye ve Lübnan'a göç ettirme (tehcir) kararı aldı. Bu göç sırasında savaş şartları, güvenlik yetersizliği ve salgın hastalıklar nedeniyle ölenler oldu. Ermeniler, bu durumu, bir toplu Ermeni kıyımı olarak yansıtmayı başardılar. Avrupa kamuoyu bu iddialara inanmış ve Osmanlılara karşı kullanma tutumunu benimsemiştir. Durumun öyle olmadığını belirten, Avrupalılarca oluşturulan kurul raporları bile bu kanıyı değiştirmeye yetmemiştir (Coşkun, 1990)."

Ders geçme ve kredili sisteme göre hazırlanmış, Erdoğan Merçil, Taner Tarhan, Zerrin Günel, Büte Merçil tarafından yazılmış, 1992 basım tarihli "Lise Tarih I" ders kitabında "Ermeniler" konusu "Anadolu Selçuklu Devleti" konu başlığı altında yer almıştır. Sultan I. İzzeddin Keykavus ve Alaeddin Keykubad dönemi olayları içerisinde Türk-Ermeni ilişkileri aşağıdaki gibi ifade edilmiştir:

"Bizans ordusu çeşitli askerlerden meydana gelmişti. Özellikle Peçenek, Uz, Kıpçak gibi Türk boyları ile Slav, Alman, Franklar Ermeni ve Gürcüler çoğunluktaydı. İzzeddin Keykavus, Ermeniler üzerine ikinci bir sefer yaparak onları ağır bir yenilgiye uğrattı. Ermeniler sultanla barış yapmayı başardılar. Buna göre Ermeniler, Selçuklulara bağımlı olacak ve yıllık 20.000 dinar haraç verecekti. Bu antlaşma Anadolu-Suriye arasındaki ticaret yolunun güvenliğini sağlıyordu...Sultan I. Alaeddin Keykubad devrinde de ticarete verilen önem devam etti. Soyulan tüccarların şikayeti üzerine Sultan Ermenilere karşı bir sefer düzenlemeye karar verdi. Selçuklu ordusu İçil (İçel) bölgesine kadar ilerleyerek buraları ele geçirdi. Çaresiz kalan Ermeniler barış istediler. Bu antlaşmaya göre Ermeniler yıllık haracı 40.000 dinara çıkarıyorlardı (1125) (Merçil vd., 1992)."

1995 basım tarihli, Erdoğan Merçil, Taner Tarhan, Zerrin Günel Öden, Büte Merçil tarafından yazılmış, "Lise Tarih I" ders kitabında "Ermeniler" konusu, "Türkiye Tarihi (11.-14.yüzyıllar)" başlığı altında yer alırken Türk-Ermeni ilişkilerine dair şu satırlara yer verilmiştir:

"Bizans ordusu çeşitli askerlerden meydana gelmişti. Özellikle Peçenek, Uz, Kıpçak gibi Türk boyları ile Slav, Alman, Franklar Ermeni ve Gürcüler çoğunluktaydı. "İzzeddin Keykavus, Ermeniler üzerine ikinci bir sefer yaparak onları ağır bir yenilgiye uğrattı. Ermeniler sultanla barış yapmayı başardılar. Buna göre Ermeniler, Türkiye Selçuklularına bağımlı olacak ve

yıllık 20.000 dinar haraç verecekti. Bu antlaşma Anadolu-Suriye arasındaki ticaret yolunun güvenliğini sağlıyordu...Sultan I. Alaeddin Keykubad devrinde de ticarete verilen önem devam etti. Soyulan tüccarların şikayeti üzerine Sultan Ermenilere karşı bir sefer düzenlemeye karar verdi. Selçuklu ordusu İçil (İçel) bölgesine kadar ilerleyerek buraları ele geçirdi. Çaresiz kalan Ermeniler barış istediler. Bu antlaşmaya göre Ermeniler yıllık haracı 40.000 dinara çıkarıyorlardı (1125) (Merçil vd., 1995)."

Erdoğan Merçil ve arkadaşlarının kaleme aldığı ders kitabının farklı tarihlerdeki baskıları incelendiğinde Türk-Ermeni ilişkilerine dair olan bilgilerde herhangi bir değişim olmadığı, bunun yanında 1992 basım tarihli nüshasında konu içerisinde yer alan "Selçuklular" ifadesinin aynı ders kitabının 1995 tarihli nüshasında "Türkiye Selçukluları" olarak değiştirilmiş olduğu görülmektedir.

Ders geçme ve kredili sisteme göre hazırlanmış Orhan Üçler Bulduk ve Abdullah Gündoğdu tarafından kaleme alınmış 1994 basım tarihli "Liseler İçin Tarih I" ders kitabında "Ermeniler" konusu "Türkiye Tarihi (11.-14. Yüzyıllar)" başlığı altında yer almıştır. Bu ders kitabında iki millet arasındaki ilişkiler şöyle anlatılmıştır:

"Alp Arslan 1064 yılında büyük bir orduyla Azerbaycan'a gelir. Gürcistan'ı tamamen fetheder. ..Gürcü ve Ermeni Prenslüklerini kendine bağlar...İmparator Diogenes, Türklere son ve kesin bir darbe vurmak istiyordu. Bu sebeple 200 bin kişilik büyük bir ordu hazırladı. Bu orduda Ermeni, Gürcü ve Ücretli Frank, Norman, Rus kıtalarının yanı sıra Türk soyundan Uz ve Peçenek kuvvetleri de bulunmaktaydı...Pusuya çekilen Bizans ordusu, bu tuzağı geç fark etti. Geri çekilmeye çalıştıkları sırada Ermeniler ve yedek kuvvetler savaş alanından kaçtılar...Kardeş kavgasından faydalanarak Selçuklu topraklarına giren Ermeniler üzerine ordu sevk edildi. Keban yakınlarında Ermeniler hezimete uğradı... Güneyden gelen tüccarlar, Çukurova ve civarında Ermeniler tarafından saldırıya uğramaktaydı. Bu nedenle, Alaeddin Keykubad, komutanlarından Çavlı ve Ertokuş'u Ermeniler üzerine gönderdi. İçel ve çevresi alınarak buraya Türkmenler yerleştirildi (1226)) (Bulduk, Gündoğdu, 1994)."

Yukarıda yer alan "Güneyden gelen tüccarlar, Çukurova ve civarında Ermeniler tarafından saldırıya uğramaktaydı." ifadesinde Selçuklular döneminde Ermenilerle yapılan mücadelelerin sebebi

hakim gücün (Selçuklu Devleti) ticaret serbestliğini sağlamak istemesi olarak açıklanmıştır.

Mehmet Altay Köymen, Salim Koca ve Baykal Özel tarafından yazılmış 1990 basım tarihli “Lise II Tarih” ders kitabında “Ermeniler” konusu, “Türklerin Anadolu’yu Yurt Edinmeleri” başlığı altında yer almış ve aşağıdaki gibi anlatılmıştır.

“Bizans ordusu, çoğu piyade olmak üzere, 100 kişi civarındaydı. Rum, Rus, Frank, Gürcü, Ermeni, Uz, Peçenek ve Kıpçak gibi çeşitli kavimlerden meydana getirilmiş olan bu orduda tam bir birlik yoktu. Aynı dinden olan Ermeniler ve Rumlar bile birbirlerinin can düşmanıydılar (Köymen vd, 1990).”

Yukarıda “Ermeniler ve Rumlar bile birbirlerinin can düşmanıydılar.” ifadesi, Ermenilerin dönem itibariyle mücadele ettiği milletler arasında, sadece farklı bir dine mensup Türklerin değil, aynı dine mensup Rumların da olduğu belirtilmiştir.

Ders geçme ve kredili sisteme göre hazırlanmış Altan Deliorman’ın yazdığı, 1994 basım tarihli “Tarih- 1” ders kitabında, Türk-Ermeni ilişkileri hakkında bilgilerin yer aldığı konu başlığı olan “Türkiye Tarihi (11.-14. Yüzyıllar)” konu başlığı altında yer alan bütün alt konu başlıkları incelenmiştir. Bunun yanında her ihtimal göz önünde bulundurularak kitap içerisindeki diğer başlıklarda ayrı ayrı incelenmiştir. Bunun sonucunda dönem itibariyle pek çok lisede okutulan bu ders kitabında “Ermeni” sözcüğünün dahi geçmediği görülmüştür. Bununla birlikte, yine ders geçme ve kredili sisteme göre hazırlanmış, Veli Şirin’in yazdığı, 1994 basım tarihli “Tarih 2” ders kitabında Türk-Ermeni ilişkilerinin ilk olarak “Berlin Kongresi ve Sonrası” başlığı altında ele alındığı tespit edilmiştir. Bu konunun hemen arkasından “Ermeni Meselesi” başlığı atılarak “Ermeni Meselesinin Kökleri” ve “Ermenilerin Meydana Getirdiği Olaylar” şeklinde iki alt başlık oluşturulmuştur. Veli Şirin, kitabında “Berlin Kongresi” konu başlığı içerisinde “Ermenilerin oturdukları yerlerde islahat yapılacaktı” şeklinde bir ifadeye yer verirken konunun biraz daha ayrıntılı ele alınmasını sağlamak üzere “Ermeni Meselesi” şeklinde bir başlık atmış ve yukarıda belirtilen iki alt başlık altında Türk-Ermeni ilişkilerini biraz daha ayrıntılı olarak ele almaya çalışmıştır. Şirin, konuyu aşağıdaki gibi ifade etmiştir.

“Ermeni Meselesinin çıkışı 18. Yüzyıl sonundadır. 1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşına kadar Ermeniler Osmanlı Devleti’nin en mutlu vatandaşlarından idiler. İstanbul’da bulunan patriklerinin yönetimi altında her türlü hürriyete sahip olarak yaşarlardı. Osmanlı Devleti’nin her tarafına, özellikle büyük şehirlere yerleşmişler ticaretle, kuyumculukla uğraşmışlar ve çoğu zengin olmuşlardı. Doğu Anadolu’nun bazı şehir ve kazalarında da azınlık olarak bulunuyorlar ve tarımla uğraşıyorlardı. Askere alınmazlardı. Hiçbir yerde çoğunluk durumunda değillerdi. 19. Yüzyıl başında Yunanlıların isyan etmeleri Ermenilere bazı devlet memurluklarının da kapısını açmıştı. Yüksek devlet memuru olan Ermenilerde vardı. Hatta içlerinde “ paşa” olanlar bulunuyordu.

1882 yılında nüfusları, bütün imparatorluk içinde bir milyon civarında idi. 1878 Berlin Kongresi ile Rusya’nın Balkanlarda kendi denetimi altında bir Bulgar devleti kurması ve bölgeyi ele geçirmesi işi suya düşmüştü. Ruslar, bu defa Osmanlı devletini yıpratmak için, o tarihe kadar devlete başkaldırmayı hiç düşünmemiş olan Ermeniler üzerinde çalışmaya başladılar. Rusların bu çalışmalarına, 19. Yüzyılın ilk yıllarında daha çok Katolik ve Protestan Ermeniler arasındaki Avrupalı misyonerlerin çalışmalarından destek bulunuyordu. Avrupalı misyonerler, açtıkları okullar ve yaptıkları kültürel çalışmalar ile bazı Ermeniler üzerinde etkiler meydana getirmişlerdi.

1877 yılında Doğu Anadolu’nun Kuzey kısımlarını işgal eden Rus ordusu içinde Rusya Ermenileri de bulunuyordu. Bunlar, Osmanlı Ermenilerini isyana teşvik ettiler. Ancak önemli bir isyan çıkaramadılar. Meydana gelen küçük olaylar ilk defa Ermeniler hakkındaki güveni sarstı. Bu arada Ermeni patriği Nerses’in Ayastefanos ve Berlin Kongreleri sırasında, doğuda Ermenilerin özerkliği için Avrupa devletlerine başvurması ve bu anlaşmalara “Ermenilerin oturduğu yerlerde ıslahat yapılması” maddelerini koydurması olayın sınırlarını genişletti.

Ruslarda hızlı bir “Ermeni Milliyetçiliği” meydana getirmeye çalışıyorlardı. Rusya Ermenileri arasında teşkilatlar kurulmuş ve bunların bazıları Batum’dan silah gönderip, şiddet hareketlerini başlatmak istiyorlardı. 1887 yılında Fransa ve İsviçre’de Ermenilerin kurduğu Hınçak (Çan) teşkilatı ile 1890 yılında Rusya’da kurulan Taşnak (Ermeni İhtilalcileri Teşkilatı) önem

kazandılar. Bu teşkilatlar, Müslümanların ya toptan öldürüleceği veya çıkarılacağı Doğu Anadolu'da bir Ermeni Devleti kurmak için, şiddet hareketlerine giriştiler. İstedikleri, şiddeti başlatmak idi. Müslüman ve hatta Ermeni ayırmadan öldürüyorlardı. Sonunda istedikleri oldu ve doğu bölgesinde, bazı olaylar meydana geldi. Yakılıp yıkılan Türk köyleri, karşılık vermeye başladılar. Ermeni Teşkilatları, bu olayları Müslümanlar hakkında her türlü kötü habere inanmaya hazır Avrupa basınına ve kamuoyuna abartarak aktarıp İngilizler ile Rusların müdahalesini sağlamak istiyorlardı. Avrupa ülkelerinden gelen bir komisyon Ermeni iddialarının doğru olmadığını tespit edince, iyice zor duruma düşen Ermeni teşkilatları 1895 yılında İstanbul'da bir yürüyüş yaptılar. 1896 yılında da Beyoğlu'nda Osmanlı bankasını ele geçirip olaylar çıkardılar. Bu arada Avrupa devletleri ve onların İstanbul'daki elçileri, her fırsattan yararlanarak Osmanlı Devleti üzerindeki baskılarını arttırıyorlardı. Devlet, İslahat yapmak, Hristiyan vali tayin etmek gibi bazı tavizler verdi. Genel af çıkarıldı.

19. yüzyıl sonunda Ermeni olayları (bizim tarihimizde bunlara "Ermeni Patırtıları" denir) sebebi ile Avrupa basını Sultan II. Abdülhamit'e "Kızıl Sultan" adını takmış idi. Halbuki, eğer durdurmasaydı İstanbul'daki olaylarda halkın galeyani sonunda pek çok Ermeni ölecekti. Padişahın tedbirli davranması ile, olaylar çok büyümemiş ve 1897 yılından itibaren de yatışmış idi. Ancak daha sonra Ermeniler 1905 yılında Sultan II. Abdülhamit'e suikast tertip etmişler ve Avrupa'nın dikkatini çekmeye çalışmışlardır.

Ermeni olaylarının bu birinci dönemi sona erdikten sonra, yeniden canlanması I. Dünya savaşı yıllarındadır. 1914 yılından itibaren Doğu Anadolu bölgesinde bazı yerleri işgal eden Ruslar, bölgedeki Ermenileri silahlandırmışlardı. Bu saldırılar sırasında on binlerce masum Türk köylü, kentli ve kasabalısı Ermeniler tarafından vahşice katledilmişti. Osmanlı Devleti ise savaş sırasında, düşmanla işbirliği yapan bu toplulukların, savaş bölgesi dışına çıkarmak için 1915 yılında Suriye tarafına göç ettirmişti. Bu göç sırasında savaş şartları, asayişsizlik, ve salgın hastalıklar gibi sebeplerle Ermenilerden ölenler olmuştu. Ancak Ermeniler bu olayı büyüterek, "Türkler milyonlarca Ermeniye öldürdü" şeklinde Avrupa'ya yaydılar. Türkler hakkındaki her

kötü habere inanmaya hazır Avrupa kamuoyu da buna inandı. Hatta bu durum, Avrupa'dan gelen resmi heyetlerin olayların doğru olmadığına dair raporlarına rağmen değişmedi (Şirin, 1994)."

Yukarıdaki ders kitabı alıntı örneğinde *"en mutlu vatandaşlarından idiler"* ifadesi göreceli ve soyut bir ifade olmasının yanında öznel bir yargıda içermektedir. Böyle bir ifadeden Ermenilerin Osmanlı devleti içerisinde sosyolojik ve psikolojik durumunu anlamak mümkündür. Hatta Ermeni milletinin manevi durumu hakkında duygusal bir derecelendirilmenin yapılmış olduğu yargısına ulaşmakta mümkündür. Oysa soyut ve göreceli kavramların derecelendirilmiş olması ifadeyi ve ifadeden çıkartılan yargı cümlesini bilimsellik ve objektiflikten daha da uzaklaştırmaktadır. Osmanlı devleti topraklarında yaşayan tüm Ermenilerin mutlu olduğunu gösteren bilimsel olarak ortaya koyan bir kaynak olamayacağından bu tür ifadelerin çıkarılması bilimsel açıdan uygun olacaktır. Ermenilerin en mutlu vatandaş olarak ifade edilmesi ve bu ifadeye paralel olarak böyle bir yargıya ulaşılması halinde Ermeniler haricinde bulunan diğer milletlerin Ermenilerden daha mutsuz olduğu veya Ermenilere göre daha az mutlu olduğu hakkında yargılara ulaşmak mümkündür. Yine aynı örnek içerisinde yer alan *"her türlü hürriyet"* ifadesi, hürriyet sınırlarının belirlenmemiş olması veya belirtilmemiş olmasından dolayı akla başka soruların gelmesine, farklı yargıların ortaya çıkmasına sebep olabilmektedir. Sözlük anlamı olarak Hürriyet: Hür olma hali, istediğini herhangi bir engelle karşılaşmadan yapabilme hali, Yabancı bir devletin hakimiyeti altında olmama anlamına (Doğan, 1996:506) gelmektedir. Bu ifadeden hareketle Ermeniler her türlü hür ise niçin özgürlük mücadelesi vermişlerdir, hür olan bir ulus niçin ayrılmak istesin gibi soruları beraberinde getirmektedir. Fakat Osmanlı Ermenilerinin ifadenin anlatıldığı dönem (1877-1878 e kadar olan süreç) içerisinde, Osmanlı hakimiyetini kabul etmiş ve devletin gayrimüslim tebaası olarak yaşadıklarını hepimiz bilmekteyiz. Osmanlı Devleti Padişahının Ermeni patriğini bizzat kendisinin atadığı (Fatih'in Ermeni Patriği Hovakini İstanbul'a getirterek Ermenilerin Ruhani lideri ilan etmesi), Tanzimat'a kadar gayrimüslimlerin devlet memuru olamayacaklarına dair kanunun olması gibi azınlıklara ve Müslüman tebaaya göre getirilmiş hak ve hürriyetlerde bazı kısıtlama ve sınırlamalar göze çarpmaktadır. Osmanlı Devletinin bazı haklar üzerine getirmiş olduğu sınırlamaları düşündüğümüzde Ermenilerin ifadede geçtiği gibi her türlü hürriyete

sahip olmadıklarını görmekteyiz. “ Her türlü hürriyete sahip olarak yaşarlardı” ifadesinden çıkartılabilecek yargılardan biri Ermenilerin bağımsız bir toplum olduğu şeklinde olacaktır. Oysa ortada ruhani liderlerinin bile devlet (padişah) tarafından atanmasını kabullenen ve Osmanlıya bağlılıktan ayrılmayan bir Ermeni nüfusun mevcudiyeti görülmektedir.Yazar “her türlü hürriyete sahip yaşarlardı” ifadesinde kendi hürriyet anlayışı doğrultusunda Ermenilerin sahip olduğu belirli sınırlara sahip hak ve hürriyet anlayışını kastetmektedir. Hürriyet kelimesinin sözlük anlamına bakıldığında bu ifadeden Ermenilerin tam bağımsızlığa sahip olduğu gibi yargılara ulaşmak ta mümkün görünmektedir.

“Ruslar, bu defa Osmanlı devletini yıpratmak için, o tarihe kadar devlete başkaldırmayı hiç düşünmemiş olan Ermeniler üzerinde çalışmaya başladılar.” İfadesi, Ermenilere karşı bir düşmanlık içermemesinin yanı sıra Ermenilerin yüzyıllar boyunca Omsalı Devletine olan tabiliğini ve sadık vatandaş oluşlarını vurgulamaktadır. Daha önceki yıllara ait kitaplarda görülen sağ duyulu bakış açısı, yani direkt ve doğrudan Ermenileri düşman ilan etmeme ve onların Osmanlı tebaası iken durumlarına yapılan bu ve buna benzer örneklerdeki ifadeler Türk ders kitaplarının bu konuda olabildiğince pozitif yaklaşmaya çalıştığını göstermektedir. Yine aynı örnek içerisinde “ 19. Yüzyılın ilk yıllarında daha çok Katolik ve Protestan Ermeniler arasındaki Avrupalı misyonerlerin çalışmalarından destek bulunuyordu. Avrupalı misyonerler, açtıkları okullar ve yaptıkları kültürel çalışmalar ile bazı Ermeniler üzerinde etkiler meydana getirmişlerdi.” İfadesi daha önce bahsi geçen ders kitaplarında yer alan Ermenilerin kışkırtılmasına dair ifadeler içerisinde para, silah yardımlarının yanı sıra misyoner faaliyetlerin ve azınlık okullarının da olduğu belirtmektedir. Ermenilerin bu sayede isyanın eşğine getirilmeye çalışıldığı açıklanmaktadır. Böylece Ermenilerin yoğun bir yönlendirme ve kışkırtma politikaları sonrasında Osmanlı Devletine isyan ettikleri imgesi oluşturulmaktadır. Bu durum Türklerin okuttukları ders kitaplarında doğrudan ve direkt olarak Ermenilere karşı bir anti-pati veya düşmanlığın oluşmasına sebep olmayacak ifadeler kullanmaya çalıştıklarını da ortaya koymaktadır. Bunun yanı sıra çok sık olmamakla birlikte yukarıdaki alıntı örneğinde yer alan “on binlerce masum Türk köylü, kentli ve kasabalısı Ermeniler tarafından vahşice katledilmişti...” ifadesinde olduğu gibi “vahşice, acımasızca.. vb.” duygu belirten sözcüklerin kullanılması bilimsel açıdan uygun olmamakla birlikte yer, yer satır aralarında kendisini gösterdiği dikkat

çekmektedir. Bu durum bahsi geçen dönem şartlarının gerçekten çetin olması ile açıklanabileceği gibi ders kitabını yazan yazarların kişisel ve ruhsal durumları ile de izah edilebilecek bir durumdur. Türk ders kitaplarında, bu ve bunlara benzer sözcüklerin nadiren göze çarpması, duygu yüklü, acı verici, düşmanlık arttırıcı ifadelere ağırlık verilmesini öngören bir yazım politikasının mevcut olmadığına da işaret etmektedir.

Erdoğan Merçil, İsmet Miroğlu ve Yusuf Halaçoğlu'nun yazdığı 1992 basım tarihli "Lise İçin Tarih II" ders kitabında ise Türk-Ermeni ilişkileri "1877-1878 Osmanlı Rus Savaşı (93 Harbi)" konusu içerisinde "Dağılma Hareketleri Sırasında Yaratılan Ermeni Sorunu" başlığı altında yer almıştır. Konu şöyle anlatılmıştır.

"İstanbul'un fethinden sonra Ermenilerin de patrikhane açmasına izin verilmişti. O zamana kadar patrikhaneleri olmayan Ermeniler, Osmanlı Devleti'ne 93 harbine kadar sadık kaldılar. Bundan dolayı "Tebeaa-i Sadıka" adını alan Ermeniler, özellikle büyük şehirlerde yerleşerek ticaret ve sanatla uğraştılar. Önemli devlet memurluklarında bulundular. Elçilik yaptılar. 1856 Islahat Fermanından sonra bazı Avrupa devletlerinin kışkırtması sonucu Ermeniler arasında yavaş yavaş ihtilal fikirleri gelişti. Özellikle patrik Nerses'in Ayastefanos ve Berlin Antlaşmalarına, Ermeni Nüfusun yaşadığı yerlerde ıslahat yapılması maddesini koydurtması, meseleyi ön plana çıkarttı. Islahatı yeterli görmeyen bazı Ermeniler bağımsız bir devlet kurma hayaline kapıldılar. 1888'den itibaren Rusların desteği ile ihtilalci komiteler kurdular. Bunlardan en önemlileri Fransa ve İsviçre'de kurulan Hınçak, Rusya'da kurulan Taşnak komiteleriydi. İlk isyan Muş dolaylarında çıkarıldı (1895). İstanbul'da bombalı saldırılar yapıldı.

Komiteciler Türklere karşı yer yer katliama giriştiler. Hatta kendi görüşlerinde olmayan pek çok Ermeni'yi öldürdüler. II. Abdülhamid bu hareketleri derhal bastırdı ve Avrupa devletlerinin müdahalelerini de etkisiz hale getirdi.

1914 yılından itibaren Ermeni olayları yeniden şiddetlendi. Ruslar Doğu Anadolu'da işgal ettikleri bölgelerdeki Ermenileri silahlandırarak Türkler üzerine saldırttı. Buralara Rusya'dan Ermeni nüfusu getirerek yerleştirdiler. On binlerce Türk vahşice katledildi. Batılı devletlerinde kışkırtmasıyla Ermeni çeteleri

masum Türk köylerinde katliamlar yaptılar. Ordu ikmal yollarını kapattılar, pek çok yağmada bulundular. Hareketin yaygınlaşması üzerine Osmanlı hükümeti savaş bölgesinde güvenliği sağlamak için 1915'te Anadolu'daki Ermenileri Suriye ve Irak'a nakletti (tehcir). Nakil büyük çapta tren, nehir yolu ve arabalarla gerçekleştirildi. Göç sırasında yiyecek ve doktor ihtiyacı devlet tarafından karşılandı., eşkıya saldırılarına karşı gerekli güvenlik önlemleri alındı. Buna rağmen Ermenilerim nakli Avrupa'ya soykırım olarak yansıtıldı. Öte yandan I. Dünya savaşı sonrasında Rus işgalindeki Anadolu topraklarında bulunan Ermeniler ve Ruslarla birlikte çekildiler (Merçil, Miroğlu ve Halaçoğlu, 1992)."

Yukarıda yer alan ders kitabı alıntı örneğinde "Komiteciler Türklere karşı yer yer katliama giriştiler. Hatta kendi görüşlerinde olmayan pek çok Ermeni'yi öldürdüler...", "Batılı devletlerinde kışkırtmasıyla Ermeni çeteleri masum Türk köylerinde katliamlar yaptılar..." gibi ifadeler ders kitaplarının Türk-Ermeni ilişkilerinin bozulmasında bütün Ermenilerin değil, komitacı ve çeteci Ermenilerin rol oynadığını belirtmektedir. Bu Ermenilerin yapmış oldukları eylemlerin arkasında da yine batılı devletlerin olduğu özellikle vurgulanmaktadır. Ders kitabında yer alan "komitacı", "çeteci" ve "bazı" ifadeleri, cumhuriyetten itibaren Türk okullarında okutulan ders kitaplarında özellikle Ermeniler üzerine bir genellemeden kaçınıldığını; ilişkilerin bozulmasına dair çıkartılan olayların müsebbiplerinin de Ermeni toplumundan bazıları olduğu imgesinin oluşumuna yönelik ifadeler kullanılmasının tercih edildiğini göstermektedir.

Nevin Ergezer'in yazdığı 1996 basım tarihli "Liseler için Tarih 2" isimli ders kitabında "Ermeniler" konusu "1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı (93 Harbi)" başlığı altında oluşturulmuş "Ermeni Meselesi" alt başlığı içerisinde ele alınmıştır. Konu bu ders kitabında şöyle anlatılmıştır.

"1877-1878 Osmanlı Rus Savaşından önce, Osmanlı Devleti'nde bir Ermeni Meselesi yoktu. Ruslar, bu savaş sırasında Doğu Anadolu'da bazı şehirleri ele geçirince, buralardaki Ermenileri bağımsızlık vaatleri ile Osmanlı Devletine karşı isyana teşvik ettiler. Berlin Antlaşması'na da Ermenilerin oturduğu yerlerde ıslahat yapılacağına dair bir hüküm konuldu. Oysa Ermeniler hiçbir yerde çoğunlukta değildiler. Ticaret ve sanatla

uğraşıyorlardı. Yunan isyanından sonra da, İstanbul'da Rumlar'a verilen görevlerin çoğu Ermenilere verilmeye başlamıştı. Ermeniler, Islahat Fermanının ilanından sonra, Yüksek devlet görevlerine getirilmişlerdi.

Ermeni Meselesinin çıkmasında Rusya'nın yanı sıra İngiltere'nin de büyük rolü oldu. İngiltere, Rusya'nın Anadolu'ya yerleşmesi sonucunda Doğu Akdeniz'i ve Basra körfezini tehdit edebileceği düşünceleri ile, Ermenilerle ilgilenmeye başladı. İngiltere Doğu Anadolu'da kendi himayesinde bir Ermeni devleti kurulursa Rusya'nın güneye inmesine mani olacaktı. Rusya ve İngiltere'nin bu tutumları Ermenilere cesaret verdi. Osmanlı Devletinden daha fazla imtiyaz almak için harekete geçmelerine sebep oldu. Birçok Ermeni cemiyeti kuruldu. Bunlar içinde en önemlileri Hınçak ve Taşnaksutyun cemiyetleri idi. İngilizlerin Van konsolosunun, incelemeler yapmak amacıyla, Ermenilerin yaşadığı yerlere ziyaretler yapması, Ermenilerce isyan vaktinin gelmesi olarak kabul edildi. Ancak, Van, Erzurum ve Bitlis'te meydana gelen olaylar hemen bastırıldı. Ermeniler, bunun üzerine İstanbul'da Osmanlı Bankasına saldırıya geçtiler. Bankayı koruyan askerleri öldürüp, içeri girdiler. Ancak gerek bu olay, gerekse Ermenilerin Bab-ı Aliyi basmak istemeleri ve II. Abdülhamit'e suikast girişiminde bulunmaları alınan tedbirler sonucunda büyümeden önlendi.

Bu olaylar sırasında İngiltere, hep Ermenilerin yanında yer aldı. Ermeni olayları iç ve dış kışkırtmalar sonucunda, Birinci Dünya savaşına kadar bu şekilde devam etti. 1915 yılında ise Ruslar, Ermenileri silahlandırdılar. Ermeniler binlerce Türk'ü katlettiler. Osmanlı Devleti, bu olaylar üzerine, çıkardığı Tehcir Kanunu ile, Ermenileri Suriye tarafına göç ettirdi. Göç sırasında salgın hastalıklar, kötü iklim şartları ve yolculuğun zorlukları sebebiyle bir kısım Ermeni öldü. Ancak Avrupa devletleri ve basını bu olayı da çarpıtarak Ermeni katliamı şeklinde gösterdiler (Ergezer, 1996)."

Altan Deliorman'ın liseler için yazdığı, 1997 basım tarihli "Osmanlı Tarihi II" isimli ders kitabında "Ermeniler" konusu, Osmanlı "Millet Sistemi" başlığı altında yer almıştır. Bu başlık altında oluşturulmuş "Ermeniler" alt başlığı konunun ele alındığı bölüm olmuştur. Konu şöyle anlatılmıştır.

“Osmanlı ülkesi içinde Hıristiyan Ermeniler, monofizizm denilen bir öğretiyi benimsemişlerdi. Yani, İsa’nın varlığında Tanrılıkla insanlığın tek ve aynı özde birleştiğini ileri sürüyorlardı. Bu yüzden Ortodoks kilisesi tarafından dinsizlikle suçlanıyorlardı. Fatih Sultan Mehmed, 1461’de Ermeni Milletini tanıdı ve Bursa’daki başpiskoposu İstanbul’a getirerek Ermeni patriği yaptı. Bu patrik, Rum patriği ile Yahudi Hahambaşının yetkilerine sahip oldu. Hatta, Ortodoks ve Yahudi toplulukları içine girmeyen diğer unsurlar da Ermeni patriğine bağlandı. Bunlar Süryaniler, Suriye ve Mısır’daki monofizitler ve Çingenelerdi. Bosana’daki Bogomiller de bu kiliseye bağlanmıştı (Deliorman, 1997).”

Kemal Kara’nın yazdığı 1996 basım tarihli *“Liseler için Osmanlı Tarihi I”* isimli ders kitabında *“Ermeniler”* konusu *“1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı”* konu başlığı altında oluşturulmuş *“Ermeni Meselesi”* alt başlığı içerisinde ele alınmıştır. Bu başlık altında konu aşağıdaki gibi anlatılmıştır.

*“Osmanlı Devleti’nin egemenliği altındaki Ermeniler, özellikle büyük şehirlerde yaşamakta, ticaret ve sanayi ile uğraşmaktaydılar. Ermeniler, devlete en bağlı topluluk olarak bilinirlerdi. Bu nedenle önemli görevlere getirilmişlerdi. Osmanlı Devleti, Tanzimat ve İslahat fermanlarıyla, diğer Müslüman olmayan topluluklara olduğu gibi, Ermenilere de eşit hakları tanıdı. 1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı’ndan önce, bir Ermeni meselesi söz konusu değildi. 1877 yılında Doğu Anadolu’nun bir kısmını işgal eden Rus ordusu içinde, Rusya Ermenileri de bulunuyordu. Bunlar, Osmanlı Ermenilerini isyana teşvik ettiler. Ancak, önemli bir isyan çıkaramadılar. Meydana gelen bazı olaylar, ilk defa Ermeniler hakkındaki güveni sarstı. Ermeni meselesi, ilk olarak Ayastefanos ve Berlin antlaşmalarında söz konusu edildi. Ermeni patriği Nerses’in Ayastefanos ve Berlin kongreleri sırasında, doğuda Ermenilerin özerkliği için Avrupa devletlerine başvurması ve bu antlaşmalara *“Ermenilerin oturduğu yerlerde ıslahat yapılması”* maddelerini koydurması, olayın sınırlarını genişletti.*

Rusya, Balkanlarda istediğini elde edemeyince, Doğu Anadolu’daki Ermenileri kışkırtmaya başladı. Rusya’nın bu hareketi, İngiltere’yi harekete geçirdi. Böylece, Rusya ve İngiltere, kendi çıkarları doğrultusunda bir Ermeni meselesi ortaya çıkardılar.

Rusya'nın amacı, Ermenilerden yararlanarak Akdeniz'e inmekti. İngiltere ise, Ermenileri himayesine alarak, Rusya'nın Akdeniz'e inmesine mani olmak istiyordu. Görüldüğü gibi, Ermeni Meselesi, Ermenilerin değil, Osmanlı Devletini parçalamak isteyen Rusya ve İngiltere'nin bir meselesi olarak ortaya çıktı.

Ermeniler, Berlin Antlaşmasından sonra teşkilatlanmaya başladılar. Bu amaçla komiteler ve cemiyetler kurdular. Bunların içinde en önemlileri, 1887'de Cenevre'de kurulan "Hınçak Partisi" ve 1890'da Tiflis'te kurulan "Taşnak Partisi" idi. Osmanlı Devleti toprakları dışında kurulum, sonradan İstanbul, İzmir Halep'te şubeler açan bu cemiyetlerin amacı, Doğu Anadolu'da bir Ermeni Devleti kurmaktı. Bu cemiyetlerin kurucularından bazıları hiç Türkiye'yi görmemiş, Rusya'dan İsviçre'ye gelme zengin Ermeni çocuklarıydı. Ermeni cemiyetlerinin amacı, çıkaracakları bir ayaklanma ile, Avrupa devletlerinin olaya karışmasını sağlamaktı. Ermeniler, 1889 yılından itibaren Doğu Anadolu'da tedhiş hareketlerine başladılar. Bu olayların en önemlileri, 1904 Sason isyanı, 1905'te II. Abdülhamit'e suikast girişimi ve 1909 Adana İsyanıdır. Adana'da çıkan isyan kısa zamanda yayıldı. Ermeniler, kadın, erkek, genç yaşlı demeden binlerce Türk'ü insanlık dışı vahşetle öldürdüler.

Birinci Dünya Savaşında Doğu Anadolu'da bazı yerleri işgal eden Ruslar, bölgedeki Ermenileri silahlandırıp Türklerin üzerine saldırttılar. Bu saldırılar sırasında Türk köyleri ateşe verilip on binlerce Türk vahşice katledildi. Osmanlı Devleti, savaş sırasında, düşmanla işbirliği yapan Ermenileri buldukları yerlerden başka bölgelere göç ettirmek zorunda kaldı (1915). Bu göç sırasında savaş şartları, salgın hastalıklar gibi sebeplerle Ermenilerden ölenler olmuştu. Ermeniler bu olayı, "Türkler milyonlarca Ermeni'yi öldürdü" şeklinde Avrupa'ya yaydılar. Türkleri kötüleyici her habere inanmaya hazır olan Avrupalılar da buna inandılar. Daha sonraki yıllarda yabancı tarihçi ve bilim adamlarının incelemeleri, olayların doğru olmadığını kanıtladı. Buna rağmen Avrupalıların bu konudaki peşin hükümlü ve kasıtlı görüşleri hala değişmemiştir (Kara, 1996)."

Yukarıda yer alan "1877 yılında Doğu Anadolu'nun bir kısmını işgal eden Rus ordusu içinde, Rusya Ermenileri de bulunuyordu. Bunlar, Osmanlı Ermenilerini isyana teşvik ettiler..." ifadesi daha

önce inlenen ders kitaplarından alınan alıntı örneklerinde yer alan Ermenilerin kışkırtılmasına, Osmanlıya karşı savaştırılmasına dair verilen bilgilerden ayrılmaktadır. Daha önceki örneklerde Osmanlı Ermenilerinin batılı devletlerce isyana teşvik edildiği, hatta Fransa, İngiltere ve Rusya devletlerinin isimleri ve bu yöndeki faaliyetlerinin açıklandığı görülürken bu örnekte öncekilerden farklı olarak, Rus Ordusu içerisinde yer alan Rusya Ermenilerinin Osmanlı Ermenilerini isyana teşvik ettikleri belirtilmiştir. Daha önceki ders kitaplarında, 93 Harbi sonrasında Rus ordusunun silahlandığı iddia edilen Osmanlı Ermenilerinin, bu ifadeye göre tam olarak direkt olarak Ruslar tarafından değil de Rus ordusunda yer alan Ermenilerce isyana teşvik edilmiş oldukları sonucuna ulaşılmaktadır. Yazar aynı alıntı örneği içerisinde konu ile ilgili olarak *“Rusya, Balkanlarda istediğini elde edemeyince, Doğu Anadolu’daki Ermenileri kışkırtmaya başladı. Rusya’nın bu hareketi, İngiltere’yi harekete geçirdi. Böylece, Rusya ve İngiltere, kendi çıkarları doğrultusunda bir Ermeni meselesi ortaya çıkardılar...”* ifadesi ile önceki ders kitaplarında Ermenilerin isyanında yer alan diğer güçleri tekrar ismen sıralama gereği duymuştur. Yukarıdaki alıntıda yer alan *“... kadın, erkek, genç yaşlı demeden binlerce Türk’ü insanlık dışı vahşetle öldürdüler... Bu saldırılar sırasında Türk köyleri ateşe verilip on binlerce Türk vahşice katledildi...”* ifadeleri içerisinde yer alan *“insanlık dışı vahşet, vahşice...”* sözcükleri geçmişte yaşananlara ait duyguların Türk ders kitaplarında yer yer saklanamadığını göstermektedir. Yine aynı örnekte Tehcir Olayına dair kullanılan *“düşmanla işbirliği yapan Ermenileri buldukları yerlerden başka bölgelere göç ettirmek zorunda kaldı...”* ifadesi soykırım iddialarının temelini oluşturan tehcirin bütün Ermenilere uygulanmadığını göstermektedir. Yukarıda bazı cümlelerin sonunda ve içerisinde yer *“saldırttılar”, “kışkırttılar”, “silahlandırdılar”* ifadeleri Türk Ermeni ilişkilerinin bozulmasında üçüncü şahısların etkili olduğuna göndermeler yapmaktadır.

Kemal Kara’nın 2002 basım tarihli olan *“Lise Osmanlı Tarihi”* ders kitabında ise *“Ermeniler”* konusu aynı yazarın 1996 basım tarihli olan ders kitabındaki içerikten bir takım farklılıklarla ayrılmaktadır. Aşağıda iki farklı baskı arasında tespit edilen nu farklılıklara değinilmiştir.

“...Osmanlı Devletinin parçalanması yolunda, İngiltere ve Rusya’nın başvurduğu yollardan biri de Ermenilerin bağımsızlık için kışkırtılmasıdır. Daha Ayastefanos’tan önce, Osmanlı Devleti sınırları içinde yaşamakta olan Ermeniler, Rusya’ya

başvurarak korunmalarını istemişlerdi. Bu yüzden, Ayastefanos Antlaşması'nın hükümleri içine Osmanlı Devleti'nin Ermenilerin oturdukları bölgelerde reform yapması ve bu yapıya kadar Rusya'nın savaşta işgal etmiş olduğu yerlerden çekilmemesi koşulu eklenmişti.

Berlin Antlaşmasına bu hüküm hafifletilerek Osmanlı Devleti'nin buralarda reform yapması ve bu konuda Avrupa devletlerine bilgi vermesi üzerine anlaşmaya varılmıştı. Böylece isteklerine kavuşamayan Ermeniler, bu tarihten sonra Hınçak ve Taşnak isimli gizli örgütler yoluyla teşkilatlanmaya başlayacaklar ve Osmanlı Devleti'nin zayıf anlarından yararlanarak saldırı hareketlerine girişeceklerdir.

Rusya kendi denetiminde kurulacak bir Ermeni Devleti ile Akdeniz'e çıkmayı amaçlarken; İngiltere ise Ermenileri himayesine alarak Rusya'nın Akdeniz'e inmesine engel olmak istiyordu. Ermeni sorunu Ermenilerin değil, Osmanlı devletini parçalamak isteyen Rusya ve İngiltere'nin etkisiyle ortaya çıktı.

Ermeniler, Berlin Antlaşmasından sonra örgütlenmeye başladılar. Bu amaçla komiteler ve cemiyetler kurdular. Bunların içinde en önemlileri 1887'de, Cenevre'de kurulan Hınçak Komitesi ve 1890'da Tisflis'te kurulan Taşnaksutyun partisi idi. Osmanlı Devleti toprakları dışında kurulup sonradan İstanbul, İzmir, Halep'te şubeler açan bu cemiyetlerin amacı, Doğu Anadolu'da bir Ermeni devleti kurmaktı. Ermeniler 1889 yılından itibaren Doğu Anadolu'da tedhiş hareketlerine başladılar. Bu olayların en önemlileri, 1894'te başlayan 1. Sasun isyanı ve 1905'te 2. Sasun isyanıdır. Bu isyanlarda bastırıldı. Bir diğer isyan 1905'te II. Abdülhamit'e yapılan suikast girişimi ve 1909 Adana isyanıdır. Adana'da çıkan isyan kısa zamanda Maraş, Antakya, Dört Yol, Tarsus gibi yerlere yayıldı. Sonuçta alınan idari ve askeri önlemlerle Adana'daki olaylar bastırıldı.

Birinci Dünya Savaşı'nda Doğu Anadolu'da bazı yerleri işgal eden Ruslar, bölgedeki Ermenileri silahlandırıp Türklerin köylerine saldırttılar. Osmanlı Devleti savaş sırasında düşmanla işbirliği yapan Ermenileri, buldukları yerlerden başka bölgelere göç ettirmek zorunda kaldı (Tehcir kanunu 1915). Bu göç sırasında savaş koşulları salgın hastalıklar gibi nedenlerle Türklere ve Ermenilere ölenler olmuştur. Bu olay daha

sonraki dönemlerde gerçeklerden uzaklaştırılmış; Türkleri kötüleyici her habere inanmaya hazır olan bazı Avrupalılar tarafından siyasal çıkarları uğruna sürekli gündemde tutulmaya çalışılmıştır. Yıllarca bir arada dostluk ve barış içinde yaşamını sürdüren bu iki toplum, siyasal oyunlara alet olmayacak duyarlılığa sahiptirler ve kardeşçe yaşamaya devam edeceklerdir (Kara, 2002).”

Bu alıntı örneğinde kullanılan “İngiltere ve Rusya’nın başvurduğu yollardan biri de Ermenilerin bağımsızlık için kışkırtılmasıdır... Ruslar, bölgedeki Ermenileri silahlandırıp Türklerin köylerine saldırtılar... Osmanlı Devleti savaş sırasında düşmanla işbirliği yapan Ermenileri, buldukları yerlerden başka bölgelere göç ettirmek zorunda kaldı (Tehcir kanunu 1915).” İfadeleri meselenin çıkışında etkili olan asıl unsurları belirtirken, tehcir kanunun yaşananlar karşısında, zorunda kalınarak alınan ve bütün Ermenilerin dahil edilmeden sadece işbirlikçi olanlara uygulanan bir tedbir olduğu belirtilmiştir. Kara’nın 1996’da yazdığı kitabında; duygusal ve çekilen acıları depreştirici sözcüklere yer verilirken, aynı tarihi gelişmeleri kaleme aldığı 2002 basım tarihli kitabında bu türden sözcüklere yer vermediği görülmüştür.

Yine Kemal Kara’nın 1999 basım tarihli “Liseler İçin Osmanlı Tarihi II” ders kitabında “Ermeniler” konusu “Osmanlı Toplumunun Dini Yapısı” konu başlığı altında “Hıristiyanlar”ın anlatıldığı bölüm içerisinde ele alınmış ve şöyle ifade edilmiştir.

“Ermenilerin ise, ayrı bir Patrikliği bulunmaktaydı. Fatih, İstanbul’un fethinden sonra, Bursa’daki başpiskoposu İstanbul’a getirerek, onu, Ermeni kilisesi patriği olarak tayin etti. Ermeni patriğine, Ortodoks patriği ve hahambaşı ile eşit yetkiler verildi. Bundaki amaç, Hıristiyanlar ve Museviler gibi topluluklar arasında dengenin sağlanmasıydı.

Ortodokslar ve Ermeniler, medeni hukuk konusunda, kendi din kurallarını uygularlardı (Kara, 1999).”

Ders geçme ve kredi sistemine göre Osman Çakırtaş tarafından kaleme alınan 1996 basım tarihli “Osmanlı Tarihi I” ders kitabında “Ermeniler” konusu “Ermeni Sorunu” başlığı altında ele alınmış ve şöyle anlatılmıştır.

“Berlin Kongresinden sonra Osmanlı Devleti’nin karşılaştığı bir başka sorun Ermenilerin çıkardığı ayaklanmadır. Ermeni Meselesi’yle İngiltere ve Rusya ilgilendi. Rusya, Ermeniler aracılığı ile güneye inmek istiyor, İngiltere’de Doğu Anadolu’da himayesinde kurulacak Ermeni Devletiyle Rusya’nın güneye yayılmasını engellemek istiyordu. Ermeniler, II. Abdülhamit devrinde Hınçak ve Taşnak komitalarını kurarak bazı şiddet olayları düzenlediler. Van, Sason ve Adana isyanları ile II. Abdülhamit’e yapılan bombalı saldırı bu Ermeni tedhiş örgütlerinin eseridir. Ermeni saldırıları tarihte hiçbir sonuç vermemiştir (Çakırtaş, 1996).”

Yukarıda verilen iki ayrı yazarın kitabından alınmış, iki ayrı alıntı örneğinde de Ermeni Meselesi hakkında öznel, duygusal veya bilimselliği zedeleyici bir ifadenin yer almadığı görülmektedir.

“Doğu Anadolu’da Osmanlı vatandaşı olarak yaşayan Ermeniler, bu devletin hoşgörüsüyle dolayısıyla XIX. yüzyıl sonlarına kadar mutlu bir hayat sürdürdüler. Oturdukları yerlerden başka taraflara da dağıldılar. Anadolu’nun batısında pek çok yere ve özellikle İstanbul’a yerleştiler. Osmanlı Devleti, Ermenilerin bu yayılmalarına hiçbir zaman karşı çıkmamıştır. Çeşitli devlet hizmetine alınan Ermeniler sadık birer Osmanlı vatandaşıydılar. XIX. Yüzyılda pek çok Ermeni, paşalık rütbesine bile yükseldi. Hatta, bakanlık görevine getirilen, yargıçlık yapan Ermenilerde vardır (Mumcu, 2003).”

“Ermeniler XIX.yy ortalarına kadar Osmanlı Devletinin en güvenilir unsuru durumundaydılar. Öyle ki kendilerine Millet-i Sadıka (Sadık Millet) ünvanı verilmişti. General Harbat Amerikan senatosuna sunduğu raporunda bu durumu şöyle anlatıyordu “Doğu Anadolu’da Türklerle Ermeniler birlikte ve barış içinde yaşamışlardır. Hacca giden Müslümanlar, işlerinin ve mallarının idaresini Ermenilere bırakırlardı. Ermenilerde geziye çıktıklarında aynı şeyleri yaparlardı” Ermeniler evlerinde Türkçe konuşurlar, ayinlerini bile Türkçe yaparlardı. Avrupa’da Ermeniler için Hıristiyanlaşmış Türkler denmesi; bu kaynaşmanın sonucuydu. (Kalecikli, 2003:134)”

“Osmanlı Devletinde yaşayan diğer azınlıklar gibi Ermenilerin de maddi imkanları çok yüksekti. Bu dönemlerde devlete sadık yaşadıkları için kendilerine Millet-i Sadıka denmişti. (Komisyon, 2006:105)”

Yukarıda üç farklı yazar tarafından yazılan üç farklı kitaptan alınan alıntı örneklerinde geçmekte Ermeni Meselesinin temel kavramlarından biri “*Millet-i Sadıka*” üçünde de aynı anlamda yer almaktadır. Türk ve Ermeni Milleti arasındaki yakın ilişkiler arasında köprüler kurulamamakla beraber ilişkilerin yakınlığı kısa ve öz olarak objektif olarak dile bu şekilde ifade edilmiştir.

Ahmet Güneş ve Süleyman Özbek tarafından kaleme alınmış 2003 basım tarihli “*Lise Tarih 2*” ders kitabında “*Ermeniler*” konusu “*1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı*” başlığı altında ele alınmıştır.

Bu ders kitabında Türk-Ermeni ilişkileri son dönem diğer ders kitaplarına göre biraz daha ayrıntılı olarak incelenmiştir. Konu, 93 harbi dönemi, Berlin kongresi ve sonrası, Ermeni sorunu ve Lozan Antlaşması sonrasında Ermenilerin yerleştirilme sorunu olarak farklı dönem ve başlıklar altında ele alınmaya çalışılmıştır. Ders kitabının bu yaklaşımı yazarın konu hakkındaki hassasiyeti olarak değerlendirilebileceği gibi; asıl sebebin talim terbiye kurulunun 2002 tarihinde almış olduğu ve daha önce hakkında bilgi verilen ilgili karar gereğinin uygulanmış olmasıdır. Milli Eğitim Bakanlığının almış olduğu karar gereğince ertesi yıl basılmış olan bu ders kitabında “*Ermeniler*” konusu şu şekilde anlatılmıştır.

“İlk kez bu antlaşma (Berlin) ile Ermeni Sorunu gündeme geliyordu. Buna göre Osmanlı Devleti, Ermeniler çıkarına düzenleme yapmayı benimsiyordu. Zaten Rusya, “93 Savaşı” olarak bilinen harbi, Osmanlı Hıristiyanlarını korumak bahanesiyle başlatmıştı. Bu savaşta en çok sevinen Ermeniler olmuştur. Çünkü Ermeniler, savaşta Rusya’yı desteklemişler ve savaşın galibi olan Rusya’dan bu hizmetlerinin karşılığını almak için harekete geçmişlerdir.

Ermeni Patriği Nerses ve bazı Ermeni ileri gelenleri, Yeşilköy’de yapılmakta olan sulh müzakereleri dışında Rus delegasyonu ile görüşerek 3 Mart 1878 tarihinde imzalanan Ayastefanos Antlaşması’na Ermenilerle ilgili bir madde koydurmayı başardılar. Ayastefanos Antlaşmasının Ermenilerle ilgili 16. Maddesi şöyledir. “Osmanlı Devleti, Ermenilerin yerleşmiş oldukları eyaletlerde bölge menfaatlerinin gerektirdiği ıslahat ve tenkifatı vakit kaybetmeksizin icra edeceğini taahhüt eder.”

Antlaşmada yer alan bu madde ile Ruslar, bölgede bir Ermeni Devleti kurulmasına zemin hazırlıyor ve bununla Anadolu'ya müdahale etme hakkını elde ediyorlardı. İngiltere, bu madde konusunda endişeliydi. Çünkü Rusya, bu antlaşma ile Doğu Anadolu'da Kars, Ardahan ve Batum gibi stratejik noktaları ele geçirerek, İngiltere için yaşamsal öneme sahip ticaret yollarını tehdit edebilecekti.

Bu tehlikeyi sezen İngiltere, Osmanlı Devletiyle temaslara geçti. İngiliz elçisi Loyard, hükümetinden aldığı talimat üzerine, padişahı ziyaret ederek, Avrupa'daki vilayetlerin Rus tehditi altında bulunduğunu ve Rusya'ya karşı bir savunma antlaşması yapmak istediklerini belirtti. Elçi, bu savunmanın çabuk ve etkili olmasını sağlamak için, Kıbrıs adasının geçici olarak kendilerine verilmesini teklif etti. Bu arada Alman hükümetinin daveti üzerine Ayastefanos Antlaşmasının yerine kesin bir barış muahedesi düzenlemek amacıyla, Berlin'de bir hazırlığına başlamıştı. İngiltere, Osmanlı Devleti'yle yaptığı pazarlıkta Ayastefanos Antlaşmasının geçersiz kabul edileceğine söz veriyordu.

Osmanlı Devleti'nin Berlin Antlaşması'nın 61. Maddesine göre Ermeniler ile ilgili düzenlemeler yapmayı kabul ediyordu. Üstelik yapılacak bu düzenlemeler batılı devletler tarafından kontrol ve takip edilecekti. Bu kontrol ve takip Osmanlı Devleti'nin Anadolu'daki topraklarında batılı devletleri söz sahibi yapıyor, Osmanlı Devleti ise Rusya'nın tehditi karşısında bu durumu kabul etmek zorunda kalıyordu. Bu madde Ermenilerin lehine olmakla birlikte onları tatmin etmedi. Ermeniler bağımsız bir devlet kurmayı istiyorlar, en azından muhtariyet elde etmeyi planlıyorlardı. Ancak batılı devletlerin çıkarlarını sağlamak için onları birer maşa olarak kullandıklarını fark ettiler. Buna rağmen kendi başlarına Osmanlı Devleti ile başa çıkamayacağını anlayan Ermeniler, sadece Rusya'nın değil aynı zamanda İngiltere'nin de desteğini almaları gerektiğini görerek politikalarını yeni şartlara göre şekillendirdiler.

İngiltere, bir taraftan Rus tehlikesi tehdidi ile Babiali'den çıkar sağlamaya çalışırken, diğer taraftan da, gizlice Ruslarla pazarlığa oturarak Ayastefanos Antlaşması'nda kendi çıkarlarına aykırı gördüğü maddeler üzerinde görüşmeler yapmaktaydı. Son derece zor durumda kalan Osmanlı Devleti, Rus tehlikesi

ve Ayastefanos Antlaşması'nın geçersiz olacağı düşüncesiyle İngiltere'nin isteğini kabul etti. Osmanlı Devletiyle İngiltere arasında 4 Haziran 1878 tarihinde Kıbrıs Antlaşması imzalandı. Osmanlı Devleti adına Hariciye Nazırı Saffet Paşa, İngiltere adına elçi Henry Loyard tarafından imzalanan bu antlaşma, iki maddeden ibarettir. Birinci maddeye göre Rusya, Anadolu'ya saldıracak olursa İngiltere, Türk savunmasına silahlı kuvvetleriyle yardım edecektir. Buna karşılık Osmanlı Devleti de, Anadolu'da Ermenilerin buldukları vilayetlerde İslahat yapacak, Kıbrıs Adasını da Anadolu'nun savunmasına ait güvencelerin yerine getirilmesi için İngiltere'nin işgaline bırakacaktır. İngiltere'nin doğu Anadolu'da ıslahat istemesi, Ermeni meselesinde Rusya'yı yalnız bırakmamak ve kendi ticari çıkarlarına karşı Rusya'yı etkisiz kılmak içindir. Böylece, İngiltere Ermeni sorununda önemli bir devlet rolünü üstlenmeyi başarmıştır. Ermeni sorunu, böylece bir İngiliz ve Rus davası durumuna dönüşecektir.

“(Berlin Kongresi ve Sonrasında) ... Osmanlı Devleti Doğu Anadolu'da Ermenilerin güvenliğini sağlamayı garanti ediyor ve onların sosyal ve kültürel haklarına ilişkin kanuni düzenleme yapmayı kabul ediyordu...Bu antlaşma ile Ermeni sorunu ilk olarak gündeme geldi...Berlin kongresine, Ermeni kilisesi de bir heyet göndermişti. Kongre'ye patrikhane tarafından hazırlanmış bir proje sunan Ermeniler, Erzurum ve Van vilayetleriyle Diyarbakir vilayetinin kuzey kısmında 1.330.000 Ermeni bulunduğunu, buna karşılık bu yörelerde 729.000 Müslümanın yaşadığını iddia ediyorlardı. Bu bölgenin bağımsız bir eyalet durumuna getirilerek buraya bir Ermeni valinin tayin edilmesini istiyorlardı. Gerçekte Ermenilerin esas amacı, bu bölgede bir Ermenistan Devleti kurmaktı. Oysa İngiliz hariciye nazırı Lord Salisbury, Ermenilerin Doğu Anadolu'da bağımsızlık için koşulların uygun olmadığını, Ermenilerin bu bölgede dağınık ve azınlık bir şekilde yaşadıklarını, bu yüzden bağımsızlığın veya özerk bir eyaletin kurulmasının olanaksız olduğunu söylemekteydi.

Ermenilerin bu talepleri, İngiltere'nin de ağırlığını koyması sonucu kabul görmedi ve Ayastefanos'un 16. Maddesi fazla bir değişikliğe uğramadan Berlin Antlaşması'nın 61. Maddesi şöyle düzenlendi: “Osmanlı hükümeti Ermenilerin yaşadıkları illerde gereksinim duydukları kanuni düzenlemeleri

yaparak Ermenilerin güvenliğini sağlamayı garanti etmektedir. Ermenilerin, bağımsızlık istekleri yerine getirilmemişse de Ermeni sorunu, dünya kamuoyuna ve milletlerarası antlaşmalara girmiş, Rus denetimi yerine Avrupa devletlerinin denetimine geçmiştir.

Osmanlı Devleti, Berlin Antlaşmasında yer alan İslahat çalışmalarına başlamış ve bunu askıya almıştır. Bunun üzerine büyük devletler 11.06.1880 tarihinde Babıali'ye verdikleri notada Berlin Antlaşmasının 61. Maddesi gereğince yapılması gereken ıslahata henüz başlanılmadığını ve bu gecikmeden Babıali'nin mesul olacağını bildirdiler. Babıali'de 5.7.1880'de buna cevap verdi ise de, bu cevap büyük devletleri tatmin etmemiş ve bunun üzerine karşılıklı nota verilmesi başlamıştır.

(Ermeni Sorunu) Osmanlı Devleti'nde yaşayan azınlıklardan olan Ermeniler, devlete bağlılıkları ile övülmüşlerdir. Bu nedenle "millet-i sadıka" diye de adlandırılan Ermeniler, her dönem devletin yüksek ve önemli yerlerinde görev aldılar. Tanzimat Fermanı'nın verdiği ayrıcalıklardan yararlanan Ermeniler, bir süre sonra diğer azınlıklar gibi Osmanlı Devletinden ayrılmak için harekete geçtiler. Sıcak denizlere inmek için Doğu Anadolu üzerinde emelleri olan Rusya da bu amacını gerçekleştirmek için Osmanlı Devletindeki Ortodoksları himaye amacıyla Ermenileri kışkırtmaktaydı. Ermeniler, 1878 Osmanlı-Rus savaşında Doğu Anadolu'yu elde eden Rus ordularına yardımcı oldular. Savaş sonunda Rusya'nın Doğu Anadolu üzerinde denetimi ele geçirmesi, Avrupa devletlerini rahatsız etmişti. Başta İngiltere ve Fransa olmak üzere, Orta doğuda denetimi ele geçirmek isteyen batılı devletler de Ermenileri desteklemeye başladılar. Rusya'dan sonra Avrupa'nın da desteğini kazanan Ermeniler, Osmanlı Devletine yönelik siyasal örgüt ve komiteler kurmaya başladılar. Bunların en önemlileri, İsviçre'de kurulan Hınçak ile Rusya'daki Taşnak adlı örgütlerdir.

Ermeniler faaliyetlerini büyük ölçüde Doğu Anadolu'da yoğunlaştırmışlardır. Çünkü Ermenilerin dini merkezlerinden olan Ahdamar bu bölgede; Erivan ise buraya yakın idi. Ermenilerin nüfusu, imparatorluğun diğer yerlerine göre, Doğu Anadolu'da daha yoğun idi. Ayrıca bu bölge Rusya'ya komşu olduğundan, Ermeni faaliyetleri için uygun bir konuma sahipti. Ermenilerin 1886 yılında kurdukları Hınçak cemiyeti, "Vilayet-i Sitte", yani Doğu Anadolu'daki altı vilayetin (Erzurum, Van,

Bitlis, Diyarbakır, Mamüratülaziz (Elazığ), ve Sivas) özerkliği için mücadele etmeyi amaç edinmişti. 1870-1880 yılları arasında Van'da "Araratlı", Muş'ta "Okulsevenler" ve "Doğu", Erzurum'da ise "Milliyetçi Kadınlar" adında Ermeni dernekleri ortaya çıktı. Araratlı, Okulsevenler ve Doğu cemiyetleri, daha sonra birleşerek "Ermenilerin Birleşik Cemiyetini" meydana getirdiler. Bunların yanında, 1878'de Van'da "Kara Haç", 1881'de Erzurum'da "Anavatan Müdafileri" adında ihtilalci cemiyetler kuruldu. Bu cemiyetler daha sonra bu bölgede meydana gelecek olan Ermeni terör ve isyan hareketlerinde önemli rol oynayacaklardır.

Çar II. Aleksandr zamanında, onun takip ettiği siyaset yüzünden Kafkasya'da Ermeni Milli duygusu oldukça gelişmiştir. Çar'ın 1881 yılında öldürülmesi üzerine, yerine geçen oğlu III. Aleksandr (1881-1894) Ruslaştırma siyasetine ağırlık vermiş, Kafkas Ermenilerinin milli duygularını köreltmeye, kiliselerine el uzatmaya ve baskı yapmaya başlamıştı. Bunun üzerine Ermeni milli örgütü, daha çok Anadolu'da faaliyet göstermeye, uygun bir ortam olunca da, Ermenistan Devletinin çekirdeğini Osmanlı ülkesinde atmaya uğraşacaktır. Bu durum, Osmanlı Doğu vilayetlerindeki Ermeni faaliyetlerinin yoğunluğunu daha da arttıracaktır.

Osmanlı Hükümeti, Doğu Anadolu'daki Ermeni Faaliyetlerine karşı bir önlem olarak, 1890'da "Hamidiye alayları" adıyla bir örgüt kuracaktır.

Osmanlı Hükümetinin bu dönemine karşın, Doğu Anadolu'daki Ermeni Hareketlerinde 1890'dan itibaren önemli bir artış görülür. Ermeniler, Avrupa devletlerinin dikkatini çekmek ve Berlin Antlaşmasınının 61. Maddesiyle Babiali'nin yapmayı kabul ettiği Doğu Anadolu'daki Islahatın gerçekleştirilmesini sağlamak için bölgede gösteri ve terör hareketlerine başlamışlardır. 20 Haziran 1890 tarihinde Erzurum'da bir Ermeni ayaklanması meydana gelmiştir. Ermeniler 15 Temmuz 1890'da İstanbul Kumkapı'da izinsiz gösteri yapmışlar; 1893 Eylül'ünde Merzifon'da güvenlik kuvvetlerine ateş açarak 25 askerin ölümüne sebebiyet vermişlerdir. 4 Ağustos 1894'te de Tokat'ta, posta arabasını basıp soymak istemişler ve çıkan çatışmada bir jandarma eri şehit olmuştur. Doğu Anadolu'da Ermeni olaylarının en şiddetlisi Sasun'da meydana gelmiştir.

Kumkapı gösterisinin düzenleyicilerinden Mihran Damadyan ve Hamparsum Boyacıyan adındaki Ermeniler, Siirt vilayeti yakınındaki Sasun'a gelerek Ermeni halkı kışkırtmışlar; devlete vergi vermemeye ve Müslümanlara karşı şiddet göstermeye davet ederek, yaklaşık üç bin kadar Ermeni'yi 1894 yılında ayaklandırmışlardır. Bunun üzerine bölgeye asker sevk edilmiş ve isyan bastırılmıştır. Bu olayın hemen sonrasında Avrupa'da Türk Aleyhtarı büyük bir propaganda başlatılmış, çatışmada ölen Ermenilerin sayısı mübalağalı rakanlarla verilmeye çalışılmıştır.

Sasun'daki isyancıları kışkırtanlar arasında, İngiliz ve Rus memurlarının bulunduğu ortaya çıkması ve yakalanan çetelerin ellerindeki silahların Rusya ve İngiltere tarafından verilmiş olması, bu iki devleti telaşa düşürmüştür.

Babiali'nin ıslahatı kabul etmesine karşın, ülkedeki Ermeni isyanları durmadı; Avrupa devletleri, nasıl balkanları Osmanlı Devletinden ayırdılar ise, aynı oyunu şimdide Doğu Anadolu'da sergilemek istiyorlardı. İleri sürdükleri konuların başında, gayrimüslimlerin yönetiminde daha fazla söz sahibi olması gelmekteydi.

Bu arada Ermeniler, Avrupa'nın dikkatini çekerek olaylar meydana getirmekten geri kalmıyorlardı. 30 Eylül 1895 tarihinde, Kadırga limanı ile Patrikhaneden hareket eden Ermeniler, İslahat isteğiyle İstanbul'da gösterilere başladılar. Ermeni Patriği İzmirliyan'ın başkanlığında tespit edilen ıslahat teklifleri içinde, Vilayat-ı Sitte'nin bir genel valinin idaresine verilmesi; buraya mali özerklik tanınması; Hamidiye alaylarının kaldırılması ve silah yasağına son verilmesi gibi konular yer almakta idi. Göstericiler Sultan Ahmet Meydanından Sultan Mahmut türbesine kadar yürümüşler ve oradan Babiali'ye doğru harekete geçmişlerdir.

Avrupalı Devletler, hükümetin İstanbul'daki olaylar konusunda aldığı önlemleri, 3 Ekim 1895 tarihinde elçileri aracılığıyla Babiali düzeyinde protesto etmişlerdir. Bu olaylar İngilizlerin ıslahat konusundaki girişimlerini daha da güçlendirmiştir. Batı kamuoyu, bütünüyle Osmanlı Devleti aleyhine çevrilmiştir. Sonunda hükümet, Avrupa devletlerinin doğudaki ıslahat konusunda ısrar ettikleri maddeleri inceleyerek, bazı yeni önlemler almaya karar vermiş ve ıslahat kararnamesi

hazırlamıştır. Bu kararname, 20 Ekim 1895 tarihinde üç büyük devletin elçilerine bildirilmiştir.

Yine Ermeniler, dışarıdaki Ermeni komitacılarınca hazırlanan ve Ermeni Patriği İzmirliyan tarafından da onaylanan bir plan gereğince, 26 Ağustos 1896 günü, İstanbul'da Osmanlı Bankasına saldırmışlar ve tarihte "Banka vak'ası" olarak bilinen olayı çıkarmışlardır.

Öte yandan Ermeniler, Viyana'da yaptırılan ve içine saatli bomba yerleştirilen bir arabayı, Cuma günü Abdülhamit'in geçiş yoluna yakın bir yere park etmişlerdir. Ancak Sultan, camiden gecikerek çıktığı için patlayan bombadan yara almadan kurtulmuştur. Fakat bombanın patlaması etrafta bulunan 26 kişinin ölümüne, 58 kişinin yaralanmasına ve 20 kadar da atın telef olmasına neden olmuştur.

Adana olayları, Osmanlı Devletinde "31 Mart Vakası" olarak bilinen (13 Nisan 1909) hadisesinin hemen ertesi günü başlamıştır. Ermeniler diğer olaylarda olduğu gibi, bu kez de Osmanlı yönetiminin en güçsüz olduğu zamanda hadise çıkartıp, bağımsız bir Ermenistan'ın bir an önce kurulmasını amaçlamışlardır.

Ermeniler, Adana ve çevresinde zayıf buldukları Müslüman mahallelerine saldırmışlar ve kadın, çocuk demeden Türkleri öldürmeye başlamışlardı. Dört yol Ermenileri, kendi bölgelerindeki Müslümanları etkisiz duruma getirdikten sonra, Cebeli bereket sancağının merkezi olan Erzin kasabasına doğru ilerleyince Cebelibereket mutasarrıfı Asaf Bey, civar sancaklara telgraflar çekerek onlardan yardım istemiştir. Böylece olaylar giderek şiddetlenmiştir. Piskopos Muşeg de olayların daha ikinci günü Adana'da İskenderiye'ye kaçmıştır.

Bu olay, Avrupa basınında geniş bir biçimde yer almış; batı kamuoyunun Türkler aleyhine daha fazla hiddetlenmesi sonucunu doğurmuştur. Bundan endişelenen İttihat ve Terakki yönetimi, Avrupa'yı teskin edici önlemler almaya koyulmuştur.

Birinci Dünya Savaşı sırasında yeniden komitacılık hareketlerine başlayan Ermeniler, 1915'te ele geçirdikleri Van'ı, Ruslar'a bıraktılar. Buradan batıya göç eden pek çok Türk'ü yollarda öldürdüler. Osmanlı hükümeti ayaklanmaya karışan

Ermenileri yöre dışına çıkarmak zorunda kaldı. Birinci Dünya savaşı sonunda, Osmanlı Devleti yenilip çarlık Rusya yıkılınca İngilizlerin desteğinde Kafkasya'da bir Ermeni Devleti kuruldu. Kurtuluş savaşı yıllarında Doğu Anadolu'yu ele geçirmek için yeniden harekete geçen Ermenilerle, yeni TBMM hükümeti, olanakları sınırlı olmasına karşın savaşı sürdürdü. Ermenilerin Kars ve Doğubayazıt'ta yaptıkları toplu kıyımlar üzerine harekete geçen Kazım Karabekir paşa buyruğundaki Türk Ordusu, Ermenileri yenilgiye uğrattı. 1920'de yapılan Gümrü Antlaşması ile Ermenilerin Anadolu'daki isteklerine son verildi. Günümüzde Ermeniler Türkiye üzerindeki isteklerini gerçekleştirmek için zaman zaman gerçek dışı iddialarla Türkiye'ye yönelik düşmanca tutumlarını sürdürmektedirler.

Gümrü Antlaşmasıyla doğuda elden çıkan bazı topraklar yeniden kazanıldı. Ermenistan daha sonraları Sovyetler Birliği topraklarına katılınca, Gümrü Barış Antlaşmasının hükümleri Sovyetlerle imzalanan Moskova ve Kars Antlaşmalarıyla onaylandı. Gümrü Antlaşması ile çizilen sınırlar bugün de Türk-Rus sınırı olarak geçerliliğini korumaktadır (Güneş, Özbek, 2003)."

Yine aynı ders kitabında "Ermeni Tehciri" başlığı altında Türk-Ermeni ilişkileri şöyle anlatılmıştır.

"Birinci Dünya savaşı öncesinde Doğu Anadolu vilayetlerindeki faaliyetlerini hızlandıran Ermeniler, Haziran 1914'te Erzurum'da toplanan Taşnak komitesinin genel kongresinde, İttihat ve Terakki cemiyeti aleyhinde bir takım kararlar alırlar. O sıralarda İttihat ve Terakki iktidarda olduğundan, alınan kararlar, gerçekte Osmanlı hükümetine karşı alınmış demektir. Yine aynı yıllarda Rusya, Osmanlı Ermenilerine sağladığı desteği artırmış ve Ermenilere, Kafkasya ile beraber Doğu Anadolu'daki Osmanlı topraklarını da kapsayan bağımsız bir devlet sözü vermişti. Rusya bununla hem Anadolu'da işgal ettiği Osmanlı topraklarına Slav ırkını yerleştirmeyi hem de sıcak denizlere inme politikasını Ermeniler üzerinden uygulamayı amaçlıyordu. İngilizler de Rusların bu sinsî planını anlamışlar, Karadeniz ve Orta Doğu'daki çıkarları açısından Ermenileri Rusların eline bırakmak istemedikleri için derhal duruma müdahale kararı almışlardı. Artık Ermeniler sadece Rusya tarafından değil aynı zamanda İngiltere tarafından da himaye ve destek görüyorlardı.

1915 şubatında Tiflis'te düzenlenen ve bütün Ermenileri kapsayan Ulusal Ermeni Kongresinde açıklandığına göre, Taşnak örgütü, Türkiye'deki Ermenileri silahlandırmak ve uygun bir zamanda onları ayaklandırmak amacıyla Rus hükümetinden 200.000 ruble yardım almıştır.

Rus Ordularının, 1 Kasım 1914 tarihinde sınırı geçerek Kafkasya'dan Osmanlı topraklarına saldırmaları üzerine, Enver Paşanın komutasındaki Üçüncü ordu, 21 Aralık 1914'te karşı saldırıya geçmişse de Osmanlı ordusu savaşta yenik düşerek geri çekilmek zorunda kalmış ve Rus orduları da 6 Mayıs 1915 tarihinde Van'ı işgal etmiştir. Doğu Anadolu vilayetleri içinde, Ermenilerin en yoğun olarak bulunduğu Van'da Ermeniler, 13 Nisan 1915 tarihinden beri isyan halindediler. Rus kuvvetlerinden destek alan Ermeni komitacıları Anadolu'da Van, Bitlis, Maraş, Antep Adana ve Zeyton gibi savunmasız Türk köyleri ve kasabalarını basarak halka karşı katliam gerçekleştirmeye başlamışlardır. Bu baskı ve terör ile halkı köylerinden uzaklaştırmayı ve topraklarını terke zorlamayı planlayan Ermeni komitacılar, bununla bölgede Türk Nüfustan yoksun olan bir ortam oluşturmaya çalışıyorlardı. Van valisi, 24 Nisan 1915 tarihinde Dahiliye nezaretine çektiği telgrafta Ermeni komitacılarının meydana getirdiği Van'daki durumun korkunçluğunu şöyle anlatmaktadır: "Şimdiye kadar etraftan 4000 kadar isyancı Ermeni getirilmiştir. Asiler yol kesiyor ve civar köylere hücum ederek buraları yakıyorlar, buna engel olmak imkansızdır. Şimdi bir çok kadın ve çocuk yersiz ve yurtsuz kalmıştır."

Ermenilerin savaş sırasında iş birliği halinde buldukları Rus ordusu, Van'a girince, Çar'ın emriyle buraya bir Ermeni Vali tayin edilmiş, kısa bir süre sonra Muş ve Bitlis de aynı durumla karşı karşıya kalmıştır. Bölgede Ermeni-Rus İşbirliği ile Türk Halkı üzerine şiddetli baskı ve katliamlar gerçekleştirilmiştir.

Komitacıların kışkırtmalarıyla, Ermeniler, Düşmanla işbirliği yapmışlar, cephe gerisinde ayaklanmak, ordunun gerisini ve destek yollarını tıkmak ve kesmek, fırsat bulunca da Türk halkına ve askerine saldırmak, düşman saflarında yer almak gibi, Türk Devleti ve halkı için yıkıcı davranışlar içine girmişlerdir. Ermenilerin Rus ordusu ile iş birliği yapmaları nedeniyle, Ermeni çeteleriyle jandarma, asker ve Müslüman

halk arasında yer yer çarpışmalar da olmuştur. O günlerde İngiliz ve Fransız donanmalarının asker çıkarması beklenen Kilikya ve İskenderun'un durumu da benzer özellikler taşımaktaydı.

Yukarıdaki alıntı örneğinde yer alan *"Buna rağmen kendi başlarına Osmanlı Devleti ile başa çıkamayacağını anlayan Ermeniler, sadece Rusya'nın değil aynı zamanda İngiltere'nin de desteğini almaları gerektiğini görerek politikalarını yeni şartlara göre şekillendirdiler."* ifadesinde, Ermenilerin isyan etmekte kararlı oldukları fakat bunun için destek arayışında oldukları belirtilmiştir. Bunun yanı sıra *"Osmanlı Devleti'nde yaşayan azınlıklardan olan Ermeniler, devlete bağlılıkları ile övülmüşlerdir. Bu nedenle "millet-i sadıka" diye de adlandırılan Ermeniler, her dönem devletin yüksek ve önemli yerlerinde görev aldılar..."* ifadesi Türk-Ermeni yakınlaşmasını belirtirken, daha önceki örneklerinde yer yer rastlanılan duygusallık ve tarafgirlik hissi uyandıran sözcük ve nitelermelerden uzaklaşıldığı tespit edilmiştir. Yine daha önceki örneklere göre Ermeni Meselesi ve Türk-Ermeni ilişkilerine dair daha ayrıntılı bilgilerin yer aldığı bir ders kitabı olduğu görülmüştür. Ermeni komitacılarını yaptıkları yazarın dilinden değil Van valisinin telgraf metni ile anlatılmış Türklerin katledilmesi tarihi bir belge eşliğinde verilmiştir. *"Komitacıların kışkırtmalarıyla, Ermeniler, Düşmanla işbirliği yapmışlar, cephe gerisinde ayaklanmak, ordunun gerisini ve destek yollarını tıkamak ve kesmek, fırsat bulunca da Türk halkına ve askerine saldırmak, düşman saflarında yer almak gibi, Türk Devleti ve halkı için yıkıcı davranışlar içine girmişlerdir..."* ifadesi ile meselenin çıkışında, ve büyümesinde etkili olan dış güçlere dikkat çekilmiştir.

2010-2011 Öğretim yılında okutulan Milli Eğitim Bakanlığı tarafından bastırılan 2011 basım tarihli, *Yasemin Okur, İlhan Genç, Tuğrul Özcan, Mevlüt Yurtbay, Akın Sever*'den oluşan komisyonca yazılan *"Tarih 9"* ders kitabında Türk-Ermeni ilişkileri konusuna *"Türkiye Selçuklu Devleti (1077-1308)"*, konu başlığı altında bir alt başlık olarak yer verilmiştir. *"Türk-Ermeni İlişkileri"* alt başlığı içerisinde konu şöyle anlatılmıştır;

"Türkler Anadolu'ya geldiklerinde Süryani, Rum ve Ermeni halklarıyla karşılaştılar. Türkler yönetimi altındaki bu topluluklara hoşgörülü davrandılar. Selçuklu egemenliğinde Ermeniler Kayseri, Malatya, Sivas ve Niksar'da Ermeni psikologların önderliğinde kilise toplantıları düzenlemişlerdir. Zaman zaman sultanlardan da yardım görmüşlerdir. Ermeniler Selçuklu Devleti

idaresinde de görev almışlardır. Mesela Sinop donanmasının başına Hayton adında bir Ermeni getirilmiştir.

Selçuklu Döneminde Anadolu'daki nüfusları kesin olarak bilinmeyen Ermeniler, kasaba ve köylerde ticaret ve çeşitli sanat dalları ile uğraştılar. Selçuklu idaresindeki Ermeniler, Bizans baskısından kurtuldular, dini hayatlarını özgürce yaşadılar, siyasi ve iktisadi açıdan önemli gelişmeler gösterdiler (Komisyon, 2008)."

Yukarıdaki alıntıda yer alan "Selçuklu idaresindeki Ermeniler, Bizans baskısından kurtuldular, dini hayatlarını özgürce yaşadılar, siyasi ve iktisadi açıdan önemli gelişmeler gösterdiler..." ifadesi Türklerin, Ermenilere sağladığı imkan ve fırsatlar hakkında bilgi verirken, Ermenilere verilen özgürlüğün sınırlarını da çizmektedir. Ermenilerin dini hayatlarını istedikleri gibi yaşarken bunun dışındaki yaşama dair haklarını, Selçuklu devletinin çizdiği hak ve hukuk dairesine bağlı kalarak yaşadıkları anlaşılmaktadır. 2010 yılından önceki ders kitaplarında yer alan "her türlü hürriyet" ifadesinin yerine bu dönem ders kitaplarında daha net ve sınırları tayin edilmiş bir "özgürlük" tanımı yapıldığı görülmektedir.

2010-2011 Öğretim yılında okutulan Milli Eğitim Bakanlığı tarafından bastırılan 2011 basım tarihli, *Vicdan Turan, İlhan Genç, Mehmet Çelik, Celal Genç ve Şenol Türedi'*den oluşan komisyonca yazılan "Tarih 10" ders kitabında Türk-Ermeni ilişkileri ilk olarak "Osmanlı Devletinde Toplum Yapısı" konusu içerisinde "Osmanlı Devleti'nde Ermenilerin Durumu" başlığı altında yer almış ve şöyle anlatılmıştır:

"Anadolu'da yaşayan en eski topluluklardan olan Ermeniler, Osmanlı Devletinin kuruluş döneminde Osman Bey tarafından Bizans baskısından kurtarılmıştı. Osman Bey Ermenilerin Osmanlı topraklarında özgürce yaşamalarına müsaade etmiştir. Kütahya ve Bursa'nın Fethinden sonra bölgedeki Ermeni ruhani liderler Osmanlı Devleti tarafından resmen tanınmış dini örgütlenmelerine izin verilmiştir. Selçuk ve Osmanlılar döneminde çeşitli özgürlükler tanınan Ermeniler Türkleri bir kurtarıcı olarak gördüler.

Fatih, Osmanlı topraklarında dağınık bir yerleşim gösteren Ermenilerin yönetim ve dini işlerini düzenlemeleri için 1461'de

İstanbul'da Gregoryen Ermeni Patrikhanesinin kurulmasına izin verdi. Patrik olarak Bursa Metropoliti Ovakim atandı. Kurulan bu patrikhane Ortodoks mezhebine ait tüm Osmanlı halkının devletle olan ilişkilerini düzenlemesi için tek yetkili kurum olarak görevlendirildi. Böylece Ermeniler eğitim-öğretim, dini, vakıf ve aile işlerini kendi geleneklerine göre düzenleme fırsatı elde ettiler. Ermenilere verilen bu geniş haklar Ermeni toplumunun gelişmesinde büyük rol oynamıştır. Fatih dönemindeki bu gelişmeler sonucunda İstanbul'a yoğun bir Ermeni göçü yaşandı.

Osmanlı Devleti zaman içerisinde Ermenilere verilen hakları daha da genişletti. Yavuz Sultan Selim döneminde 1516'da Suriye ve Mısır'ın fethiyle Kudüs Ermeni Patrikhanesi de Osmanlı yönetimine girmiş oldu. Yavuz, Ermeni Patriği III. Serkis'e bir ferman ile Kudüs'ün içinde ve dışındaki tüm kilise ve manastırların tasarruf hakkını Kudüs Ermeni Patrikhanesine verdi. Ayrıca Habeş, Süryani ve Kıpti kiliselerinin yönetimi de bu Patrikhane'ye verildi. Böylece üç Ermeni Patrikhanesi'nden ikisi Osmanlı yönetimine girmiş oldu. Kanuni Sultan Süleyman döneminde yeni fermanlarla Ermeni toplumuna yeni ayrıcalıklar verildi. XVI. Yüzyılda Osmanlı topraklarında 600.000 civarında Ermeni yaşamaktaydı.

XVIII. yüzyılda Katolik ve Ortodoks Ermeni cemaati arasında mezhep kavgaları yaşanmaya başladı. Osmanlı Devleti bu anlaşmazlıkları engellemek için 1831'de Katolik Ermeni patrikhanesinin kurulmasına izin verdi. Hoşgörü ve özgürlüğün bir sonucu olarak Türklerle en fazla kaynaşan topluluk Ermeniler oldu. Türkçe konuştular hatta ibadetlerini bile Türkçe yaptılar. İslahat fermanından sonra her çeşit devlet memurluklarında bulundular. Ermenilerden Osmanlı idaresinde 33 mebus, 22 bakan, 29 general, 7 büyükelçi, 1 konsolos, 17 öğretim üyesi, 41 yüksek dereceli memur görev almıştır. II Mahmut Ermenilerin kalpaklarına tuğra takmalarına izin verdi. Abdülmecit döneminde Hazineyihassa Amirliği Ermenilere verildi. Ermenilere verilen memurluklar göz önünde tutulursa Osmanlı idaresinin Ermeni toplumuna gösterdiği değer ve hoşgörü daha iyi anlaşılır.

Kırsal kesimde yaşayan Ermeniler toprak sahibi idiler. Kendilerine ait olan toprakları belli kurallar çerçevesinde istedikleri gibi kullanabiliyorlardı. Şehirde yaşayan Ermeniler

ise bankerlik, sarraflık, mimarlık ve ticaret sayesinde zenginleşmişlerdi. Ayrıca tıp ve tiyatro etkin oldukları alanlardı. Askerlik yapmadıkları için uzun süren savaşlar ekonomik faaliyetlerini engellememiştir. 1567'de Apkar Tibir İstanbul'da ilk Ermeni matbaasını kurdu. Bu matbaada iki yıl içinde 6 kitap basıldı. Böylece kültürel gelişmelerini hiçbir engel ile karşılaşmadan sağlamış oldular.

Yukarıda "Selçuk ve Osmanlılar döneminde çeşitli özgürlükler tanınan Ermeniler Türkleri bir kurtarıcı olarak gördüler..." ifadesi Ermenilerin Türkler öncesinde kötü şartlarda yaşamakta olduğunu belirtirken "Hoşgörü ve özgürlüğün bir sonucu olarak Türklerle en fazla kaynaşan topluluk Ermeniler oldu. Türkçe konuştular hatta ibadetlerini bile Türkçe yaptılar. Islahat fermanından sonra her çeşit devlet memurluklarında bulundular. Ermenilerden Osmanlı idaresinde 33 mebus, 22 bakan, 29 general, 7 büyükelçi, 1 konsolos, 17 öğretim üyesi, 41 yüksek dereceli memur görev almıştır. II Mahmut Ermenilerin kalpaklarına tuğra takmalarına izin verdi. Abdülmecit döneminde Hazineyihassa Amirliği Ermenilere verildi. Ermenilere verilen memurluklar göz önünde tutulursa Osmanlı idaresinin Ermeni toplumuna gösterdiği değer ve hoşgörü daha iyi anlaşılır..." ifadesi ile Ermenilerin bu dönemde hangi hak ve imkanlara sahip oldukları belirtilerek, aşağılayıcı, ötekileştirici nitelemelerden uzak kalınmıştır.

2010-2011 Öğretim yılında okutulan Milli Eğitim Bakanlığı tarafından bastırılan 2011 basım tarihli, Vicdan Turan, İlhan Genç, Mehmet Çelik, Celal Genç ve Şenol Türedi'den oluşan komisyonca yazılan "Tarih 10" ders kitabında Türk-Ermeni ilişkileri konusuna "1877-1878 Osmanlı Rus Savaşı (93 Harbi)", konu başlığı altında bir alt başlık olarak yer verilmiştir. "Ermeni Meselesinin Ortaya Çıkışı" alt başlığı içerisinde konu aşağıdaki gibi anlatılmıştır;

"Osmanlı Devleti'nin kuruluşundan itibaren Ermeniler ile Türkler iç içe yaşıyorlardı. 1326'da Bursa'yı fetheden Orhan Bey Ermenilerin Bizans zulmünden kurtulmaları için ruhani merkezlerini Kütahya'dan Bursa'ya taşıttı. Onların ayrı bir cemaat olarak örgütlenmelerine izin verdi. İstanbul'un fethinden sonra da Fatih Sultan Mehmet Bursa'daki dini Ermeni liderini İstanbul'a getirerek Ermeni Patrikhanesini kurdurdu. Çıkardığı bir fermanla da dinlerini yaşamalarını ve ibadetlerini serbestçe yapmalarını güvence altına aldı. Daha sonraki dönemde Yavuz Sultan Selim, Kudüs Gregoryen Ermeni patriğine bir ferman

vererek tanıdığı ayrıcalıkları belirledi. Fatih ile başlayan bu uygulama XIX. Yüzyıla kadar devam etti.

Osmanlı Millet sistemi içinde Gregoryen milleti olarak bilinen Ermeniler XIX. Yüzyıl başlarında Milletisadık olarak adlandırılıyordu. Müslüman Türkler ile iç içe yaşadıkları için Türk kültürünün etkisinde kalmışlardır. Türkçe konuşuyor hatta ayinlerini bile Türkçe yapıyorlardı. Osmanlı Devleti'nde önemli görevlere getirilmişler, bakanlık ve elçilik yapanlar bile olmuştu. Özellikle büyük şehirlerde yaşayan Ermeniler ticaret, sanat, sarraflık ve bankerlik ile uğraşarak zengin olmuşlardı. Türk halkının durumu ise tam tersiydi. Eli silah tutanlar cepheden cepheye koşarken geride kalanlar kadın, çocuk, malul gazi ve yaşlılardı. Zor şartlarda hayatlarını devam ettiriyorlardı.

Ermeniler Osmanlı topraklarında dağınık olarak yaşamış belli bir bölgede toplanmamışlardı. En kalabalık olduklarını söyledikleri Doğu Anadolu ve Çukurova'da dahi Ermeni nüfus oranı %20'ye ulaşamamıştı.

(Ermenilerin Kışkırtılması ve Örgütlenmeleri) Osmanlı yönetiminde yaşayan Ermeniler Fransız İhtilali'nden etkilenmemişlerdi. Bu durum Rusya'nın uğraşları sonucunda değişti. Rusya XIX. Yüzyılın ikinci yarısından itibaren Kafkaslardan Akdeniz'e ulaşabilmek için Doğu Anadolu'da yaşayan Ermenileri kışkırtmaya başladı. Ermeniler üzerinde kısa zamanda etkisini gösterdi. 1860'tan itibaren ilk örgütler Ermeni yardım dernekleri adıyla ortaya çıktı. 1887'de Ermeni ayaklanmalarını örgütlemek için İsviçre'de Hınçak Cemiyeti ve 1889'da Rusya'da Taşnak Cemiyeti kuruldu.

Osmanlı Devletine karşı teşkilatlanan Ermeniler ilk kez 1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşında isyan ettiler ve Rus ordusu ile birlikte hareket ettiler. Bu savaşta Rusya ve Ermeni komiteleri Doğu Anadolu'da bir Ermeni devleti kurulmasını sağlamak için bölge Ermenilerini kışkırttılar.

93 Harbinin sonunda imzalanan Ayastefanos Antlaşmasınının 16, Berlin Antlaşmasınının 61. maddelerinde yer alan "Doğu Anadolu'da Ermenilerin yaşadıkları bölgelerde ıslahat yapılacaktır." İbareleri ile Ermeni Meselesi uluslararası antlaşmalara girmiş oldu.

Berlin Kongresi'ne Ermeni Kilisesi de bir heyet göndermişti. Bu heyet Kongreye Erzurum, Van ve Diyarbakır'da 1.330.000 Ermeni bulunduğunu Türklerin ise sayılarının 729.000 olduğunu gösteren bir rapor sundular. Bu bölgenin bağımsız bir Ermeni eyaleti olmasını istediler. Ancak sahte nüfus belgeleri ile yapmak istediklerini İngiliz hariciye Nazırı Lord Salisbury bozdu. Bölgede hiçbir zaman Ermeni nüfusunun yoğunlukta olmadığını ve dağınık yaşadıklarını açıkladı. İngiltere'nin ağırlığını koymasından sonucunda Ermeni istekleri kabul görmedi.

İngiltere'nin Berlin Kongresindeki bu tavrı Rusya'nın Ermenileri kullanarak Doğu Anadolu üzerinden Akdeniz'e inmelerine engel olmak içindi. Bundan sonra İngiltere Rusya'ya bağlı bir Ermenistan yerine bağımsız Ermenistan devletinin kurulmasını sağlayarak bölgedeki nüfusunu artırmaya çalıştı. Böylece Ermeni meselesini körükleyen ikinci devlet İngiltere oldu. Bu amaçla Doğu Anadolu'da konsolosluklar açarak bölgeye Protestan misyonerler gönderdi. Fransa da İngiltere ile birlikte Ermenileri destekleyen politika izledi.

(Ermenilerin Çıkardığı Olaylar) Ermenilerin faaliyetleri büyük ölçüde Anadolu'da yoğunlaşmıştı. Dini Merkezleri olan Aktamar bu bölgede idi. Ayrıca Erivan'a yakın ve Rusya'ya komşu olduğundan uygun bir konumdaydı. Osmanlı Devleti Berlin Antlaşması'nın ön gördüğü ıslahat çalışmasını yaparken İngiltere, Fransa, Rusya ve Avusturya sürekli müdahalelerde bulundular. Ermeni komiteleri de Avrupa devletlerinin dikkatini daha fazla çekmek için olaylar çıkardılar.

Ermeni komiteleri ilk defa 1890'da Erzurum ve Adana'da isyan ettiler. 1893'te Merzifon'da güvenlik kuvvetlerine ateş açarak yirmi beş askerimizi öldürdüler. Yine 1894'te İstanbul'da bir yürüyüş yaptılar. Osmanlı Hükümetinin bulunduğu Babıali'ye baskın düzenlediler.

Ermeni olaylarının en şiddetlisi Sason'da meydana geldi (1894). Buradaki Ermeni halk devlete vergi vermemeye ve Müslümanları yok etmeye çağrıldı. İsyanın büyümesi üzerine Osmanlı Devleti bölgeye asker sevk ederek isyanı bastırdı. Yine Ermenilerce Kayseri, Yozgat, Çorum, Zeytin ve Kahramanmaraş'ta ayaklanmalar çıkartıldı. 1896'da İstanbul Beyoğlu'ndaki Osmanlı Bankasını ele geçirip olay çıkardılar.

Osmanlı Padişahı II. Abdülhamit'e suikast düzenlediler.

Osmanlı Devleti'nin isyanları bastırma çabaları Avrupa'ya "Ermeniler katlediliyor" diye duyuruldu. Hatta Avrupa'dan bir heyet Anadolu'ya gelerek incelemelerde bulundu. Ermeniler katlediliyor haberinin asılsızlığı ortaya çıktı.

Böyle olmasına rağmen Avrupa Devletleri Berlin Antlaşması'nın 61. Maddesine dayanarak Osmanlı Devleti'ne baskılarını artırdılar. Almanya ve Avusturya da İngiltere, Fransa ve Rusya ile birlikte hareket ederek Osmanlı Devleti'nin dağılacağını düşünerek mirastan pay alma yarışına girmişlerdi.

Osmanlı Devleti, Avrupa Devletlerinin ısrar ettikleri İslahatları gerçekleştirmek için bir kararname çıkardı (1895). İngiltere, Fransa ve Rusya İslahatların uygulanmasına gözlemci olmak istediler. Ancak II. Abdülhamit bu durumu kabul etmedi ve İslahatları müdahalesiz uygulamaya koydu. Yapılan İslahatlardan kısa sürede sonuç alınması zordu. Ermenilerin amaçları İslahat değil Osmanlı Devletinden ayrılmaktı. Ülkenin her tarafına dağılmış bulunan azınlıklara ait okullar Ermeni çetelerinin cephane deposu ve sığınağı durumunda idi. İsyancı Ermenilerin terör eylemleri devam etti. Hatta isyana katılmayan Ermenileri dahi öldürdüler. Ermeniler 1909'da Adana ve Dört Yol'da Müslümanlara saldırmaya katliamlar başlattılar. İsyanın Elebaşı Ermeni Piskoposu Museg, Osmanlı Devleti'nin isyanı bastırması üzerine Mısır'a kaçtı. Avrupa kamuoyunda yeniden Türkler aleyhine tepkiler başladı. Osmanlı hükümetindeki İttihat ve Terakki yönetimi Rusya'ya ile yapılacak İslahatları kapsayan bir antlaşma yaptı (1909). Bu antlaşmaya göre Rusya, yeniden Ermenilerle ilgili İslahatların yapılmasında tek başına söz sahibi oluyordu. Avrupa devletlerinin Rusya'yı bu konuda serbest bırakmalarının sebebi ise açıktı. Rusya, Osmanlı Devleti ile İslahatları görüşürken onlarda Osmanlı topraklarının paylaşılması konusunda görüşüyorlardı. Yaptıkları paylaşıma göre Doğu ve Kuzeydoğu Anadolu'yu Rusya'nın payına bırakmışlardı (Komisyon, 2011)."

Bu alıntı örneğinde yer alan "Bu savaşta Rusya ve Ermeni komiteleri Doğu Anadolu'da bir Ermeni devleti kurulmasını sağlamak için bölge Ermenilerini kışkırttılar." İfadesi ve akabinde gelen diğer cümleler, meselenin doğuşunda üçüncü şahısların etkisini belirtmekle birlikte,

Batılı devletlerin birbirleri ile olan çıkar çatışmalarında Ermenilerin bir maşa olarak kullanıldıklarını ortaya koymaktadır. “Ermeni Komitaları”, “İsyancı Ermeniler” gibi ifadeler son dönem ders kitaplarında da bütün Ermenilere yönelik bir genelleme yapmaktan uzak durulduğunu göstermektedir.

2010-2011 Öğretim yılında okutulan Milli Eğitim Bakanlığı tarafından bastırılan 2011 basım tarihli, İdris Akdin, Muhittin Çakmak, Mustafa Genç’den oluşan komisyonca yazılan “Türkiye Cumhuriyeti İnkılap Tarihi ve Atatürkçülük Lise 3” ders kitabında Türk-Ermeni ilişkilerinin tehçire kadar olan dönemine “I. Dünya Savaşına Kadar Ermeni Meselesi” konu başlığı altında yer verilmiştir.

“1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı’ndan önce Osmanlı Devleti’nde siyasi anlamda bir Ermeni Meselesi yoktu. Bu savaştan sonra Ermeni Meselesi, Rusya’nın ve İngiltere’nin faaliyetleri sonucunda devletler arası bir sorun haline getirildi. Önceleri Bizans’a bağlı olarak yaşayan Ermeniler Anadolu’nun fethinden sonra Türklerle beraber yaşamaya başlamışlardı. İstanbul’un fethinden sonra Fatih Sultan Mehmet, Bizans döneminde varlığını sürdüren Rum Patriği yanında bir de Ermeni Patrikliği kurdurdu. Türkler, Ermelere karşı daima iyi muamelede bulunmuş, her zaman dini ve milli özelliklerine saygı göstererek, onları devlet yönetiminde önemli görevlere getirmişlerdir. Ayrıca Osmanlı Hükümeti 1860 yılında Ermenilerin dini, milli ve sosyal sorunlarının çözümü için bir meclis kurmalarına da izin verilmişti.

Osmanlı Devleti’ne bağlı Türk-İslam halkı askere alınıp devlet savunmasına hizmet verirken, diğer azınlıklar gibi Ermeniler de askere alınmamış, işlerinin başından ayrılmadıkları için zenginleşmişlerdi. Osmanlı Devletinde yaşayan diğer azınlıklar gibi Ermenilerin de maddi imkanları çok yüksekti. Bu dönemlerde devlete sadık olarak yaşadıkları için kendilerine Millet-i Sadıka denmişti.

Ermeni sorununun çıkmasının asıl nedeni, Osmanlı Devleti’ni parçalamak isteyen devletlerin politikalarıdır. Ayrıca Fransız ihtilalinin ortaya çıkardığı milliyetçilik akımının etkisi olmuştur. Ermenilerin Osmanlı Devleti’ne karşı isyanlarında, daha çok Rusların kışkırtmaları etkili oldu. Çünkü Rusya, kendi himayesinde kurulacak bir Ermenistan ile Akdeniz’e

ulaşmak istiyordu. İngiltere ise Doğu Anadolu'da kurulacak bağımsız bir Ermeni Devleti ile Rusya'nın Akdenize ulaşmasını engellemek istiyordu. İngiltere bu nedenle Ermeni Devleti'nin kendi himayesinde kurulması için çaba harcamaya başladı. Bir taraftan Rusya, diğer taraftan Avrupa, hatta Amerika'dan gelen yardım ve desteklerle Anadolu'daki Ermeniler arasında ayaklanmalar başladı. Bu ayaklanmaların gelişmesi ve büyümesinde Rusya'dan gelen Ermeni din adamlarının büyük rolü vardı. Ayrıca, İstanbul'da Patrikliğe seçilen kişiler de bu faaliyetler içinde yer alıyor ve isyanı destekliyorlardı. 1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı'nda Ermeni Patriği, İstanbul yakınlarına kadar gelen Rus Orduları başkomutanını ziyaret ederek ona Osmanlı Devletini şikayet etti. Komutandan Ermenilere Doğu illerinde bağımsız bir Ermenistan Devleti'nin kurulmasına izin vermesini istedi.

1878 yılında imzalanan Ayastefanos (Yeşilköy) Antlaşmasınının 16. Maddesine, Ermenilerle ilgili hükümler konulmuştu. Buna göre Osmanlı Devleti, Ermenilerin bulunduğu bölgelerde ıslahat yapacak; ıslahat tedbirleri alındıktan sonra Rusya bu topraklardan çekilecekti. Bu maddenin, Rusların Anadolu'ya müdahale imkanını vereceğini anlayan İngiltere duruma müdahale etti. Bu Antlaşma, 1878 Berlin Antlaşmasıyla değiştirildi. Bu Antlaşmaya göre Ermenilerin yaşadığı yerlerde ıslahat yapılmasına karar verildi. Yapılan ıslahatlar büyük devletlere bildirilecek, bu devletler bu bölgeleri gözetim altında bulunduracaklardı. ıslahat tedbirlerinin uygulanmasında Rusya'nın baskısının kaldırılması, Ermeniler tarafından hoş karşılanmadı.

Berlin Kongresinde muhtariyet sağlayamayan Ermeniler hayal kırıklığına uğradı. Bundan sonra emellerine ulaşmak için silahlı komiteler kurarak kanlı terör hareketlerine giriştiler. Anadolu'nun çeşitli bölgelerinde Ermeni çeteleri kurulmaya başlandı. Bu cemiyetlerin kurulmasına Kafkaslardaki ve Anadolu'daki zengin Ermenilerin büyük katkısı oldu. Ayrıca Rusya'dan da büyük yardım görüyorlardı. Kurulan bu cemiyetlerin yanında çeşitli okullar açarak gençlere Ermeni Milliyetçiliğini aşılama çalışıyorlardı.

İlk isyan 1890 yılında, Erzurum'da başladı. Hınçak Komitesi, İstanbul'da Kumkapı gösterini düzenledi. Van valisi öldürülmek

istendi. Merzifon'da meydana gelen çatışmada yirmibeş Türk askeri şehit edildi. 1894 yılı Ağustosunda Rusya ve İran'daki Ermeni komitelerinin kışkırtmasıyla, Ermeniler Sasun'da isyan çıkarınca hükümet bunları bastırmak zorunda kaldı. Bu olay, Avrupa'ya çok abartılı bir şekilde aktararak Rusya'dan ve Avrupa'dan Ermeni katliamı feryatlarının yükselmesine neden oldu.

İngiltere, Fransa ve Rusya bu nedenle 11 Mayıs 1895'te Osmanlı Devleti'ne bir muhtıra verdiler. Berlin Antlaşmasına uyularak Ermenilerin lehine ıslahatların yapılmasını istediler. Osmanlı Hükümeti, bu isteği reddetti. Bunun üzerine birkaç yüz silahlı Ermeni, ıslahatların uygulanmadığı bahanesiyle Babiali'yi bastı. Hükümet, güvenliği üç günde sağlayabildi. 26 Ağustos 1896'da Taşnak Komitesinin tertibiyle Ermeniler yabancı sermaye ile kurulmuş Osmanlı Bankasını bastılar. Bu baskındaki amaç, yabancı devletlerin olaya karışmasını sağlamaktı. Osmanlı hükümeti olayı önceden haber alarak gerekli tedbirleri aldı. Ayrıca çoktan beri Ermenilerden rahatsız olan Müslüman halk da olaya karıştı ve olay bastırıldı. Baskın yapanların elebaşları Fransız ve Rusların yardımı ile kaçtılar. Taşnak komitesi bu baskıdan sonra terör hareketlerini daha da artırdı.

1904'te çıkan İkinci Sasun isyanı da bastırıldı. İsyanın bastırılması üzerine basında Ermenilere zulüm yapıldığı konusunda gerçeğe aykırı yazılar yazıldı. Ermeniler, 1905 yılında Sultan İkinci Abdülhamit'e suikast düzenlediler. Padişah arabasına birkaç dakika geç gelmekle suikastten kurtulabildi. 1908 yılında II. Meşrutiyetin ilanı ile önceden suç işleyerek yurt dışına çıkarılan Ermenilerin, affedilerek yurda dönmelerine izin verildi. Yurda dönenler faaliyetlerine yeniden başladılar. Bu arada yurt dışındaki Ermeni komiteleri de faaliyetlerini arttırdı. Hınçak Komitesinin 17 Eylül 1913'te Köstence'de yapılan kongresinde İttihat ve Terakki yönetimi suçlanarak Osmanlı Devletine karşı silahlı mücadele kararı alındı. Osmanlı Devleti, Doğu'da düşündüğü ıslahatları yapmadan I. Dünya savaşı çıktı. Ermeni Meselesi yeni boyutlar kazanarak devam etti (Komisyon, 2011).

Yukarıdaki alıntı örneğinde "Türkler, Ermelere karşı daima iyi muamelede bulunmuş, her zaman dini ve milli özelliklerine saygı

göstererek, onları devlet yönetiminde önemli görevlere getirmişlerdir..” ifadesi içerisinde yer alan “daima”, “her zaman” sözcükleri cümleye öznel bir bakış açısı katmasının yanı sıra, sosyal bilimcilerce kabul edilemeyecek bir kesin bir yargıyı da ortaya atmıştır. Zira devletin gidişatında meydana gelen bozulmalar, savaşlar, barışlar isyanlar, ayrılmalar imparatorluk sınırları içerisinde yer alan içlerinde Türklerin de olduğu pek çok ulus gibi Ermenilerin de zaman zaman mağdur olmasına sebep olmuştur.

V.II. Tehcir Olayı ve Tehcir Sonrası Türk-Ermeni İlişkileri ve Konu ile İlgili Kavramların Ders Kitaplarındaki Sunumu

Araştırmanın bu bölümünde Tehcir olayı ve sonrasında Türk-Ermeni ilişkilerinin tarihi seyrinin, Türk ders kitaplarında nasıl anlatılmakta olduğuna dair tespitler paylaşılacaktır. Son dönem ders kitapları olarak ifade edilen kitaplar, 1990-2011 yılları arasında ilkokuldan liseye Türk okullarının farklı kademelerinde okutulmuş olan tarih ders kitaplarıdır. Türk-Ermeni ilişkilerinin bu dönemine dair bilgilerin Türkiye Cumhuriyeti İnkılap Tarihi ve Atatürkçülük dersi konuları içerisinde yer aldığı görülmektedir. Bu dönem konularını anlatan ders kitaplarında *I. Dünya Savaşı, Doğu Cephesi, Lozan Antlaşması* gibi konu başlıkları içerisinde Ermeni Meselesi ve Türk-Ermeni ilişkilerinden bahsedildiği görülmüştür.

“I. Dünya Savaşında Doğu Anadolu’da bazı yerleri işgal eden Ruslar, bölgede ki Ermenileri silahlandırıp Türklerin köylerine saldırttilar. Osmanlı Devleti savaş sırasında düşmanla işbirliği yapan Ermenileri buldukları yerlerden başka bölgelere göç ettirmek zorunda kaldı (Tehcir Kanunu 1915). Bu göç sırasında savaş koşulları ve salgın hastalıklar gibi nedenlerle Türklerden ve Ermenilerden ölenler olmuştu. Bu olay daha sonraki dönemlerde gerçeklerden uzaklaştırılmış; Türkleri kötüleyici her habere inanmaya hazır olan Avrupalılar tarafından siyasal çıkarları uğruna sürekli gündemde tutulmaya çalışılmıştır. Yıllarca bir arda dostluk ve barış içinde yaşamını sürdüren bu iki toplum siyasal oyunlara alet olmayacak duyarlılığa sahiptirler ve kardeşçe yaşamaya devam edeceklerdir (Kara, 2002:182).”

“Ermeni sorunu I.Dünya Savaşında büyük boyutlara ulaştı. Bu savaşta Doğu Anadolu’da Rus kuvvetleriyle çarpışıyorduk.. Osmanlı Ermenilerinin bu tutumu Ruslarla olan savaşı güçleştiriyordu. Bu nedenle Osmanlı Hükümeti Doğu

Anadolu'da yaşayan Ermenilerin savaş alanı olmayan Suriye'ye zorunlu olarak göç ettirilmelerine karar verdi (1915). Bu çok yerinde bir karardı. Osmanlı Ordusu kendini ve vatanını güvenlik altına almak için bu işi yapıyordu. Ermeniler buldukları yerlerde eskiden olduğu gibi rahat otursalardı, hükümet bu önlemleri almak zorunda kalmazdı (Mumcu, 2003:126)."

"Göç sırasında Ermenilerin bir bölümü doğa koşulları ve asayişsizlik nedeniyle hayatlarını yitirdi. Şurası da unutulmamalıdır: Tabiat şartları ve bakımsızlık yüzünden yalnız Sarıkamış'ta yüz bine yakın Türk askeri ölmüştür. Ermenilerin göçü sırasında olanlardan Türk Milleti kesinlikle sorumlu değildir. Nitekim binlerce Ermeni sağ salim Suriye'ye varmış ve orada Türk Devleti koruyuculuğunda hayatını sürmüştür (Mumcu, 2003:136)."

Tehcir Olayı hakkında şimdiye kadar okutula gelen yukarıdaki örnekler incelendiğinde örneklerde duygusal ve öznel ifadelerin yer aldığı rahatlıkla görülebilmektedir.

Yukarıdaki İkinci paragrafta yer alan "Rahat otursalardı" ifadesi tamamen öznellik bildirmektedir. Halk arasında sık sık kullanılan bir ifadedir. İfadede anlatılmakta olan şey, hükümetin almış olduğu tedbirlerin (1915 Tehcir Kanunu ve Tehcir olayı) sebeplerini bilimsel olarak açıklamak yerine daha kesin ve yüzeysel olarak haklı göstermek amacı ile hiçbir dayanağa gerek duyulmaksızın, direkt olarak Osmanlı hakimiyetindeki Ermenilerin tehcir edilmesini rahat oturmadıklarına bağlamak konunun yüzeysel ve taraf olarak ele alınmış olduğunu göstermektedir. Tarihte –se-sa (otur-(sa)-lardı) eki ile başlayan ifadeler tarihi gerçeklerde bir değişiklik yapmayacağı gibi o konu üzerindeki akademik disiplin ve gerçekliği de olumsuz yönde etkileyebilmektedir. Tarihi verilerde koşul ve şart içerikli ifadelerden kaçınılmalıdır.

"Ruslar işlerini kolaylaştırmak için Doğu Anadolu'da ki Ermenileri bir maşa gibi kullandılar. Onlara buldukları bölgelerde bağımsız olacakları düşüncesi aşılanmış, böylece Ermeniler, Ruslarla birlikte suçsuz, günahsız Türk komşuları üzerine saldırmışlardır. Ermeni komitecileri gözleri dönmüş biçimde pek çok kenti, kasaba ve köyü basmış, çocuk, yaşlı kadın demeden Türkleri öldürmüşlerdir (Mumcu, 2003:126)"

2004 yılına kadar Türk okullarında okutulan bir İnkılap Tarihi kitabından alınan yukarıdaki bölüm incelendiğinde;

“Günahsız” ve “gözleri dönmüş” ifadelerini tarih dersi kitabını kaleme alan yazarın kişisel bakışı olarak değerlendirmek mümkündür. Yazarın bu tutumu hiç şüphesiz konuyu bilimsellikten çıkarıp “öteki” anlayışına yaklaştırmaktadır. Fakat daha önceki alıntı örnekleri ve incelemeler düşünüldüğünde Türk tarih ders kitaplarında görülen bu tür nadir durumların konuya dair devletin yayın politikasından öteye yazarın duygularının satır aralarına karışması olarak görmek de mümkündür. Özellikle, bu örnekte görüldüğü gibi katledilen Türk nüfusunu “günahsız” kabul eden fakat o günleri yaşamamış olan kitap yazarının Ermeni katliamcılarını “gözleri dönmüş” olarak tasvir etmesi, bazı yazarların Ermeni konusunu ders kitabı içerisinde ele alırken duygusallık ve öznellikten sıyrılmadığını göstermektedir. Bu durum, yaşanmış olayları kaleme alan yazara ait duyguların, yazım sırasında bilimsellik ilkesinin bir önüne geçmiş olduğunu ortaya koymaktadır.

“Rusya kendi denetiminde kurulacak bir Ermeni devleti ile Akdeniz’e çıkmayı amaçlarken; İngiltere ise Ermenileri himayesine alarak Rusya’nın Akdeniz’e inmesine engel olmak istiyordu. Ermeni sorunu Ermenilerin değil, Osmanlı Devletini parçalamak isteyen Rusya ve İngiltere’nin etkisiyle ortaya çıktı. Ermeniler Berlin antlaşmasından sonra örgütlenmeye başladılar. Bu amaçla komiteler ve cemiyetler kurdular. Bunların içinde en önemlileri, 1887 de Cenevre’de kurulan Hınçak Komitesi ve 1890’da Tiflis’te kurulan Taşnaksutyun Partisi idi. Osmanlı Devleti toprakları dışında kurulup sonradan İstanbul, İzmir, Halep’te şubeler açan bu cemiyetlerin amacı, doğu Anadolu’da tedhiş hareketlerine başladılar. İlk isyan, 1890 yılında Erzurum’da başladı. Hınçak komitesi, İstanbul’da Kumkapı gösterisini düzenledi. Van valisi öldürülmek istendi. Merzifonda meydana gelen çatışmada 25 Türk askeri şehit edildi (Komisyon, 2005:105).”

Komisyon tarafından hazırlanan 2005 basım tarihli bir başka İnkılap Tarihi ve Atatürkçülük ders kitabından alınan bu örnekte Türk Ermeni ilişkilerinin bozulması bir önceki örneğe göre daha objektif ve tarihi bilgilere sadık kalınarak hazırlanmıştır. İki örnek birlikte düşünüldüğünde ise günümüze yaklaşıldıkça hazırlanan ders kitaplarında objektifliğin ön plana çıkmaya başladığı ve birçok eğitim

uzmanının bu alanda çalışmalar yaparak bu objektifliği yansıtmaya çalıştığını söylemek mümkündür.

Samettin Başol, Tuğrul Yıldırım, Miyase Koyuncu, Abdullah Yıldız ve Ömer Faruk Evirgen' den oluşan komisyonca yazılmış, M.E.B. tarafından bastırılan 2011 basım tarihli "İlköğretim Türkiye Cumhuriyeti İnkılap Tarihi ve Atatürkçülük 8" ders kitabında Tehcir ve Sonrası dönemine ait Türk-Ermeni ilişkilerinin tarihi seyri "Zorunlu Göç, Neden?" başlığı altında şöyle anlatılmıştır;

"Yüzüm şen, hatıram şen, meclisim şen..."

"Bu şarkıyı Atatürk'ün huzurunda Ermeni asıllı bestekar Bimen Şen (1873-1943) seslendirmiştir.

Birinci Dünya Savaşı'yla İtilaf Devletlerinin uzun zamandır planladıkları Osmanlı Devleti'ni paylaşma istekleri gerçekleşecekti. İtilaf Devletleri işgal planları yaparken bir taraftan da ülkede yaşayan çeşitli din ve ırktan vatandaşları isyana teşvik ettiler. Bunların arasında ilk sırayı da Ermeniler aldı. Oysa Ermeniler, yüzyıllardır (1876'ya kadar) Osmanlı Devletine bağlılığını en uzun süre koruyan gayrimüslim topluluktu.

19. yüzyıl sonlarında Anadolu'da yaşayan Osmanlı vatandaşı Ermeniler, ayrı bir devlet vaadi ile özellikle Rusya ve İngiltere tarafından Osmanlı Devletine karşı kıskırtılmış, isyana teşvik edilmişlerdir. Ermeni isyanları siyasi amaçlı bir başkaldırıdır. Çeşitli çetelere katılarak silahlanan Ermeniler 1890'lı yıllarda isyanlar çıkarmışlar, Birinci Dünya savaşının başlamasıyla birlikte Kafkas Cephesinde Türk Ordusuna karşı Rusya'nın yanında yer almışlar ve bölge halkına zarar vermişlerdir. Osmanlı Devleti, 15 Nisan 1915 tarihinde Van'da ve ilerleyen günlerde çeşitli şehirlerde çıkan isyanlar üzerine, 27 Mayıs 1915 tarihinde sevk ve iskan kanunu çıkarmak zorunda kalmıştır. Bu kanunla ordunun ve bölge halkının güvenliği için bazı Ermeniler, ülkenin güvenli bölgeleri olan, Suriye, Irak'ın kuzey vilayetlerine göç (tehcir) ettirilmişlerdir.

Osmanlı Devletini tehcir kararı almaya zorlayan Van'daki Ermeni İsyanına şahit olanların dilinden olayların gelişimini öğrenelim:"

"Ermeniler, Osmanlı Devleti'nin kendilerinin yerlerinin değiştirilmesini emretmeden bir ay önce, Van'da isyan

çıkarmışlardı. Bu da şunu gösterir ki Van'daki bu isyan verilen bir emrin sonucu değildir; aksine, bu emir isyan sonucunda verilmiştir (Erich Feigl, araştırmacı).”

“Doğrusunu istersen Van'daki aklı başında Ermeniler isyana taraftar değildi. Çünkü niye isyan etsin? Her şey Ermenilerin elinde idi, bütün servet Ermenilerindi. Hınçak, Taşnak komiteleri kurulunca esnafı zorla isyana teşvik ettiler. Katılmayanlara hain gözüyle baktılar (Osman Gemicioğlu, Van'da yaşayan bir Türk).”

“Ah o sebep olanlar ah, eviniz yıkılsın. Güzel güzel yaşıyorduk. Müslümanların süremediği sefayı biz sürüyorduk. Bizim gençlerimizi kandırarak kendi emelleri uğruna çalıştırdılar. Şimdi her birimiz dünyanın bir yerindeyiz (Karapit Nedeniyan, Kapalı çarşıda bir hallicı).”

Osmanlı İmparatorluğu'nun resmi istatistiklerine göre 1914'teki nüfusu 13.339.000'dir. Bu nüfusun 1.234.671'i Ermeni idi. Sevk ve iskân uygulanmasında yerleri değiştirilen nüfusun sayısı ile ikamet ettikleri yerler bellidir. Bu kayıtlar Osmanlı arşivlerinde mevcuttur ve her araştırmacıya açıktır.

Tehcir sırasında Osmanlı Devleti birçok tedbir aldı. Örneğin, Ermenilerin iâşe ve güvenliği için büyük harcamalar yapıldı, yerleşebilmeleri için sağlandı. Ancak bazı Ermeniler, salgın hastalıklar ya da göç esnasında yapılan hırsızlık saldırıları, sonucunda hayatlarını kaybetti. Göç sırasında ihmali görülen yetkililer ya da kafilelere saldıranlardan yakalananlar mahkemelerde yargılandı (Komisyon, 2011).”

Yukarıdaki ders kitabı alıntı örneğinde konu başlığının “Zorunlu Göç, Neden?” olarak belirlenmiş olması son yıllara ait ders kitaplarında dikte mantığının yerine sorgulama ve merak uyandıramaya yönelik bir yaklaşımın tercih edildiğini göstermektedir. “Yüzüm şen, hatıram şen, meclisim şen...” şeklinde başlayan şarkı sözü ile Türk-Ermeni ilişkilerine daha önceki anlatımlardan farklı bir bakış açısı ile başlanılarak ilişkilerin sosyo-kültürel niteliği vurgulanmıştır. “Osmanlı vatandaşı Ermeniler”, ifadesi Ermenilerin Osmanlı Devletine vatandaşlık bağı ile bağlandıklarını izah etmektedir. Daha önceki ders kitaplarında da görüldüğü üzere son yıllara ait ders kitaplarında da özellikle Ermeni Meselesinin ortaya çıkışı ve Türk-Ermeni ilişkilerinin

bozulması “kışkırtılmış”, “İsyana teşvik edilmişlerdir.” İfadeleri ile gelişmelerin sorumlusu olarak Ermenilerin değil, üçüncü tarafların gösterildiği görülmüştür. “...bazı Ermeniler...” ifadesi son yıllara ait Türk ders kitaplarında da Ermenilere dair bir genellemeden kaçınıldığını göstermektedir. Yine yukarıdaki alıntı örneğinde olayla ilişkili farklı şahısların ifadelerine yer verilerek öğrencilerin tez-antitez-sentez ilişkisi içerisinde konuyu öğrenmelerinin sağlanmaya çalışıldığı tespit edilmiştir.

“İlköğretim Türkiye Cumhuriyeti İnkılap Tarihi ve Atatürkçülük 8” ders kitabında Tehcir ve Sonrası dönemine ait Türk-Ermeni ilişkilerinin tarihi seyri “Ya İstiklal, Ya Ölüm” başlıklı ünite içerisinde doğu cephesi muharebeleri anlatılırken yer almıştır.

“Birinci Dünya Savaşı’nın başında Ruslar, Doğu Anadolu’nun içlerine doğru ilerlemişlerdi. Bu durumdan yararlanmak isteyen Ermeniler isyan ettiler. Ermenilerin bu isyanı ve Türklere karşı giriştikleri katliam Ruslarla olan savaşta savunmamızı zora soktu. Bu nedenle Osmanlı Devleti, Ermenilerin savaş alanı olmayan güney vilayetlerimize, gerekli yasal güvenlik tedbirlerini alarak göç ettirilmesine (tehcir) karar verdi. Bu amaçla 27 Mayıs 1915 tarihinde sevk ve iskan kanunu çıkarıldı.

Ruslar, Bolşevik Devrimi (1917)’den sonra, Doğu Anadolu’daki işgal ettikleri yerlerden çekildiler. Bu arada 28 Mayıs 1918 tarihinde merkezi Erivan olan bir Ermeni Devleti kuruldu. Türk Ordusu bölgeye ulaşmadan Rusların boşalttıkları yerlere Ermeniler yerleştiler.

Osmanlı Devleti’nin Mondros Ateşkes Antlaşmasını imzalamasından sonra ortaya çıkan boşluktan yararlanan Ermeniler, Erzurum ilimiz dahil olmak üzere Doğu Anadolu’da bir saldırı hazırlığı içindeydiler (1920). Kazım Karabekir Paşa bu durumu Nutuk’ta şöyle açıklamaktadır:

“...Mondros Ateşkes Antlaşmasından beri Ermeniler, gerek Ermenistan içinde gerek sınıra yakın yerlerde, Türklere toplu olarak öldürmekten bir an geri durmuyorlardı. 1920 yılının sonbaharında Ermenilerce yapılan zulümler dayanılmaz bir kerteğe geldi ve Ermenistan seferine karar verdik. 9 Haziran 1920 tarihinde, doğu bölgesinde geçici seferberlik ilan ettik. 15. Kolordu komutanı Kazım Karabekir Paşa’yı Doğu Cephesi

komutanı yaptık. 1920 Haziranında Ermeniler, Oltu'da kurulan mahalli Türk yönetimine karşı hareketle o bölgeyi ele geçirdiler. Dış işleri Bakanlığımız tarafından Ermenilere 7 Temmuz 1920 tarihinde bir ultiमतom verildi. Kötek, Berdiz bölgelerinde toplanan kuvvetlerimizin taarruzu ile savaşa başlandı.”

Kazım Karabekir Paşa, Mondros Ateşkes Antlaşmasından sonra emrindeki ordunun askerlerini terhis etmemiştir. Bu ordu, Milli mücadeledenin ilk yıllarında sahip olduğumuz düzenli ordulardan biriydi. Bu ordunun varlığına rağmen İngilizlerin desteklediği Ermeniler, bölgedeki sivil Türk halkına saldırmaya devam ettiler. İngilizlerin Ermenileri desteklemekteki amaçları, Doğu Anadolu ve Kafkasları nüfus bölgelerine dahil etmektir. Bu destekle Ermenileri, Van, Bitlis, Erzurum, Kars ve Nahcivan'a saldırdılar. Ermeni saldırıları üzerine karşı taarruza geçen Kazım Karabekir Paşa komutasındaki Türk kuvvetleri, Ermenileri mağlup etti. Sarıkamış, Kars ve Gümrü geri alındı. Türk Birliklerinin başarılı hareketi karşısında Ermeni hükümeti barış istemek zorunda kaldı. Bunun üzerine, 2/3 Aralık 1920 tarihinde Gümrü Antlaşması imzalandı... Bu Antlaşmayla Ankara hükümetinin saygınlığı artmıştır. Gümrü Antlaşması ile Kars ve çevresi kurtarılmış, hatta Ermeni hükümeti Sevr Antlaşmasının geçersiz olduğunu kabul ederek Anadolu toprakları üzerindeki iddialarından vazgeçmiştir.

Kazım Karabekir Paşa, Ermenilerin yaptığı saldırılar nedeniyle öksüz kalan çocuklar için okul ve yetimhaneler açmıştır. Ordudaki bazı subaylar da çocuklara eğitim vermek üzere görevlendirilmiştir (Komisyon 2011).”

Bu ders kitabına ait alıntı örneğinde “1920 yılının sonbaharında Ermenilerce yapılan zulümler dayanılmaz bir kerteğe geldi ve Ermenistan seferine karar verdik.” İfadesinde birinci çoğul şahıs eki kullanılarak “biz” ve “öteki” kavramının ortaya çıktığı görülmektedir. Türk ders kitaplarında daha önceki yıllara ait örneklerde de görüldüğü gibi tarihin yorumlanması, kimi zaman “ötekinin” hor görülerek “biz”in yüceltilmesi şeklinde olmaktadır (Safran, 2006:71).

Ahmet Güneş ve Süleyman Özbek tarafından kaleme alınmış 2003 basım tarihli “Lise Tarih 2” ders kitabında “Ermeniler Meselesi” konusunun tehcir ve sonrasına ait ilişkileri konu alan bölümü de “1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı” başlığı altında ele alınmıştır. Bu

ders kitabında Türk-Ermeni ilişkileri son dönem diğer ders kitaplarına göre biraz daha ayrıntılı olarak incelenmiştir. Konu, 93 harbi dönemi, Berlin kongresi ve sonrası, Ermeni sorunu ve Lozan Antlaşması sonrasında Ermenilerin yerleştirilme sorunu olarak farklı dönem ve başlıklar altında ele alınmaya çalışılmıştır.

Dahiliye nazırı Talat Paşa, Ermeni ayaklanmalarına ve göçüne ilişkin olarak 26 Mayıs 1915 tarihinde sadarete bir tezkere gönderir. Talat Paşa bu tezkeresinde, savaş bölgelerinde Ermenilerin, Musul Halep ve Suriye bölgesindeki Osmanlı topraklarında belirlenen ve ayrılan yerlere nakil ve yerleştirilmeye devam edilmekte olduğunu belirterek, devletin temel çıkarlarına uygun düşen bu işlemin, “bir usul ve kaide-i muttarideyeye (birbirine uyan ve tek biçimde)” bağlanmasını ister.

Dahiliye nezaretinin 26 Mayıs 1915 günü tezkeresini takiben 27 Mayıs 1915’te Meclisi Vükeladan geçici bir Tehcir yasaı çıkarılmış daha sonra da bu geçici yasa 30 Mayıs 1915’te uygulama alanına konmak üzere yasalaşmıştı. Meclisi vükela bu kararında, nakli gereken Ermenilerin, yeni yerlerine yerleşmeleri sağlanıncaya kadar, her türlü güvenliğin temin edilerek, yiyecek ve diğer ihtiyaçlarının karşılanması, önceki durumlarına uygun olarak kendilerine emlak ve arazi temini; muhtaç olanlara hükümet tarafından ev yaptırılması, tarım alet ve tohumluk sağlanması; geride bıraktıkları taşınabilir mal ve kıymetlerin kendilerine uygun şekilde iadesi; boşaltılan şehir ve köylerdeki gayrimenkullerin tespit ve kıymetleri belirlendikten sonra göçenlere dağıtılması; zeytinlik, dutluk, bağ, dükkan, depo ve fabrika gibi gelir getiren yerlerin açık arttırma ile satılarak veya kiraya verilerek bedellerinin sahiplerine ödenmek üzere, emaneten mal sandıklarına aktarılmasını, bütün bu konuların özel komisyonlarca yürütülmesini ve bu hususta bir talimatname hazırlanmasını öngörüyordu.

Nakil ve yerleşmenin uygulanışı konusunda hazırlanan talimatnamenin önemli maddeleri şöyledir: “Göç edenlerin gerek kamplarda, gerek yolculuk esnasında bir saldırıya uğramaları halinde, saldırıyanlar derhal tevkif edilerek Divan-ı Harbe sevk edileceklerdir.” (Madde 21) “Göç edenlerden rüşvet ya da hediye alanlar veya vaad yahut tehdit ile kadınları iffal edenler yahut onlarla gayrimeşru münasebet kuranlar,

derhal görevden alınıp Divan-ı Harbe sevk edilerek ağır şekilde cezalandırılacaklardır.” (Madde 22)

Tehcir (göç ettirme) olarak bilinen olayın hukuki dayanakları bunlardır. Bunlardan da anlaşılacağı gibi, nakil ve yerleşme işlemlerine, daha kanun çıkmadan ve meclisi vükelada karar alınmadan önce, Dahiliye Nezareti tarafından başlanmıştır. Bu yer değiştirme işlemleri, 24 Nisan 1915 Pazar gününden itibaren Harp vaziyetinden dolayı fevkalade bir karar şeklinde tatbik edilmiştir. Böylece dahiliye Nazırı Talat paşa, çok ağır sorumluluğu tek başına üzerine almaktan kaçınmamıştır.

Nakil ve yerleştirme ile ilgili işlemler, mülki memurlar tarafından yürütülmüştür. Ordunun bu ile hiçbir ilgisi yoktur. Ancak, ordu mıntikasından geçerek Ermenilere, her türlü yardım sağlaması ve olası tecavüzlerin önlenmesi bildirilmiştir. O sıralar IV. Ordu komutanı olan Cemal Paşa, kendi mıntikasından geçen Ermenilere her türlü yiyecek ve sağlık yardımı yaptığını hatıratında anlatır.

Tehcir işiyle, içişleri, Maliye, Adalet ve Dışişleri Bakanlıkları ilgilenmiş ve iç işlerine bağlı olarak komisyonlar kurulmuştur. Yasa, talimatname ve kararnameler çerçevesinde titizlikle görev yapan kurumlar, bir yandan göç ettirileceklerin göç yerlerini, nakil, yeme içme, güvenlik işlerini düzeltmeye çalışırken, diğer yandan da göçmenlerin hastalık, aşı ve yerleştirme işlerini sürdürmek zorunda kalmışlardır. Ayrıca göçmenlere saldıran eşkıyanın izlenmesi ve cezalandırılması, görevini ihmal eden veya kötüye kullananların yargılanmasını sağlamak üzere, “divan-ı harp”ler oluşturulmuş ve kendi imkanlarıyla göç edenlere de para verilmiştir. Göç edenlerin yanı sıra fiilen göç etmiş olanların sayımı için de özel komisyonlar oluşturulmuştur.

Yine göç ettirilen Ermenilere Ekip biçmeleri, ticaret yapmaları vb. amaçlarla devlet arazisinden topraklar, çiftlikler, köyler ayrılmış, hatta sanat ve ticaret erbabı için sermaye bile verilmiş, emlak ayrılmış, kendilerine ait taşınır ve taşınmaz mallarıyla, kilise, okul huzur evleri korunmuş ve kimsesiz çocuklar yetimhanelerde barındırılmıştır.

Göç ettirileceklerin saptanması, sevkleri, yerleştirilmeleri, güvenliklerinin sağlanması, taşınır ve taşınmaz mallarının

saptanması, sevkleri, yerleştirmeleri, güvenliklerinin sağlanması, taşınır ve taşınmaz mallarının korunması, yeme içme ve giyinme gereksinimlerinin karşılanması, binlerce kişinin seferber edilmesini ve milyonlarca liranın harcanmasını gerektirmiştir.

1.Dünya Sasvaşı'nın hemen başında Ermeni terörünün yoğun olduğu kentlerden yapılan zorunlu iskanla yaklaşık 438 bin Ermeni yine bir Osmanlı toprağı ve güvenli olan Suriye'ye nakledilmiştir. Gerek tehcir sırasında gerekse Ermeni komitalarının güvenlik güçleriyle olan çatışmaları sırasında, bazı Ermeni kayıpları olmuştur. Bu kayıplar daha çok Müslüman nüfusta da görüldüğü gibi salgın hastalıklardan meydana gelmiştir. Bu nedenle bazı Avrupalı ve Ermeni yazarların; Ermeni kayıplarının 1.5 milyon olduğu şeklindeki iddiaları asılsızdır. Oysaki Ermeni etelerinin Rus ve Fransız işgali altındaki Müslüman ahalden katlettikleri arşiv belgelerine göre yüz binlerle ifade edilmektedir.

Savunulanların aksine, bütün Ermeniler göçe tabi tutulmamış veya bir süre sonra yerlerine dönmelerine izin verilmiştir. Tehcir kararı, komitacı Ermenilerin müstakil Ermenistan kurma düşüncesiyle savaş içinde bulunan kendi devletlerini yani Osmanlı Devletini arkadan vurmaları yüzünden zorunlu olarak alınmıştır. Osmanlı Devleti 1. Dünya Savaşının sona ermesinden sonra i güvenliği sağlayarak, tehcire tabi tutulan Ermenilerden isteyenlerin eski yerlerine geri dönmeleri için bir kararname çıkarılmıştır. 31 Aralık 1918 tarihli kararnameye göre;

- a. Geri döneceklere yolculuk senasında hükümetçe her türlü yardım yapılacak
- b. Ev ve arazileri kendilerine iade edilecek
- c. Kilise ve mektep gibi yerler ait olduğu Ermeni cemaatlere geri verilecek
- d. Müslüman olanlardan isteyenler tekrar eski dinlerine dönebilecekler
- e. Muhtaç durumda olanların geri dönüş masrafları ve iaşesi Harbiye nezaretince sağlanacaktır.

Yukarıdaki bilgiler, Osmanlı hükümetinin Ermenileri bir soykırma tabi tutma düşüncesinde olmadığını ve kendi

güvenliği için bir tedbir olarak savaş süresince uyguladığını, savaş sonrasında Ermenilerin memleketlerine geri dönmelerine izin verilmesinden anlaşılmaktadır.

Ermeni patriği, bu konuda "İstanbul Ermenileriyle, Kütahya sancağı ve Aydın vilayetindeki Ermeniler göç ettirilmemiştir. Halen İzmit sancağı ile Bursa, Kastamonu, Ankara ve Konya'da bulunan Ermeniler buralardan göç ettirilmiş olup da geri dönmüş olanlardır.

Kayseri sancağı ile, Sivas, Harput, Diyarbakır ve özellikle Kilikya ve İstanbul'da göçten dönmüş, ama köylerine gidemeyen çok Ermeni vardır. Erzurum ve Bitlis Ermenilerinin bütün bakiyesi Kilikya'dadır." Şeklinde açıklamada bulunmuştur.

Ermeni tehcirini Avrupalı Devletler derhal gündemlerine alarak Osmanlı Devletini köşeye sıkıştırmak istemişlerdir. Ancak Osmanlı Devleti'nin 18 Şubat 1919'da Danimarka, Hollanda, İspanya ve İsveç hükümetlerine başvurarak tehcir konusunda bir araştırma komisyonu kurulması talebi İngiltere tarafından engellenmiştir. Gerek Osmanlı resmi belgelerinde gerekse o dönem bölgede bulunan ABD'li ve İngiliz resmi makamlarının raporlarında, Ermenileri tehcir ve soykırım iddiaları açısından haklı çıkaracak bilgi bulunmamıştır.

Aksine Osmanlı Devletinin haklılığı ön plana çıkmaktadır. Ancak Emperyalist emellerini uygulama açısından batılı devletler asılsız Ermeni iddialarına daima destek vermektedirler.

Yine ettirilmeyip yerlerinde bırakılan Ermeniler içinde, ülkenin savunması ve güvenliğinin sağlanmasını ihlal etmeyenler ve casusluk yapmayanlar, Katolik ve Protestan olanlar, milletvekilleri ve aileleri, asker, subay, askeri doktor olanlar, amele taburlarında çalışanlar ve aileleri, demir yollarında çalışan memur, amele, müstahdem ve aileleri, Müslüman ailelerin yanında çalışıp da sadakatlerinden şüphe edilmeyenler, Müslüman olanlar ve benzer durumlardakiler bulunmaktadır.

Öte yandan, Mondros Mütarekesinden sonra Osmanlı Hükümeti, 1.150.000 liradan fazla masrafla yüzlerce memur kullanarak Rum ve Ermenileri gönderdikleri yerlerden kendi memleketlerine getirmiştir. Gerek bunların yerlerine gönderilme işlemi, gerek taşınır ve taşınmaz mallarının kendilerine

verilmesi işi İngiltere Fevkalade komiserliğince belirlenen İngiliz zabitleriyle Osmanlı Memurları ve ilgili uluslardan birer kişiden oluşan karışık kurullar eliyle gerçekleştirilmiştir. Ülkenin her yanına giden giden ve sayısı 62'yi geçen bu İngiliz ve Osmanlı memurlarından oluşan kurullar çeşitli sorunları dikkat ve özenle çözmüşlerdir. Öyle ki kendi rızası ile Müslümanlarla evlenmiş olan Hıristiyan kadınlar birer birer çağrılarak yeniden rızaları alınmıştır.

27 Ocak 1919'da Amerikan İstihbarat dairesince bağımsız bir Ermenistan kurulması ile ilgili olarak Başkan Wilson'a sunulan raporda "Anadolu'ya her yer de Ermenilerin azınlıkta olduğu nüfusun ancak %30'unu oluşturdukları" bildiriliyordu. Aynı görüşü 1919 eylülünde Anadolu'da bir inceleme yapan Amerikan Askeri kurulu da destekliyor ve Ermenilerin talepte buldukları bölgelerde hiçbir yerde nüfus çoğunluğuna sahip olmadıkları ifade ediliyordu.

Bütün bu açık bilgi ve belgelere rağmen Ermeniler, asılsız iddia ve taleplerinde ısrar etmekte ve batılı devletler de çıkarları doğrultusunda gerçekleri görmezden gelmektedir.

Türkiye, düşmanlarıyla ölüm kalım savaşı verirken, Ermeni komitacılar, Müslüman Halka karşı geniş ölçüde terör ve soykırım hareketine girişmiştir. Hıristiyanlık dünyasını aldatmak için de, yine kendi propaganda araçlarını, katledilenlerin Ermeniler olduğu yolundaki yalan haberleri, dünya ya ustalıkla yayabilmişlerdir.

(Ermenilerin Yerleştirilmesi Sorunu) Lozan Konferansında azınlıklar sorunu, komisyonda görüşülmüş ve hararetli tartışmalara neden olmuştur. Lord Curzon, komisyonda yaptığı ilk konuşmasında, Türkiye'de kimlerin korunması gerektiği konusunda Rumları, Yahudileri, Asurileri, Geldanileri ve Nasturileri saymış; Ermeniler konusuna ise geniş yer ayırarak, bunlar için Doğu Anadolu vilayetlerinde veya Kilikya taraflarında bir "yurt" istemiştir. Lord, konuşmasının sonunda, azınlıklar için "geniş kapsamlı genel bir af", askerlikten makul bir bedel karşılığı kurtulma" ve "serbest gidiş-geliş" isteğinde de bulunmuştur. İngiliz baş delegesi, bunlardan başka, uygulamanın denetlenmesi için, milletler cemiyetinden bir temsilcinin görevlendirilmesinden de söz etmiştir. Lord Curzon'un bu

konuşması; Fransız, Yunan ve Amerikan temsilcileri tarafından desteklenmiştir.

Ermeni Sorunu, en son 9 Ocak 1923 tarihinde Arazi ve Askerlik komisyonunda görüşülmüştür. Lord Curzon bu komisyonda yaptığı konuşmada, Ermeni yurdu meselesini yine gündeme getirmiş ve bunda ısrar etmiştir. Lord, azınlıklar ve özellikle Ermeniler konusunda diğer delegelerin de adeta sözcülüğünü üstlenmiştir. Lord Curzon'a göre Ermeni yerleşiminden amaç Türk kanunları altında bir Türk genel valisinin idaresinde, soylarını, dillerini ve kültürlerini koruyabilecekleri bir yerdir. Nihayet delegeler, Milletler Cemiyeti'nin Türkiye'de temsilci bulundurması isteğinden vazgeçtiler. Azınlıklara ait hükümlerin, yalnız gayrimüslimlere ait olmasını ve askerlik meselesinde Türk tarafının tezini kabul ettiler. Bu tarihten sonra, Lozan konferansında Ermenilerle ilgili herhangi bir görüşme yapılmamış ve Antlaşmaya'da haliyle herhangi bir hüküm girmemiştir. Ancak Lozan Antlaşmasının azınlıklarla ilgili 37-45. maddeleri, Ermeni toplumu hakkında da uygulanacaktır. Türk Medeni Kanunu yayınlanınca, Ermeni toplumu, kendileri için bu bakımdan bir azınlık statüsü istemediklerini resmen açıklamışlardır. Böylece Ermeniler, Türkiye'de herhangi bir vatandaş gibi yaşamayı ve muamele görmeyi yeğlemişlerdir (Güneş, Özbek:2003)".

Yukarıda yer alan "Ancak Lozan Antlaşmasının azınlıklarla ilgili 37-45. maddeleri, Ermeni toplumu hakkında da uygulanacaktır. Türk Medeni Kanunu yayınlanınca, Ermeni toplumu, kendileri için bu bakımdan bir azınlık statüsü istemediklerini resmen açıklamışlardır. Böylece Ermeniler, Türkiye'de herhangi bir vatandaş gibi yaşamayı ve muamele görmeyi yeğlemişlerdir." ifadesi Türk-Ermeni ilişkilerine dair problemlerin aslında Lozan Antlaşması ile çözüme nasıl kavuşturulduğunu belirtmektedir.

2010-2011 Öğretim yılında okutulan Milli Eğitim Bakanlığı tarafından bastırılan 2011 basım tarihli, Vicdan Turan, İlhan Genç, Mehmet Çelik, Celal Genç ve Şenol Türedi'den oluşan komisyonca yazılan "Tarih 10" ders kitabında Türk-Ermeni ilişkilerinin tehcir ve sonrasına ait kısmı "I. Dünya Savaşı Yıllarında Ermeni Sorunu", konu başlığı altında yer verilmiştir.

"Osmanlı Devleti'nin I. Dünya Savaşı'na girmesi Ermeniler tarafından büyük bir fırsat olarak görüldü. Rusya Ermenileri,

Rus ordusu ile birlikte Osmanlı Devletine saldırı hazırlıklarına başladılar. I. Dünya Savaşı'nın başlarında Rusya, Doğu Anadolu'da Erzurum, Erzincan, Muş ve Bitlis'i işgal bu bölgedeki Ermenileri yeniden ayaklandırdı.

(Ermeni Tehciri) Rusya tarafından silahlandırılan Ermeniler, Türk köylerine bakanlar yaparak katliamlara giriştiler. Rusya'nın amacı Ermenileri kullanarak Doğu Anadolu'yu ele geçirmektir. Osmanlı Devleti'nin Çanakkale Cephesin de ölüm kalım savaşı verdiği sırada Ermeniler, topyekün isyan için çalışmalarını hızlandırdılar. Ermeni örgütlerinin resmi gazetesi olan Ararat, Ermenilere yapacakları eylemleri açıklayan aşağıdaki beyannameyi yayımladı (Ağustos 1914).

1-Kim olursa olsun her Ermeni asli ihtiyaçlarından bazılarını satmak suretiyle silahlanmalıdır.

2-Seferberlik seferberlik silah altına çağrılan Ermeniler bu çağrıya uymayacaklar, Müslümanlarda dahil çevrelerindeki halkı da orduya katılmaktan men edeceklerdir.

3- Her ne suretle olursa olsun silah altına alınmış olan Ermeniler ordudan firar edip Ermeni çetelerine ve gönüllü birliklerine katılacaklardır.

4. Rus ordusu sınırı geçer geçmez komiteciler, firariler ve çeteler, Rus ordusuna katılacaklardır.

5.İkmal yollarını ve telgraf hatlarını kesmek suretiyle Osmanlı Ordusu'nun işe ve istihbaratını sekteye uğratabacaklardır.

6- Cephe gerisinde, iki yaşına kadar olan bütün Müslümanları gördükleri yerde ve her fırsatta katledeceklerdir.

7- Müslüman halkın yiyecek, mal ve mülkünü ele geçirecek veya yakıp yıkacaklardır.

8- Terk edecekleri ev, hububat, kilise ve hayır kurumlarını yakıp Müslümanları bunların suçlusu olarak ilan edeceklerdir.

9- Resmi devlet dairelerini kundaklayacak, Osmanlı zaptiye ve jandarmalarını katledeceklerdir.

10- Cepheden yaralı dönen Osmanlı askerlerini öldüreceklerdir.

11-Şehir, kasaba ve köylerde isyan çıkaracaklardır.

12- Müslüman askerlerin ve sivil halkın morallerini bozarak göçe mecbur edeceklerdir.

13- Bomba ve silah imal, tedarik veya ithal ederek bütün Ermenileri silahlandıracaklardır.

14- Ermenilerin yaptıkları isyan, ihtilal ve katliamın faturasını Müslümanlara çıkararak bunu iç ve özellikle dış kamuoyunda neşredeceklerdir.

15- İtilaf devletleri hesabına casusluk ve rehberlik yapacaklardır.

Yayımlanan beyannameyi hemen uygulamaya koyan Ermeniler Türk halkına en büyük zararı I. Dünya Savaşı yıllarında verdiler. Rus ordusu ile birlikte hareket eden Ermeniler Doğu ve Güneydoğu'da birçok yerde isyan çıkardılar. Şubat 1915'te Van'da olaylar başlattılar. Rus orduları buradaki Ermenilerin yardımı ile ilerleyerek Van'ı işgal etti ve buraya Ermeni vali atadı. Muş ve Bitlis'te de aynı durum yaşandı. Komiteciler ve kilisenin ortaklaşa başlattığı katliamları, Akdamar Ruhban Okulu yönetiyordu.

Ermenilerin Anadolu'daki faaliyetlerinin en açık şekilde görüldüğü yer Van oldu. Dönemin Osmanlı valisi Cevdet Bey, Türkleri Ermeni katliamından kurtulabilmek için Dahiliye Nezareti'nin bilgisi dahilinde göç yaptırdı. Türkler her şeylerini bırakarak Tatvan, Bitlis, Diyarbakır ve Urfa'ya doğru göçe başladılar. Göç eden Türkler, yollarda Ermeni çeteler tarafından katledildiler. Yine Van'ın Zeve köyünün bütün halkı, kadın çocuk ayrımı yapılmaksızın Ermeniler tarafından öldürüldüler. Çeşitli nedenlerle göç edemeyenlerin de büyük bölümü Ermenilerce öldürülürken özellikle kadınlar çok kötü muameleye maruz kaldılar.

Bütün bunlar olurken Ermenileri sadece Rusya değil İngiltere ve Fransa da destekledi. Bu devletler, Rusya'nın güdümünde bir Ermeni devleti kurulmasını seyretmektense kendilerinin yardımı ile bağımsız bir Ermeni devletinin kurulmasını çıkarlarına uygun buluyorlardı. Ayrıca Osmanlı Devleti'nin cephe gerisinde yıpratılarak içten yıkılmasını sağlamak için de Ermeni isyanlarını desteklediler.

Osmanlı Devleti Ermeni komitelerinin desteği ile isyanların büyüdüğünü görünce bir takım önlemler almaya başladı. Osmanlı Dahiliye Nezareti 24 Nisan 1915'te Ermeni komite merkezlerinin kapatılması, belgelerine el konulması ve komite ele başlarının tutuklanmasını bir genelge yayımlayarak ilgili merkezlere bildirdi. Sözü edilen genelge günümüz Türkçesi ile aşağıdaki gibidir.

“Hınçak, Taşnak ve benzeri komitelerin gerek başkentte ve gerek diğer illerde bulunan şubelerinin derhal kapatılmaları, belgelerine kesinlikle kaybolmayacak bir biçimde, el konulması, komitelerin başkan ve ileri gelenlerinden hükümetçe tanınan fanatik kişilerle, önemli ve zararlı Ermenilerin hemen tutuklanması buldukları yerlere devam ve oturumlarında sakınca görülenlerin uygun görülecek yerlerde toplattırılarak kaçmalarına fırsat verilmemesi, gerekli görülecek yerlerde silah aramasına başlanması ve gerekenlerin derhal Divan-ı Harbe verilmesi hükümetçe kararlaştırılmış olduğundan; bu konuda sivil memurlarla işbirliğinde bulunulması ve onlar tarafından istenilecek her türlü yardımı hemen yerine getirilmesi önemle rica olunur”

Bu genelge üzerine İstanbul'da Hınçak ve Taşnak Ermeni komitelerinin elebaşılığını yapan 2345 kişi tutuklandı. Ermenilerin “soykırım yıl dönümü” diye andıkları ve her yıl Amerika Birleşik Devletleri'nin meclislerine getirilen “24 Nisan” günü meselesi, bu genelgenin yayınlandığı günü işaret eder.

Alınan bu önlemler de sonuç vermeyince 27 Mayıs 1915 tarihinde tehcir kanunu çıkarıldı. Savaş alanı içindeki Ermenileri göç ettirme ve yerleştirme ile ilgili bu geçici kanun 1 Haziran 1915'te Takvim-i Vakayi gazetesinde yayımlandı. 1912 yılında yapılan nüfus sayımına göre Osmanlı Devleti topraklarında 1 Milyon 300 bin Ermeni yaşamaktaydı.

Bu kanunla, bölgedeki Ermenilerden sadece isyan hareketine karışanlar savaş bölgesinden alınıp ülkenin güvenli bölgelerine göç ve yerleşime tabi tutuldular. Bu uygulama aynı zamanda Ermeni halkın can güvenliğine de sağladı. Çünkü bu çeteler terör eylemine ve isyana katılmayan Ermenileri de öldürüyorlardı. Tehcir kanununa göre göç ettirilen 702 bin 900 Ermeni için uygun görülen bölge bugünkü Güneydoğu Anadolu'nun güneyi ile Kuzey Suriye arasında kalan bölge idi.

Tehcir Kanunu üç maddeden oluşuyordu:

1. *Madde: Sefer zamanında ordu, kolordu ve tümen komutanları ve bunların vekilleri ve bağımsız bölge komutanları, halk tarafından herhangi bir şekilde hükümet emirlerine, yurt savunmasına, mevcut düzene ve güvenlik işlerine karşı durum alan ve silaha saldıran ve direnenleri görülürse hemen askeri kuvvetlerle karşı koyacaklardır, saldırı ve direnmeyi kökünden yok etmekle yetkili yükümlüdürler.*
2. *Madde: Ordu ve bağımsız kolordu ve tümen komutanları, askeri nedenlerle dayanan, casusluk ve hainliklerini hissettikleri bölge halkını, tek tek veya toplu olarak diğer bölgelerine gönderebilirler ve oralarda oturabilirler.*
3. *Madde: Bu kanun yayımlandığı tarihten itibaren geçerlidir (27 Mayıs 1915).*

Osmanlı Devleti yer değiştirme uygulamasına tabi tuttuğu Ermenilerin nakli sırasında ağır savaş şartlarına rağmen olağanüstü gayret gösterdi. Aynı bölgelerde Ermenilerden başka Süryani, Keldani, Musevi ve Rum gibi başka gayrimüslimler de yaşıyordu. Bunların göçte tabi tutulmalarını sadece isyana katılan Ermenilerin göç ettirilmesi dikkat çekicidir.

Osmanlı Dahiliye Nezareti yayımlandığı yönetmeliklerle göçün nasıl yapılacağını en ince ayrıntılarına kadar planladı.

Bu yönetmeliklerle devletin aldığı koruyucu tedbirler özetle şunlardır.

1.Yerleri değiştirilen Ermenilerin her türlü vergileri ertelenmiştir.

2.Ermenilerin diledikleri eşyalarını beraberinde götürmelerine izin verilmiş, gayrimenkullerinin de ucuza satılmaması için tedbir alınmıştır.

3.Tehcire tabi tutulan Ermenilerin yol boyunca her türlü ihtiyaçlarının karşılanması için gerekli memurlar tayin edilmiştir.

4.Gerek sevk merkezlerinde ve gerekse sevk sırasında göçmenlere saldırılmaması için gerekli tedbirler alınmış, saldırılar ise hemen yakalanıp Divan-ı Harbe gönderilmiştir.

5.Yerleştirilecekleri yerlerde tarım arazilerinin verimli olması ve suyun bulunması istenmiş, can ve mal güvenlikleri için karakolların kurulması sağlanmıştır.

6.Ermeni milletvekillerinin, Türk ordusundaki Ermeni askerlerin, subayların ve askeri doktorların aileleri nakledilmemiştir.

7.Yaşlılar, güçsüzler, körler, dul ve yetimler tehcire tabi tutulmamıştır.

8.Bütün bu ilkelerin uygulanmasında sırasıyla kaymakam, mutasarrıf ve valiler sorumlu tutulmuşlardır.

Tehcir gereği Erzurum, Van, Bitlis vilayetlerinden çıkarılan Ermeniler Musul'un güney kısmı, Zor ve Urfa sancağına; Adana ve Maraş civarından çıkarılan Ermeniler Musul'un güney kısmı Zor ve Urfa sancağına; Adana ve Maraş civarından çıkarılan Ermeniler ise Suriye'nin doğu ve güneydoğusunda nakledildiler. Göç ettirilen Ermenilerin yerleştirilecekleri yerlerde tarım arazilerinin verimli olmasına dikkat edilmiş yine buralarda güvenliklerini sağlamak için karakollar kurulmuştur. Ayrıca gittikleri yerlerde eski meslek ve işlerini yapmalarına imkan sağlanmıştır.

Bu göç sırasında Ermenilerin sıkça iddia ettikleri gibi 1 milyon 500 bin Ermeni ölmemiştir. Osmanlı istatistiklerinde I. Dünya Savaşı döneminde Osmanlı topraklarında yaşayan Ermenilerin nüfusu 1 milyon 300 bindir. Bu durumu tarafsız nüfus bilimcileri de onaylamaktadır. Yine kayıtlara göre tehcire tabi tutulan Ermeni nüfusu 702 bin 900'dür. Ermenilerin tehciri dahil bütün bu isyanlar ve savaş sırasında tarafsız araştırmacıların verdiği rakamlara göre savaş ve hastalıklar dahil 300 bin Ermeni hayatını kaybetmiştir.

Oysa Rus resmi belgelerine göre sadece Erzurum, Erzincan, Trabzon, Bitlis ve Van'da Ermeniler yaklaşık 600 bin Türk'ü katlettiler ve 500 binini de göçe zorladılar. Ermeni ayaklanmalarına destek veren Bogos Nubar Paşa'ya göre aynı dönemde ölen Türklerin sayısı 1 milyon 400 bindir.

Mayıs 1915'te başlatılan Ermeni tehciri 24 Ekim 1916'da tamamen durduruldu. Osmanlı Devleti'nin Ermenileri yok

etme gibi bir niyeti olsaydı göç sırasında ve sonrasında bu kadar önlem alması mümkün olabilir miydi? Kaldı ki öldüğünü iddia ettikleri insanların toplu mezarları nerededir? Oysa Van, Erzurum, Bayburt ve Tercan'da açılan bir çok toplu mezarın Müslüman Türklere ait olduğu görülmüştür.

Osmanlı Devleti'nin I. Dünya Savaşı sırasında kendi güvenliğini sağlamak için çıkardığı tehcir kanununa İngiltere, Fransa ve Rusya'nın başını çektiği İtilaf Devletleri karşı çıktılar. Bazı Avrupalı ve Ermeni yazarlar da göçe tabi tutulan ve yaşananları bir soykırım gibi göstermek için yoğun propagandalara başladılar.

İşte sözde Soykırım iddiası olarak ileri sürülen 1915 olaylarının tarihçesi budur.

I.Dünya Savaşı içinde Bolşevik İhtilalini yaşayan Rusya savaştan ayrıldı. Rus orduları ile işbirliği yapan Ermeniler de Ruslarla birlikte Osmanlı topraklarından kaçmak zorunda kaldılar. Bu çekiliş sırasında yaptıkları mezalim dünya tarihinin kara sayfalarından birini oluşturdu.

Osmanlı Devleti I. Dünya Savaşı'ndan yenik ayrılınca 31 Aralık 1918'de Geri Dönüş Kararnamesi'ni çıkardı. Göçe tabi tutulan Ermeniler geri döndüler ve eski mal ve mülklerini yeniden aldılar.

Mondros Ateşkes Antlaşması'nın imzalanmasından sonra Ermeniler yeniden harekete geçtiler. Ermeni Patriği Zevan Efendi İstanbul'da teşkilatlanma başlattı. Türkiye Ermenilerinin temsilcisi sıfatıyla Bogos Nubar Paşa İtilaf Devletlerine başvurarak bağımsız bir Ermenistan Devletinin kurulmasını istedi. İngilizlerin yardımına güvenen Ermeniler, Aralık 1918'de Aras vadisinden hareketle Gümrü, Acmiyazin, İğdır ve Kars'a kadar gelerek yağma ve katliamlar yaptılar. Yeniden Doğu Anadolu'yu işgal hevesine kalkıştılar. Fransa işgal ettiği Adana, Maraş, Urfa ve Antep'te Ermenilerden asker toplamaya başladı. Ancak hesap etmedikleri bir şey oldu ve Türk Milleti, Mustafa Kemal'in önderliğinde Milli Mücadeleyi başlattı.

Mustafa Kemal, Kazım Karabekir'i tam yetki ile Doğu Cephesi komutanlığına atadı. Türk Ordusu Ermenileri yenilgiye uğratarak 3 Aralık 1920'de Gümrü Antlaşmasını imzaladı.

Bu Antlaşma ile Ermeniler, Türkiye üzerinde hiçbir hakları ve iddiaları olmadığını kabul ettiler.

Lozan'a göre Ermenilerin yerleşim sorunu ve Azınlıklar meselesi: Doğu Cephesi'nde Ermenilere karşı kazanılan zaferden sonra Batı ve Güney cephelerinde de Milli mücadele kazanıldı. İtilaf devletleri işgal ettikleri topraklarımızı boşaltmak zorunda kaldılar. Savaş sonu kesin antlaşma yapmak için Lozan'da Konferans toplandı.

Türkiye Büyük Millet Meclisi delegasyonunda, Lozan Barış görüşmelerine giderken kesin talimat verilmişti. Ermenistan konusu görüşmelere alınmayacaktı. Türkiye; İtalya, Fransa ve İngiltere'ye karşı Ermeni Sorununu Lozan'da gündeme bile aldırmadı.

Lozan Antlaşmasında azınlık hakları konusunda Türk tarafının tezi kabul edildi. Buna göre Türk vatandaşı olan gayrimüslimler, medeni ve siyasi haklar bakımından Müslümanlara eşit haklara sahip oldular. Türkçenin dışındaki dilleri; dini işlerinde, ticari ve özel ilişkilerinde kullanabilecekler, her türlü gazete dergi ve kitapları kendi dillerinde yayımlayabileceklerdi. Yine masraflarını kendileri karşılamak şartı ile okullar açabilecek dini kurumlar oluşturabileceklerdi. Ermeniler de bütün azınlıklar gibi bu haklardan faydalanacaklardı. Lozan Antlaşmasının 40 ve 61. Maddelerinde Ermenilerin Türk vatandaşları olarak sahip oldukları hakları ve bu hakları kaybetme koşulları pekiştirilmiştir.

Ermeni İddiaları ve ASALA: Lozan Antlaşması'nda azınlık hakları konusunda belirlenen esaslarla Türk Devleti Vatandaşlarından olan Ermeniler, Türk Medeni Kanunu kabul edilince kendileri için azınlık statüsü istediklerini açıkladılar.

II. Dünya Savaşı sonrası dünya devletleri, NATO ve Varşova Paktı üyeleri olarak iki kutba ayrıldı. Rusya, NATO üyesi olan Türkiye'nin güç kazanmasını kendi çıkarlarına uygun bulmadığı için kendi bünyesinde bulundurduğu Ermenistan Devleti'ni kullanmaya başladı. Erivan merkezli Ermenistan Devleti ve dünyanın değişik ülkelerinde yaşayan Ermeniler yeniden büyük Ermenistan rüyası görmeye başladılar.

Türkiye Cumhuriyeti Devleti'nin üyesi bulunduğu Birleşmiş Milletler Genel Kurulu dünyada soykırım suçunu önlemek ve

yapanları cezalandırmak için 1948'de soykırım sözleşmesini kabul etti. Türkiye Bu sözleşmeyi 1950'de kabul etti. Birleşmiş Milletler, soykırımın tanımını şöyle yapmıştı: Soykırım; ırk, milliyet, etnik ve din farklılıkları nedeniyle insan gruplarının yok edilmesidir. Bu grubun üyelerini öldürmek, maddi ve manevi acılar yaşatmak, doğumlarını engelleyici önlemler almak, bir grubun çocuklarını zorla başka gruba aktarmak gibi yöntemler uygulanmasıdır.

Ermenilerin iddiaları ile Birleşmiş Milletlerin soykırım tanımı arasında karşılaştırma yapıldığında Ermenilere soykırım yapılmadığı açıkça görülebilir. 1965'te jeopolitik ve geo-stratejik konumunun önemi paralelinde Türkiye'nin güçlenmesinden çekinen yakın komşuları ve Avrupa devletleri, Ermeni iddialarını çıkarları için yeniden gündeme getirdiler. 1965'ten sonra Fransa ve ABD'de faaliyet gösteren Ermeni diasporası adı altında bir kısım Ermenilerin kurduğu örgüt kendi maddi çıkarları için asılsız iddialarla dünya kamuoyunu yanıltmaya başladılar.

Bunun için uygulamaya koydukları Dört T olarak adlandırılan planları şu dört kavrama dayanmaktadır. "Tanıtım, tanınma, Tazminat ve Toprak". Yani sözde iddialarını terör yoluyla tanıtacaklar, sözde iddiaları dünya kamuoyunda kabul edilip Türkiye tarafından tanınacak, ardından Türkiye'den tazminat alınacak ve sonuçta da büyük Ermenistan hayalini gerçekleştirmek için gerekli toprak kopartılacaktır. Bu amaçla 20 Ocak 1975'te açılımı Ermenistan Kurtuluşu için Ermeni gizli Ordusu olan, kısa adı ile ASALA kuruldu. Bu terör örgütü ilk kez Dünya Kiliseler Birliği Beyrut Bürosu'na bombalı saldırı ile adını duyurdu.

ASALA, Osmanlı Devleti'inde 1915'te Ermenilere soykırım yapıldı iddiası ile Türk toprakları üzerinde bir Ermeni Devleti kurmak istiyordu. Silahlı mücadele amacını taşıyan ASALA'nın hedefi, elde edeceği Anadolu topraklarını Ermenistan'a bağlamaktı. Bu amacı taşıyan Ermeni teröristler ve ASALA şimdiye kadar Türk Temsilciliklerine yönelik şu silahlı eylemleri gerçekleştirdiler:

- 27 Ocak 1973'te Los Angeles Başkonsolosu Mehmet Baydar ve Konsolos Bahadır Demir şehit edildi.

- 22 Ekim 1975'te Viyana Büyükelçimiz Daniş Tunalgil şehit edildi.
- 24 Ekim 1975'te Paris Büyükelçimiz İsmail Enez ve makam şoförü Talip Yener şehit edildi.
- 16 Şubat 1976'da Beyrut Büyükelçiliği Başkatibi Oktar Cirit şehit edildi.
- 9 Haziran 1977'de Vatikan Büyükelçimiz Taha Carım şehit edildi.
- 2 Haziran 1978'de Madrid Büyükelçimizin eşi Necla Kunalalp ve emekli büyükelçi Beşir Balcıoğlu makam aracına yapılan saldırıda şehit edildiler.
- 12 Ekim 1979'da Lahey Büyükelçimizin oğlu Ahmet Benler şehit edildi
- 22 Aralık 1979'da Türkiye'nin Paris Turizm Müşaviri Yılmaz Çolpan şehit edildi.
- 31 Temmuz 1980'de Atina Büyükelçiliğimiz idari Ataşesi Galip Özmen ve Kızı Neslihan Özmen şehit edildiler.
- 17 Aralık 1980'de Türkiye'nin Avustralya-Sydney Başkonsolosu Şarık Arıyak ve koruması Engin Sever şehit edildiler.
- 4 Mart 1981'de Paris Büyükelçiliğimiz Çalışma Ataşesi Reşat Moralı ve Din görevlisi Tecelli Arı şehit edildiler.
- 2 Nisan 1981'de Kopenhag Çalışma Ataşemiz Cavit Demir, Ermeni Saldırganlarca yaralandı.
- 9 Haziran 1981'de Cenevre Başkonsolosumuzun sekreteri Mehmet Savaş Yeryüz şehit edildi.
- 24 Eylül 1981'de Paris Başkonsolosluğu binası 4 Ermeni terörist tarafından işgal edildi. 56 Türk görevli ve vatandaşı rehin alındı. Güvenlik Görevlisi Cemal Özen şehit edildi.
- 25 Ekim 1981'de Roma Büyükelçiliğimizin ikinci katibi Gökberk Ergenekon Saldırıya uğrayarak yaralandı.

- 28 Ocak 1982'de Los Angeles Başkonsolosumuz Kemal Arıkan şehit edildi.
- 5 Mayıs 1982'de Boston Başkonsolosu Orhan Gündüz şehit edildi.
- 7 Haziran 1982'de Lizbon Büyükelçiliği İdari Ateşesi Erkut Akbay ve eşi Nadide Akbay şehit edildiler.
- 27 Ağustos 1982'de Ottawa Büyükelçiliğimiz Askeri Ateşesi Atilla Altıkat şehit edildi.
- 7 Ağustos 1982'de iki ASALA teröristi, Ankara Esenboğa havalimanı'na silahlı baskın yaparak 8 kişiyi öldürdü, 72 kişiyi yaraladı.
- 9 Eylül 1982 Burgaz Başkonsolosluğu İdari Ateşesi Bora Suelkan şehit edildi.
- 9 Mart 1983'te Belgrad Büyükelçimiz Galip Bakar şehit edildi.
- 16 Haziran 1983'te İstanbul Kapalı Çarşı saldırısını düzenleyen Ermeni teröristler 2 kişiyi öldürdü, 21 kişiyi de yaraladı.
- 14 Temmuz 1983'te Brüksel Büyükelçiliği İdari Ateşesi Dursun Aksoy Şehit edildi.
- 15 Temmuz 1983'te Türk Hava yollarının Paris Orly Havalimanı Bürosu bombalandı. Olayda 2'si Türk 8 kişi öldü, 63 kişi yaralandı. Bu olay tarihe Orly Katliamı olarak geçti.
- 27 Temmuz 1983'te Lizbon Büyükelçilik Müsteşarının eşi Cahide Mihçioğlu yapılan saldırıda şehit edildi.
- 28 Nisan 1984'te Tahran Büyükelçiliğimizin sekreterinin eşi olan iş adamı Işık Yönder şehit edildi.
- 20 Haziran 1984'te Viyana Büyükelçiliğimiz Çalışma Ateşesi Erdoğan Özen şehit edildi.
- 19 Kasım 1984'te Türkiye'nin BM temsilciliğinde görevli Enver Ergun Şehit edildi.

Ermeni terör örgütleri dünyanın tepkileri üzerine 1980'li yıllarda taktik değiştirerek PKK terör örgütü ile işbirliğine girdiler. 1984 yılında ASALA ile PKK işbirliği yaptı. Böylece Ermeni terörü geri plana çekilerek PKK terörü öne çıkarıldı. Belgelerle, Bekaa ve Zeli kamplarında iki terör örgütünün birlikte eğitim gördükleri açıktır.

Türk güvenlik güçlerinin PKK terör örgütü ile mücadele de başarı sağlanması üzerine Ermeni diasporası bu kez emellerini Ermenistan devleti tarafından verilen açık destekle sürdürdü. 1991 yılında Ermenistan bağımsız oldu. Türkiye dağılan Sovyetler Birliğinin diğer cumhuriyetlerini tanıdığı gibi Ermenistan'ı da tanıdı. Ancak iki ülke arasında diplomatik ilişkiler kurulamadı. Çünkü 23 Ağustos 1990'da kabul edilen Ermeni bağımsızlık bildirgesi ve Anayasa'nın 11. Maddesinde "Ermenistan Cumhuriyeti, Osmanlı Türkiye'si ve Batı Ermenistan'da gerçekleştirilen 1915 soykırımının uluslararası kabul görmesi çabasını destekler." maddesine yer verilmişti. Ermeni Cumhuriyeti, Türkiye'ye yönelik iddialarını bir devlet politikası haline getirdi. Ermenistan Anayasasının giriş bölümünde Ermenistan Bağımsızlık Bildirisinde kayıtlı ulusal hedeflerin Ermeni devletinin temel ilkeleri olduğu beyanı, yine Ermenistan Anayasası'nın 13. Maddesinin 2. Paragrafında Devlet Armasında Ağrı dağının bulunduğu kaydı yer almaktadır.

Ermeniler, zulme ve haksızlığa uğramış bir toplum imajı yaratarak sözde soykırımın tanınması için girişimlerini artırdılar. Birçok ülkede bunu kabul ettirdiler. Hatta Avrupa devletlerinin bazılarında ve Amerika okullarında sözde soykırım iddiaları ders olarak okutulmaya başlandı. Çünkü Ermeniler buldukları ülkelerde özellikle ABD'de oylarını bölmeyerek önemli bir siyasi güç oluşturdular. Oylarını verdikleri partilere şart olarak soykırım isteklerini öne sürdüler ve kabul ettirdiler.

Türkiye-Ermenistan ilişkileri Ter Petrosyan yönetiminde ılımlı bir dönem geçirdi. Ancak 1998'de Taşnaksutyun örgütünün gizli lideri Koçaryan'ın Cumhurbaşkanı olmasından sonra ilişkiler daha da gerginleşti. Koçaryan yaptığı resmi bir konuşmada "Soykırımı hiçbir zaman unutmayacaklarını, dünyaya bu trajediyi hatırlatmak durumunda olduklarını, soykırımın cezasız kaldığını, uluslararası tanıma ve kınamanın layık olduğu şekilde gerçekleşmediğini" ifade etti ve Dört T planının uygulanmasına

hız verdi. Koçaryan gibilere en güzel cevabı yine Türkiye’de yaşayan Ermeni Cemaati verdi. Kandilli Ermeni Kilisesi Başkanı Dikran Kevorkan:

“Soykırım ve Tehcir farklı anlamlara gelir. Emperyalistlerin oyunları, Ermeni idarecilerin apolitik düş öncülerini (medya, Kilise, din adamları) bütün bu olaylara sebep olmuştur. Bugün dünya üzerindeki Ermenilerin en rahatlıkla, en güçlü şekilde kimliklerini muhafaza ettikleri ülke Türkiye’dir. Yurt dışında, diasporadaki Ermeniler, isimlerini değiştirerek mücadeleye giriyor. Çünkü oralarda, bir kültür ağırlığıyla, o insanların kültürünü eritmek var. Bugün Türkiye’nin aleyhine konuşan diasporadaki Ermeniler çok iyi biliyorlar ki Amerika’nın belli kiliselerinde kurban ayinleri Pazar günleri İngilizce yapılıyor, Ermeniler ana lisanlarını kaybediyorlar.

Bunu söylediğin zaman kötü kişi oluyorsun. Biz onun için Türkiye’deki Ermeni vatandaşlar olarak üzüntümüzü dile getiriyoruz. Ne için? Atatürk’ün emanet ettiği Kuvay-ı Milliye ruhuna bir haksızlık yapılmaktadır. PKK! ASALA! Bütün bunlar dışarıdakilerin oyunudur. Biz Türkiye’deki vatandaşlar olarak Ermenilere bir haksızlık yapıldığını düşünmüyoruz. Ermeniler eğer akıllıysa maşa olarak kullanılmasınlar.” Diye cevap verdi. Ermeniler asılsız soykırım iddialarını kabul ettirmek için lobi faaliyetlerinde buldukları ülkelerin hükümetlerini parlamentolarını etkilemeye çalıştılar. Maalesef 24 Nisan gününü başta Fransa, İtalya, Arjantin, Rusya, Kanada, Yunanistan, Lübnan, Vatikan, Uruguay ve Güney Kıbrıs Rum yönetimi olmak üzere, ABD’nin yirmi yedi eyaletinde kabul ettirdiler.

Bütün bu siyasal kararların ve Çabaların arkasında çok farklı amaçlar bulunduğu kuşkusuzdur. Hukuki bakımdan bağlayıcılığı olmayan bu kararların, uluslararası camiada etkili olduğu görülmektedir. Zamanla bu tasarılarla gündeme getirilen taleplerin, Türkiye’nin dış ilişkilerinde (Avrupa Birliği vb.) bir “dayatma” unsuru olarak kullanılması da söz konusu olabilecektir.

Ermenilerin soykırım iddialarına karşı Türkiye 2001 yılı sonunda Asılsız Soykırım İddialarıyla Mücadele Koordinasyonu Kurulunu oluşturdu. Bu kurul Ermeni iddialarının asılsızlığı konusunda bilimsel çalışmalara başladı. Ayrıca Ermeni

sorunu okulların müfredat programlarına alınarak gençlerin bilinçlendirilmesi süreci başlatıldı. Yine Yüksek Öğretim Kurulu (YÖK) Türk-Ermeni İlişkileri Milli Komitesini Kurdu (Komisyon, 2011).

Yukarıdaki ders kitabı alıntı örneği incelendiğinde, Türk-Ermeni ilişkileri ve Ermeni Meselesi konusuna dair güncel bilgilerin, günümüz iddialarının yer aldığı ders kitabının 2010-2011 Öğretim yılında okutulan Milli Eğitim Bakanlığı tarafından bastırılan 2011 basım tarihli, *Vicdan Turan, İlhan Genç, Mehmet Çelik, Celal Genç ve Şenol Türedi*'den oluşan komisyonca yazılan “Tarih 10” ders kitabı olduğu görülmektedir. Bu ders kitabında yer alan “Rusya tarafından silahlandırılan Ermeniler...” ifadesi Ermeni komitacılarının arkasındaki gücü işaret etmektedir. Aynı zamanda “Türkler, yollarda Ermeni çeteler tarafından katledildiler. Yine Van’ın Zeve köyünün bütün halkı, kadın çocuk ayrımı yapılmaksızın Ermeniler tarafından öldürüldüler. Çeşitli nedenlerle göç edemeyenlerin de büyük bölümü Ermenilerce öldürülürken özellikle kadınlar çok kötü muameleye maruz kaldılar...” ifadesi silahlandırılan Ermenilerce gerçekleştirilen katliamlardan bahsetmektedir. Bu ifadeyi takip eden “Bütün bunlar olurken Ermenileri sadece Rusya değil İngiltere ve Fransa da destekledi.” Cümlesinde ise katliamların arkasında olduğu iddia edilen güçler anlatılmaktadır.

Yine bu ders kitabı ile Türk okullarında soykırım iddialarından bahsedildiği, tehcir olayına dair kanunlardan istatistiki verilerden bahsedildiği görülmektedir. Tehcirin tüm Ermenilere uygulanmadığı uygulananların ise kimler olduğu sebep-sonuç ilişkisi içerisinde ifade edilmiştir. Meselenin Lozan Antlaşmasında nasıl çözümlendiği hakkında bilgiler verilmiştir. Yakın tarihimizde bu meselenin nasıl tekrar ortaya çıktığı, ASALA terörü ve sonuçları örneklerle ortaya konulmuştur. Kavramsal çelişkiler giderilmeye çalışılmıştır. “Soykırım” ve “Tehcir” kavramları bilimsel olarak izah edilmiştir. ASALA-PKK ilişkisi anlatılırken, günümüzde konu ile ilgili yaşanan güncel gelişmelere de yer verilmiştir. Ders Kitabının bu yönü ile liselerde konu hakkında yazılan en geniş kapsamlı bilgiye sahip ders kitabı olduğunu söylemek mümkündür.

2010-2011 Öğretim yılında okutulan Milli Eğitim Bakanlığı tarafından bastırılan 2011 basım tarihli, *İdris Akdin, Muhittin Çakmak, Mustafa Genç*'den oluşan komisyonca yazılan “Türkiye Cumhuriyeti İnkılap Tarihi ve Atatürkçülük Lise 3” ders kitabında Türk-Ermeni

ilişkilerinin tehcir ve sonrasına ait kısmı “Muharebeler ve Sonuçları”, konu başlığı altında yer almıştır. “1.Ermeni Meselesi ve Ermenilerle Savaş” alt başlığı içerisinde konu şöyle anlatılmıştır;

“Mondros Ateşkes Antlaşmasından sonra Türk Milleti, bir yandan ülkeyi haksız bir şekilde işgal eden İtilaf devletleri ile mücadele ederken, bir taraftan da birlikte yaşadığımız azınlıklarla uğraşmak mecburiyetinde kalmıştı. Bu azınlıklardan biri de Ermenilerdi. İtilaf Devletleri’nin yardım ve desteklerinin yanında Rusların da Doğu Anadolu’yu işgal etmeleri onları cesaretlendiren önemli etkenlerden oldu...”

Osmanlı Devleti’nin, I. Dünya Savaşı’na girmesinden önce Ermeni Komiteleri ile Ermeni Patrikhanesi, Osmanlı Devleti’nin Rusya’ya karşı savaşa girmesi halinde uygulayacakları stratejiyi belirlemek amacı ile toplantılar yaptılar. 1914 yılında Osmanlı Devleti savaşa girince, bütün Ermeni teşkilatları şifreli telgraflarla durumu birbirlerine bildirdiler. Aldıkları kararlara göre, Rus orduları Osmanlı topraklarına girince, Osmanlı orduları geri çekilecek; bundan yararlanan Ermeniler her tarafta ayaklanacaklardı. Osmanlı Ordusundaki Ermeniler, kaçarak çete oluşturacaklar; itilaf devletleri adına casusluk yapacaklardı. Kafkas Cephesi’nin açılması ile Ruslarla anlaşan Ermeniler, pek çok Türk şehrine, kasabasına ve köyüne saldırarak binlerce Türk’ü katlettiler.

Ermenilerin bu davranışları karşısında Osmanlı Hükümeti, tedbir olarak Ermenileri zorunlu göçe tabi tutan Tehcir Kanununu çıkardı. Ermeni isyanlarından ve katliamlarından sonra, ordunun ve devletin güvenliğini sağlamak amacıyla çıkarılan bu kanun 14 Mayıs 1915’te yürürlüğe girdi. Anadolu’daki Ermenilere, savaş alanı olmayan fakat, Osmanlı Devleti’nin sınırları içinde bulunan Suriye ve Lübnan’a yerleştirildi. Bu olaylardan Türk hükümeti sorumlu tutulmakta, sözde Ermeni soykırımından bahsedilmektedir. Unutulmamalıdır ki, soykırımı doğu Anadolu’da Ermeniler yapmıştır. Günümüzde yapılan kazı ve araştırmalarda ortaya çıkan toplu mezar ve bulgular, Ermenilerin yaptığı katliamları belgelemektedir.

1917 yılında Rusya’da ihtilalin çıkması ve işbaşına gelene Bolşeviklerin 3 Mart 1918’de Brestlitovsk Antlaşması ile savaştan çekilmesi üzerine, Merkezi Erivan olan bir Ermeni

Devleti kuruldu. Ruslar savaştan çekilirken boşalttıkları yerler, Türk ordusu ulaşmadan Ermeniler tarafından işgal edildi. Ermeniler, bölgede tekrar katliama girişince Türk-Ermeni Savaşı başladı.

(Kuruluş Savaşında Ermeni Meselesi ve Gümrü Antlaşması) Mondros Ateşkes Anlaşmasından sonra toplanan Paris Barış Konferansı'na Ermeni temsilcileri de çağrılmıştı. Bu durum Ermenilere Büyük Ermenistan hayalini gerçekleştirme fırsatını vermişti. Başlangıçta Amerika'nın himayesi altında bir Ermeni Devleti'nin kurulmasını isteyen İngiltere, bu isteği ABD tarafından kabul edilmeyince, Bağımsız bir Ermeni Devletinin kurulması için çalışmalara başladı. İtilaf Devletlerinin de onayını alan İngilizler, Sevr Antlaşması'na Ermeni Devletini öngören bir madde koydurttu. Ermeniler, Doğu Anadolu Bölgesindeki toprakların kendilerine bırakılması amacıyla saldırılara geçtiler. Ermenistan sınırı yakınındaki yerlerde yaşayan Türkleri topluca öldürmeye, yok etmeye başladılar.

Ancak Milli Mücadele başlamadan önce, Doğu Anadolu'nun Ermenilerin eline geçmesini önlemek için Doğu Anadolu Müdafa-i Hukuk Cemiyeti adıyla bir teşkilat kurulmuştu. Kazım Karabekir Paşanın Kolordu komutanı olarak Erzurum'a gelmesinden sonra, teşkilat daha da güçlendi. Yerel gazetelerde yazılar çıkarak milliyetçilik hareketlerini güçlendirdi. Anadolu'da Milli Mücadeleyi başlatan ve yönlendiren Mustafa Kemal Paşa'da konuşmalarında bir karış toprağın bile Ermenilere verilmesine Türk Milleti'nin razı olmayacağını belirtti.

Mondros Ateşkes Antlaşmasının şartlarına uymayarak ordusunu dağıtmayan Kazım Karabekir Paşa, Ermeni saldırıları karşısında bölgedeki savunma hazırlıklarını hızlandırdı. Türkiye Büyük Millet Meclisine durum hakkında bir rapor sunarak, Ermenilere karşı hareket için yetki istedi. Bunun üzerine Türkiye Büyük Millet Meclisi Kazım Karabekir Paşayı tam yetki ile 9 Haziran 1920 tarihinde Doğu Cephesi Komutanlığına atadı.

Ermeni saldırılarının artması üzerine TBMM, askeri harekate karar vererek bu durumu, Doğu Cephesi Komutanı Kazım Karabekir Paşa'ya bildirdi. Askeri Harekat 18 Eylül 1920'de başlatılarak, 29 Eylül'de Sarıkamış, 30 Ekim'de Kars Ermenilerden kurtarıldı. TBMM'nin barışçı yaklaşımlarına,

Ermenilerin olumsuz cevap vermesi üzerine askeri harekate devam edildi ve Gümrü'ye kadar gelindi. Ermeniler barış istemek zorunda kaldılar.

Kazım Karabekir Paşa bir taraftan Ermenilerin Barış isteğini TBMM'ye bildirirken, diğer taraftan da hangi şartlarda barış yapılacağını bildiren bir belgeyi Ermeni Hükümeti'ne sundu. Kazım Karabekir Paşa'nın isteklerini kabul eden Ermeniler, Gümrü'yü boşaltarak doğuya çekildiler. TBMM, 8 Kasım 1920'de Ermeni hükümetine bir nota ile siyasi ve askeri isteklerini bildirdi. Ermeniler bu istekleri kabul etmeyince çarpışmalar yeniden başladı. Türk orduları karşısında dayanamayan Ermeniler, tekrar barış istemek zorunda kaldılar.

2-3 Aralık 1920 tarihinde Gümrü Antlaşması İmzalanarak savaşa son verildi. Bu Antlaşma ile, 1-Ermeniler işgal ettikleri yerleri boşalttılar. Doğu Anadolu sınırımız, Ardahan'ın bir bölümü ve Artvin dışında bugünkü halini aldı.

2-TBMM kaybettiği Kars, Iğdır, Sarıkamış, Kağızman ve Kulp'u tekrar vatan topraklarına kattı. Çok sayıda silah ve cephane ele geçirildi.

Önemi: Gümrü Antlaşması, TBMM'nin milletlerarası alanda imzaladığı ilk siyasi antlaşmadır. Bu antlaşma ile Ermeniler, Sevr'in kendilerine tanıdığı haklardan vazgeçiyor ve böylece Ermeni Meselesi, milletlerarası düzeyde sona eriyordu.

Ermeniler, TBMM hükümeti ile Gümrü Antlaşmasını imzalayarak yeni Türk Devletini tanımış oluyorlardı.

Bu sonuç, Anadolu'da başlayan Milli Mücadele'nin ilk siyasi zaferidir. Bu zaferle Kurtuluş Savaşının bir cephesi kapanmış, TBMM'nin itibarı artmıştır. TBMM doğudaki birliklerinin bir kısmını Batı Cephesine kaydırma imkanı bulmuştur.

Ermenilerin Gümrü Antlaşması sonucu bölgeden çekilmesiyle, Gürcistan ile sınır komşusu olduk. Ardahan, Artvin ve Batum savaş kazanılınca boşaltıldı. Mart 1921'de ise Türklere teslim edildi. Bir süre sonra Gürcistan, Sovyetler Birliği'ne katıldı. Batum ise Ruslarla imzalanan Moskova Antlaşması ile Gürcistan'a bırakıldı.

Yine aynı ders kitabında Türk-Ermeni ilişkileri İstiklal Harbi sırasında “Maraş, Urfa, Antep ve Adana savunması” konu başlıkları altında yer almış ve bu konu başlıkları içerisinde “Ermeniler” aşağıdaki şekliyle anlatılmıştır;

“İngilizlerin boşalttıkları bölgeye giren Fransızlar, girdikleri bölgelerde Ermenilerle Türklere karşı işbirliği yaptılar. Ermeni intikam alayları oluşturuldu. Bunun üzerine yöre halkı kendi çabaları ile Ermeni saldırılarına ve işgallerine karşı teşkilatlar kurup Kuvay-ı Milliye birlikleri oluşturdular. Milli Kuvvetlerin, Fransız ve Ermeni işgaline karşı oluşturdukları bu cepheye Güney Cephesi adı verildi.

...Maraş, 30 Ekim 1919’da Fransızlar tarafından işgal edildi. Fransızların bölgeyi sömürge haline getirmek amacıyla Ermenilerle işbirliği yapmaları Maraş halkını harekete geçirdi. Fransızların Maraş kalesindeki Türk bayrağını indirmeleri, Ermenilerin Türk kadınlarına saldırılarına ve suçsuz kişileri öldürmeleri, Maraş’ın ileri gelenlerini tutuklamaları üzerine tepkiler daha da artarak eyleme dönüştü...

İngilizlerden sonra Urfa’ya giren Fransızlar, Burada da Ermenilerle işbirliği yaptılar. Halkın malına, canına ve namusuna saldırdılar.

...Fransızlar Antep’e girdi. Fransızlar burada Türk halkına karşı Ermeni azınlığı ile birlikte hareket etmeye başladılar. Camilere asılan bayraklar indirildi, kadınların çarşafaları yırtıldı, çocuklar süngülendi; yoğun bir yıldırma, sindirme boyun eğdirme yöntemi uygulandı...Fransızlar Ermenilerle işbirliği yaparak 1 Nisan 1920 Antep şehrini top ateşine tuttular...

Mondros Ateşkes Anlaşmasından sonra Adana da Fransızlar tarafından işgal edildi. İşgalle birlikte Adana’ya Ermeni Akını başladı. Şehirdeki toplumsal düzen Ermeniler tarafından bozuldu. Şehrin güvenliğinden sorumlu olan Polis teşkilatının başına bir Ermeni getirildi. Fransızlardan güç alan Ermenilerin, çiftliklere saldırması, köyleri yağmalaması üzerine halk Toros Dağlarının eteklerine çekildi. Adana ve çevresindeki savaşlar, Ankara Antlaşmasının imzalanmasına kadar devam etti (Komisyon, 2011).”

VI SONUÇ

Türk ders kitaplarında “Ermeniler” konusu üzerine yapılan bu araştırmada, Cumhuriyetin ilanından günümüze kadar olan süreçte ders kitaplarında yer alan Ermeniler konusunun mevcut siyasi konjonktüre göre bir takım değişikliklere uğrayarak anlatılmakta olduğu görülmektedir. Özellikle konu içeriğinde yer alan bir kısım bilgilerin süreç içerisinde genişletildiği daha önce yer verilmeyen yakın geçmişe dair gelişmelerin son dönem ders kitapları içerisinde yer aldığı ortaya çıkmaktadır. Bu durum, Türk tarih tezinin doğuşunda etkili olan bir takım unsurların süreç içerisinde Ermeni Meselesine dair bilgilerin ders kitaplarında anlatımını da etkilemiştir.

Türk Tarih Tezi'nin olgunlaşması, Cumhuriyet'in kurulması sonrasında Osmanlılık, İslamcılık ve Turancılık akımları karşısında Türk ulusçuluğunun resmi bir ideoloji olarak benimsenmesi gerekmektedir. Bu nedenle Türk Tarih Tezi'nin, Türk benliğini oluşturacak bir araç ve gelecek kuşaklar gözünde onurlu bir amaç olması isteniyordu. Özellikle Tek Parti dönemi (1923-1946) Kemalist ideolojinin oluşması ve hayata geçirilmesi dönemi olarak da bilinmektedir (Ersanlı, 2009:103). Eğitim sisteminin rejim ile uyumlu hale getirilmesine yönelik esas düzenlemeler 3 Mart 1924'te Tevhid-i Tedrisat Kanununun kabul edilmesi ile gerçekleştirilmiştir. Bu tarihe kadar yapılan tüm düzenlemeler yeni sistemin kurulması için bir ön hazırlık olmuştur. Yasanın yürürlüğe girmesiyle birlikte okullardaki dinsel ağırlıklı eğitime son verilerek, kolej ve yabancı okullarda dinsel simgeler ile amacı değişik milliyet duygularını aşılama olan dinsel öğretiler de yasaklanmıştır. Azınlık ve yabancı okulları da doğrudan Maarif Vekâletine bağlanmıştır. Ayrıca bu okullarda “Tarih”, “Coğrafya” ve “Yurt Bilgisi” derslerinin konması, yabancı ya da azınlık dilinin yanında Türkçe'nin de öğretilmesi sağlanmıştır (Arslan, 2012:334). 1926'dan itibaren ders kitaplarının hazırlanması ve seçimi Milli Talim ve Terbiye Dairesinin sorumluluğuna bırakılmıştır. Cumhuriyetin ilanından günümüze eğitime ilgili önemli kararlar, müfredat yazımı, kitap seçimi vb. hayati kararlar halen Milli Eğitim Bakanlığı tarafından yürütülmektedir. Cumhuriyetin ilk yıllarında ilkökul ders kitapları ulusal tarih anlayışı doğrultusunda yazılmaya başlanmıştır. Ortaöğretim tarih müfredatında da yeni rejime yönelik değişiklikler yapılmış ise de müfredata uygun kitapların yazılması zaman almıştır (Çapa, 200:80).

Öyle ki siyasi yapıların değişim gösterdiği dönemlere ait kitapların kategorize edilerek incelenmesi birbirinden farklı özelliklere sahip fakat birbirini takip eden bu dönemlerin kronolojik olarak incelenmeye çalışılmasını dönemler arasındaki kırılma noktalarının açıkça görülebilmesini kolaylaştırmıştır. Tek parti, Çok partili dönem ve Son dönem olarak belirlenen ders kitapları karşılaştırılarak değişen ve değişmeyen ne olduğu sorusuna cevap aranmıştır. Çok partili hayata geçiş sürecindeki ders kitaplarının devamı olarak basılan veya bastırılan ve günümüze kadar devam edip gelen ders kitapları da bu dönemin süreç içerisinde farklı özelliklerini yansıtmakta eğitim, kültür ve sosyal hayattaki dönüşümlere göre bir takım değişimler gösterebilmektedir.

Bu nedenle Cumhuriyetin ilk yıllarından 1931 yılına kadar olan farklı ders kitapları incelendiğinde kitapların hiçbirinde Türk-Ermeni ilişkilerinin müstakil bir konu olarak ele alınmadığı “Ermeniler” konusunun da farklı konu başlıklar altında genellikle isim olarak ifade edilmekte olduğu görülmüştür. Türk-Ermeni ilişkilerinin tarihi seyrine ait herhangi bir bulgunun dahi ayrıntılı olarak yer almadığı görülmüştür. Ermenilerden bahsedilen bölümlerde ise, genellikle “Ermeniler”, Osmanlı toplumu içerisinde yer alan gayrimüslim unsurlardan bir tanesi veya İstiklal Harbinde mücadele edilen milletlerden bir tanesi olarak bahsedildiği görülmektedir. İncelenen döneme ait ders kitapları içerisinde Türk-Ermeni ilişkileri konusunun en kapsamlı olarak ele alınmış olduğu ders kitaplarının Atatürk’ün isteği üzerine Türk Tarihi Tetkik Cemiyeti tarafından kaleme alınan liseler için *Tarih I-II-III-IV* olarak isimlendirilmiş ders kitapları olduğu sonucuna ulaşılmaktadır. Kronolojik olarak bir birini takip eden ders kitaplarının her bir cildi farklı bir kronolojik dönemi konu almış ve Türk-Ermeni ilişkilerine de bu dönemler içerisinde değinilmiştir.

Çok partili dönem ders kitaplarında “Ermeniler” konusunun öznel ve sübjektif bakıştan uzak kalınarak ele alındığı görülmektedir. Daha çok siyasi, askeri gelişmeler neden-sonuç ilişkisi içerisinde ele alınmış, ötekileştirmeden uzak kalınarak anlatılmaya çalışılmıştır. Bu dönem ders kitapları içerisinde yer alan örneklerden bir kaç üzerinden hareketle bu dönem ders kitaplarında bir genelleme veya bir ötekileştirme yapmaktan kaçınıldığı görülmektedir. Bu dönem ders kitapları içerisinde yer aldığı tespit edilen “*Ermeni vatandaşlarımız...*”, “*Milli çıkarları için harekete geçmişlerdi...*” ifadeleri ders kitabında düşmanca bir bakışın yer almadığının bir

ispatı niteliğindedir. Yine bu ders kitaplarında “*Yerli Ermeniler bu amaçla Fransızlara işbirliği yapmışlar, Türk halkına silah çekmişlerdi...*” ifadesinde ise itilaf devletlerinin, bu meselede Ermenilerden tarafa politika izlediklerini göstermektedir. İtilaf devletleri ile Ermeniler arasındaki bu etkileşim sonucunda isyan eden Ermeniler için kullanılan “*Ermeni vatandaşlarımızdan bazıları...*” ifadesi bir genellemeye gitmekten “öteki” inşa etmekten uzak kalındığını göstermektedir. Yazarlar bu ifadeleri ile Osmanlı Devletindeki Ermeni nüfusun devlete olan bağlılıklarını “*vatandaş*” olarak belirtirken, isyan eden Ermenileri bir genelleme yapmaktan uzak kalarak “*bazıları*” şeklinde sınırlandırmıştır.

Çok partili yaşamın Türk toplumunda yerleşmesinin ardından yayınlanmış, günümüze kadar okutulmuş olan ders kitaplarında “*Ermeni Meselesi*” konusunun nasıl ve ne şekilde yer aldığı üzerinde durulmuştur. Bu nedenle ders kitapları incelenirken kitaplar üzerinde herhangi bir dönemsel veya kronolojik olarak inceleme yoluna gidilmeyip, ders kitaplarında Türk-Ermeni ilişkilerinin tarihi seyrine ait bir takım başlıklar oluşturularak bu başlıklar altında ders kitaplarında Türk-Ermeni ilişkilerinin nasıl anlatılmış olduğuna dair tespit ve değerlendirmelere yer verilmiştir. Son dönem tarih ders kitaplarındaki “*Ermeni Meselesi*” konusu incelenirken Türk-Ermeni ilişkilerinin tarihi seyri içerisinde iki başlık altında ele alınması uygun görülmüştür. Bu başlıklar;

- I. *İlkçağlardan Osmanlı Devleti'nin sonuna kadar Türk Ermeni İlişkilerinin Tarih Ders Kitaplarında Sunumu*
- II. *Tehcir Olayı ve Tehcir Sonrası Türk-Ermeni İlişkileri ve Konu ile İlgili Kavramların Ders Kitaplarındaki Sunumu, olarak belirlenmiştir.*

Bu bağlamda görülen gerçek; Ermeni Meselesi konusu günümüze gelindiğinde önceki yıllara göre daha objektif ve bilimsel ifadelerle anlatılmaya başlanmıştır. Fakat yine günümüzde Ermeni Meselesi konusunun öğretimindeki bu olumlu duruma rağmen, konu içeriğinin çok sığ tutulduğu, görsel materyallerden yeterince yararlanılmadığı, öğrencileri aktif hale getirecek etkinliklere yer verilemediği, konu içerisinde yerel tarihi kaynakların kullanılmadığı görülmektedir. Daha önceki ders kitaplarında yer alan bilgilere tarihsel olarak yeni bilgilerin ilave edilememesinin yanında, yakın tarihimize ait olaylar ile ilgili bir takım konuların eklenmiş olması ise özellikle Milli Eğitim

Bakanlığı talim terbiye kurulunun 2002-2003 öğretim yıllarında Ermeni Meselesi konusunun öğretimine dair almış olduğu kararların ders kitaplarına yansımaları olarak değerlendirilmelidir. Özellikle ASALA terörü, Diaspora Ermenileri, iddialar ve Türkiye topraklarına yönelik hedefler gibi konuların, son dönem ders kitaplarında yer alıyor olması Türk ders kitaplarının, uluslararası kamuoyunda artan Ermeni lobi faaliyetlerinin sonucunda Türk tarafının da bu konuda gelecek nesillere yaşananları hatırlatma yolunda bir politika içerisine girmiş olduğunu göstermektedir.

Son dönem ders kitapları içerisinde yer alan *“1920 yılının sonbaharında Ermenilerce yapılan zulümler dayanılmaz bir kerteğe geldi ve Ermenistan seferine karar verdik.”* İfadesi daha önce bahsedilen Ermeni lobi faaliyetlerine karşılık oluşan savunma refleksinin küçük bir örneği olarak görülebilir. Örnek ifadede yer alan *“karar verdik.”* eylemi, birinci çoğul şahıs eki kullanılarak *“biz”* ve *“öteki”* kavramının ortaya çıktığını göstermektedir. Türk ders kitaplarında daha önceki yıllara ait örneklerde de görüldüğü gibi tarihin yorumlanması, kimi zaman *“ötekinin”* hor görülerek *“biz”*in yüceltilmesi şeklinde olmaktadır (Safran, 2006:71).

Türk-Ermeni ilişkileri ve Ermeni Meselesi konusuna dair güncel bilgilerin, günümüz iddialarının yer aldığı ders kitabının 2010-2011 Öğretim yılında okutulan Milli Eğitim Bakanlığı tarafından bastırılan 2011 basım tarihli, *Vicdan Turan, İlhan Genç, Mehmet Çelik, Celal Genç ve Şenol Türedi*'den oluşan komisyonca yazılan *“Tarih 10”* ders kitabı olduğu görülmüştür. Bu ders kitabında yer alan *“Rusya tarafından silahlendirilen Ermeniler...”* ifadesi Ermeni komitacılarının arkasındaki gücü işaret etmektedir. Aynı zamanda *“Türkler, yollarda Ermeni çeteler tarafından katledildiler. Yine Van'ın Zeve köyünün bütün halkı, kadın çocuk ayrımı yapılmaksızın Ermeniler tarafından öldürüldüler. Çeşitli nedenlerle göç edemeyenlerin de büyük bölümü Ermenilerce öldürülürken özellikle kadınlar çok kötü muameleye maruz kaldılar...”* ifadesi silahlendirilen Ermenilerce gerçekleştirilen katliamlardan bahsetmektedir. Bu ifadeyi takip eden *“Bütün bunlar olurken Ermenileri sadece Rusya değil İngiltere ve Fransa da destekledi.”* Cümlesinde ise katliamların arkasındaki güçler anlatılmıştır. Daha önceki ders kitaplarında görüldüğü gibi yazarların bu meselenin çıkışından itibaren sorumluların üçüncü güçler olduğu belirtilerek Ermenilerle kurulacak geleceğe dair ilişkiler veya üretilecek ortak politikalara tezat teşkil edecek ifadelerden kaçındıkları ortaya

çıkılmaktadır. Bu durum, Türklerin genel olarak veya Ermeni karşıtı bir politikadan uzak durduklarını göstermektedir.

Yine bu ders kitabı ile Türk okullarında soykırım iddialarından bahsedildiği, tehcir olayına dair kanunlardan istatistiki verilerden bahsedildiği görülmektedir. Tehcirin tüm Ermenilere uygulanmadığı uygulananların ise kimler olduğu sebep-sonuç ilişkisi içerisinde ifade edilmiştir. Meselenin Lozan Antlaşmasında nasıl çözümlendiği hakkında bilgiler verilmiştir. Yakın tarihimizde bu meselenin nasıl tekrar ortaya çıktığı, ASALA terörü ve sonuçları örneklerle ortaya konulmuştur. Kavramsal çelişkiler giderilmeye çalışılmıştır. “Soykırım” ve “Tehcir” kavramları bilimsel olarak izah edilmiştir. ASALA-PKK ilişkisi anlatılırken, günümüzde konu ile ilgili yaşanan güncel gelişmelere de yer verilmiştir. Ders Kitabının bu yönü ile liselerde okutulmak üzere Ermeniler konusuna dair yazılan en geniş kapsamlı bilgiye sahip ders kitabı olduğunu söylemek mümkündür.

Bu çalışma ile cumhuriyetin ilanından günümüze Türk ders kitaplarında ötekileştiren, küçük düşüren, duygusal ifadelerin çok yaygın olmamakla birlikte bazı yazarlarca kullanılmış olduğu tespit edilmiştir. Bütün bunlara rağmen Türk ders kitaplarının tek partili, çok partili ve son dönem ders kitapları olmak üzere hemen hiç birinde Ermenilerin, yaşananların tek sorumlusu olarak görülmediği anlaşılmaktadır. Aslında bu ders kitaplarının konu ile ilgili ortak paydasında yaşananların sorumlusunun direkt olarak Ermenilerin değil üçüncü güçlerin etkisi ile olduğu görüşü yer almaktadır. Bu durum göz önünde bulundurularak Ermeni Meselesi ve Türk-Ermeni ilişkilerinin ders kitaplarında nasıl yer alacağına dair “ortak bir tarih” yazımı için Türk ders kitaplarının hazır olduğunu söylemek mümkündür. Gelecek nesillerin birbirlerine olan bakışları ve algıları eğer barış doğrultusunda değiştirilmek isteniliyorsa eğer bu konuda taraflar gerçekten samimi ve kararlı ise Ermenistan Hükümeti ile Türk Hükümetinin oluşturacağı ortak bir komisyon iki tarafın ders kitaplarında yer alacak “Tarihte Türkler ve Ermeniler” konusu yeniden inşa edebilecektir. Türk ders kitapları üzerine gerçekleştirilmiş olan bu çalışma, ortak tarih inşasında Türk tarafının Cumhuriyetten günümüze kat ettiği yolu açıkça ortaya koymaktadır.

KAYNAKÇA

AFETİNAN, A. (1998), Türkiye Cumhuriyeti ve Türk Devrimi, Ankara: TTK yayınları

AKBULUT, Y. (1998), Ermeniler ve Bingöl'deki Ermeni Tehciri, Ankara: Kültür Bakanlığı yayınları

AKÇA, Neval, (2007) Demokrat Parti İktidarının 1980 İhtilaline Eğitim Politikaları ve Bu Politikaların Tarih Ders Kitaplarına Yansıması, Çukurova Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Adana

AKÇAM, T. (1995), Türk Kimliği Ve Ermeni Sorunu, İstanbul

AKÇAM, T. (2009), *"Türk Ermeni Gerilimi ve Atılması Gereken Adımlar"*, Bir Zamanlar Ermeniler Vardı, Birikim yayınları, İstanbul

AKÇURA, E. (1994). Van ve Çevresinde Ermeni İsyanları (1896-1916), İstanbul:Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı yayınları

AKGÜNDÜZ, A.Öztürk, S. (1999), Bilinmeyen Osmanlı, İstanbul: OSAV yayınları

AKSAN, Doğan, (1987), Her Yönüyle Dil Ana Çizgileriyle Dilbilim C.1, TDK Yay., Ankara

AKTAN, G. (2003). "Hukukta Soykırım ve Ermeni olayları" Popüler Tarih, sayı:35

ALTINTAŞ, Zeynep, "1890 Yılına Kadar Osmanlı Arşiv Belgelerine Göre Ermeni Sorununun Ortaya Çıkışında İngiltere'nin Rolü", *Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, VII/1, Haziran 2005, s. 150-183.

ANADOL, Cemal, (2002), Tarihin Işığında Ermeni Dosyası, İstanbul: IQ yayınları

ARMAOĞLU, Fahir, (2000), 20. Yüzyıl Siyasi Tarihi, Ankara: Alkım yayınları

ARSLAN, Erdal, (2012), "Atatürk Döneminde Tarih Eğitimi-I "Türk Tarih Tezi" Öncesi Dönem (1923-1931)", *Eğitim ve Bilim*, Cilt:37, Sayı:164

ATA, B. (2005), "Johan Friedrich Herbart'ın Tarih Eğitimi Üzerine Görüşleri", Gazi Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi 29, s.1377-1395

ATA, Ferudun, (2005) İşgal İstanbul'unda Tehcir Yargılamaları, TTK yay. Ankara 2005

ATAM (Atatürk Araştırma Merkezi), (2001), Türkiye Cumhuriyeti Tarihi, C.I, Başbakanlık Tanıtma Fonu, Ankara: Can yayınları

AVAGYAN, Arsen, MİNASSIAN Gaidz, (2005)Ermeniler İttihat ve Terakki İşbirliğinden Çatışmaya, Aras Yay, İstanbul

BAŞBAKANLIK OSMANLI ARŞİVİ, Arşiv Belgelerine Göre Kafkaslarda Ermeni Mezalimi, I-(1906-1918), II-(1919), IV(1920-1922), Ankara 1998

BAYRAKTAR, Bayram, (2002), Çağdaş Türkiye Tarihi, İstanbul: İnkılap yayınları

BERNBAUM, G. (1972). Language and history teaching: Handbook for history teachers. London: University of London Institute of Education Press

BOZKUŞ, DEVECİ, Yıldız, (2013), Türk'ü "Öğretmek": Ermeni Ders Kitaplarında Türk İmgesi, Dora Yay. Bursa

COFFİNE, Carroline. (2006). Historical discourse. London: University of London Institute of Education Press.

ÇAKILLIKOYAK, Hüseyin, (2005) Diasporada Ermeni Kimliği Paris ve Halep Örneği, Yeditepe yayınları, İstanbul

ÇAPA, Mesut (2004), "Türkiye'de 1930 Öncesi Tarih Öğretimi", Toplumsal Tarih, Eylül, Sayı:129, s.80-87

ÇAYCI, Abdurrahman, (1998) "Türk Ermeni İlişkilerinde Gerçekler" Türkiye'nin sorunları sempozyumu, Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları

ÇİÇEK, Kemal, (2005), Ermenilerin Zorunlu Göçü 1915-1917 , Ankara TTK yayınları.

ÇÖHÇE, Salim , "Büyük Ermenistan'ı kurma projesi", İnönü Üniv. Fen-Edb Fak.Tarih blm.başk.

DABAÇYAN, Levon, (1981) "Ermeni Meselesi", Son havadis gazetesi,

DABAÇYAN, Levon Panos, (2005), Türkiye Ermenileri Tarihi, IQ yay. İstanbul

DABAÇYAN, Levon Panos,(2001), Sultan Abdülhamid Han ve Ermeni Meselesi, Kumsaati Yay, İstanbul

DABAÇYAN, Levon Panos, (2005), Osmanlıda Şer Hareketleri ve Abdülhamid Han, IQ yay. İstanbul

DADRIAN, N. Vahakn, (1995), Ulusal Ve Uluslar arası Hukuk Sorunu Olarak Jenosid, Belge Yayınları, İstanbul

DEMİR, Neşide Kerem, (1976) Türkiye'de Ermeni Meselesi, Şafak Matbaacılık, Ankara

DEMİREL, M., (2010). *Tarih öğretim yöntemleri*. Ankara: Nobel Yayınları.

DİLAN, Hasan, (2005), Fransız Diplomatik Belgelerinde Ermeni Olayları, Cilt I-II-III Ankara: TTK yayınları

DİLEK, D. (2007). Tarih derslerinde öğrenme ve düşünce gelişimi. Ankara: Nobel Yayınları.

DOĞAN, M. BÜYÜK TÜRKÇE SÖZLÜK (10.baskı), (1994) İstanbul:Bahar yayınları

ERCAN, Yavuz, (2002), Osmanlı İmparatorluğunda Bazı Sorunlar ve Günümüze Yansımaları, M.E.B Basımevi, Ankara

ERGÜL, Cevdet, (1997) II.Abdülhamid'in Doğu Politikası ve Hamidiye Alayları, Çağlayan yay, İzmir

EYİCİL, Ahmet, "Maraş Kurtuluş Mücadelesinde Ermeni mezalimi", www.os-ar.org.tr.

ERTAN, F.Temuçin, (2002), "Türkiye Cumhuriyeti Tarihi Kitaplarında Ermeni Sorunu", Ermeni Araştırmaları Türkiye Kongresi (20, Nisan 2002) Ankara

ERGİN, Muharrem, (1998), Türk Dil Bilgisi, İstanbul Bayrak Yayınları

ERKAN, S. (2009), Türk Üniversitelerinde Tarih Öğrenimi, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Gazi Üniversitesi Gazi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Ankara

ERSANLI, Büşra, (2009), İktidar ve Tarih Türkiye’de Resmi tarih Tezinin Oluşumu, İletişim Yayınları, İstanbul

EVANS, R. J. (1999). *Tarihin savunusu*. (Çev: Uygur Kocabaşoğlu) Ankara: İmge Yayınları.

GAİLLARD, Gaston,(2000), “Ermeni Sorunu”, Farklı Yönleriyle Ermeni Meselesi, Nergiz yayınları, (Çev: Nuri Bilgin), İstanbul

GÖYÜNÇ, Nejat, (1983) Osmanlı İdaresinde Ermeniler, Gültepe Yayınları, İstanbul

GÖYÜNÇ, Nejat, (2005), Ermeniler Ve Türkler, Yeni Türkiye Yay. Ankara

GÜLER, Ali, AKGÜL, Suat, (2003) Sorun Olan Ermeniler, Türkar yayınları, Ankara

GÜNGÖR, Erol, (1999) Türkiye’de Misyoner Faaliyetler,Ötüken Yayınları, İstanbul

GÜRÜN, Kamuran, (2001) Ermeni Dosyası, Rüstem Yayınları, İstanbul

GÜVENEN, Orhan , (1998) Türkiye’nin Orta ve Uzun Dönem Stratejik Hedefleri, İstanbul Proje Yönetim derneği, İstanbul Teknik Üniversitesi, İstanbul

HALAÇOĞLU, Yusuf, (2004) Ermeni Tehciri, BKY yay. İstanbul

HALAÇOĞLU, Yusuf, (2006) Sürgünden Soykırıma Ermeni İddiaları, BKY yay, İstanbul

HOVHANNİSYAN, Nikolay, (2007), Ermeni Soykırımı, Pencere Yayınları İstanbul 2007

HÖPKEN, W. (2002), “Tarih Eğitiminde Yeni Yönelimler”, , Tarih Eğitimine Eleştirel Yaklaşımlar, Tarih Vakfı, İstanbul

HUSBANDS, C. (1996). Understanding the past: Language and change: *What is history teaching?*. USA: Routledge Press.

İHSANOĞLU, Ekmeleddin, (1999) Osmanlı Medeniyeti Tarihi, C.1, İstanbul

İNAN, Kamran, (1999) Dış Politika , Timaş yayınları , İstanbul

İNAN, Kamran, (1999) Hayır Diyebilen Türkiye , Timaş yayınları, İstanbul

İŞÇİ, Sedat, (2000), “1800 lerden Günümüze ABD’deki Ermeni Lobi Faaliyetleri”, Farklı Yönleriyle Ermeni Sorunu, Nergiz yay, İstanbul

İŞÇİMEN, Sevcan, (2007), Türkiye Cumhuriyeti’nde İlkokullarda Okutulan Ders Kitapları (1923-1931), Mersin Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi

KANKAL, Ahmet, (2003) Ermeni Öykülerine Göre Osmanlı-Türk Toplumunda Ermeniler, Ermeni Araştırmaları, Cilt:3 Ankara

KANTARCI, Şenol, (2003) “Tarihi Boyutuyla Ermeni Sorunu”, Eğitim Dergisi, sayı:38, Mayıs

KARAGÖZLÜ, A.G. (1966), İlkokullarda Sosyal Bilgiler Öğretimi, Ayyıldız Matbaası, Ankara

KAYA, R. (2009). Tarih öğretiminin amaçları. Muammer Demirel, İbrahim Turan (Ed.) *Tarih Öğretim Yöntemleri* içinde (s. 60-81). Ankara: Nobel :Yayıncılık.

KAYA, K. (1939). *Çocuğa uygun tarih tedrisatı*. İstanbul: Tan Matbbası.

KİREZ, Ayşe, (2008), 1960-1980 Yılları Arası Türkiye’de Tarih Ders Kitaplarının İncelenmesi, Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi, Sosyal Bilimler Üniversitesi Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Çanakkale

KİRİŞ, A. (2009). *Tarih eğitimi ve tarihçilik mesleği: Lise tarih derslerinde yazma becerilerinin kullanılması ve geliştirilmesi*. Yayınlanmamış Doktora Tezi, Gazi Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Ankara.

KOCAMAN, A, RUHİ, Ş. (1996), “İlköğretim Kitaplarında Dil Kullanımı”, Türkiye’de ve Almanya’da İlköğretim Ders Kitapları Sempozyumu, Türk-Alman Kültür İşleri Kurulu Yayınları, Ankara

KOLOĞLU, O. (1994). Tarih öğretiminde Bugüncülük/Presentizm yansımaları ve sonuçları. *Tarih Öğretimi ve Ders Kitapları Sempozyumu*, İzmir: Tarih Vakfı Yayınları.

KÖSOĞLU, N. (1998). Osman Turan'ın Türk cihan hakimiyeti mefkuresi ve Milliyetçilik anlayışı: *Osman Turan'ın eserlerinde tarih ve tarihçi ilişkileri*. Ankara: Ötüken Neşriyat.

KÖSOĞLU, N. (2000). *Türk milliyetçiliği ve Osmanlı*. İstanbul: Ötüken Yayınları.

KÖSTÜKLÜ, N. (1999). *Sosyal bilimler ve tarih öğretimi*. Konya: Günay Matbacılık.

LİBARİDİAN, J.Gerard, (2001), Ermenilerin Devletleşme Sınavı, İletişim yay. İstanbul

PERFETTİ, C. A., Britt, M. A., Rouet, J. F., Georgi M. C., and Mason, R. A. (1994). How students use texts to learn and reason about historical uncertainty. *Cognitive and Instructional Processes in History and the Social Sciences*, New Jersey.

PERİNÇEK, D. (2000), "Sunuş", Kemalist Eğitimin Tarih Dersleri Tarih I, Kaynak Yayınları, İstanbul

MANTRAN, Robert, (2000), Osmanlı İmparatorluğu II, XIX. Yüzyılın Başlarından Yıkılışa, Adam yayınları, (Çev: Server Tanilli), İstanbul

MATTEİ, Jean Louis, (2008), Belgelerle Büyük Ermenistan Peşinde Ermeni Komiteleri, Bilgi Yayınevi, Ankara

Mc CARTHY, Justin, (2000) "Kim Başlattı?", Farklı Yönleriyle Ermeni Sorunu, Nergiz Yayınları, İstanbul

METİN, Erhan, (2009), "Türkiye Cumhuriyeti İnkılap Tarihi ve Atatürkçülük Derslerinde Ermeni Meselesinin Öğretimi", Sosyal Bilimler Araştırma Dergisi, Yıl: VII, Sayı:14

METİN, Erhan (2011), Tarih Eğitimi ve Dil: tarihçilerin, Tarih Ders Kitabı Yazarlarının tarih Öğretmenlerinin ve Öğrencilerin Tarihsel Dil Kullanımı, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Atatürk Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Erzurum

MEREY, Zihni, (2014), "Dünyada ve Türkiye'de Tarih Eğitiminin Tarihsel Gelişimi", Tarih Nasıl Öğretilir?, Yeni İnsan Yayınları, İstanbul

MUMCU, Ahmet,(1988)Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi, Eskişehir

NAZIM, Hüseyin Paşa, (1998)Ermeni Olayları Tarihi, Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müd. C:1 Ankara

NİCHOL, J. (1996). *Tarih öğretimi*, (Çev: Mustafa Safran) Ankara: Çağrı Matbaacılık.

NİETZCHE, Friedrich, (2002). *Tarih üzerine: Çağa aykırı düşünceler II*. (Çev: Nejat Bozkurt) İstanbul: Say Yayınları.

NİYAZI, Mehmet,(1999)Türk Devlet Felsefesi, Ötüken yayınları, İstanbul

OKUR, Y., Genç, İ., Özcan, T., Yurtbay, M. ve Sever, A. (2010). *Ortaöğretim tarih 9. sınıf*. İstanbul: M.E.B. Yayınları.

OKTAY, Hasan, (2006), "1915'in 91. yılına girerken Türk ve Ermeni Tezi", Türk Yurdu, Sayı:226

ORAN,Baskın,(2003)Türk Dış Politikası, I-II, İletişim yay, İstanbul

ORTAYLI, İ. (1996). Tarih Nedir?. *Türkiye Günlüğü*, 39, İstanbul

ORTAYLI, İlber,(2001) Gelenekten Geleceğe, İstanbul: Ufuk Kitapları

ÖKE, Mim Kemal,(2001) Yüzyılın Kan Davası Ermeni Sorunu, Aksoy yay, İstanbul

ÖZÇELİK, İsmail, (2005) Ermeni İddiaları Ve Gerçekler, TürAr yay. Ankara

ÖZDEMİR, Hikmet,(2005) Salgın Hastalıklardan Ölümler 1914-1918, TTK yay. Ankara

ÖZDEMİR Hikmet, ÇİÇEK Kemal, TURAN Ömer, ÇALIK Ramazan, HALAÇOĞLU Yusuf,(2004) Ermeniler: Sürgün ve Göç, TTK yayınları, Ankara

ÖZEL, Sabahattin, (2005) Millet-i Sadıka Ermeniler, Tasam Yay. İstanbul

QUATAERT, Donald, (2005), Osmanlı İmparatorluğu (1700-1922), İletişim Yayınları İstanbul

ÖZBARAN, S. (2005). *Tarih, tarihçi ve toplum*. İstanbul: Tarih Vakfı Yayınları.

PARMAKSIZOĞLU, İsmet, (1981) Ermeni Komitelerinin İhtilal Hareketleri ve Besledikleri Emeller, DSİ Basım, Ankara

PIHILLIPS, Ian, (2009), “*Tarih Öğretiminde Tartışmalı ve Hassas Konular*”, Çok Kültürlü bir Avrupa İçin Tarih ve Sosyal Bilgiler Eğitimi, Hark Eğitim Yayıncılığı, Ankara

SAFRAN M. ATA, B, (1996), “*Barışçı Tarih Öğretimi Üzerine Çalışmalar: Türkiye’de Yunanlılara İlişkin Öğrenci Görüşleri*”, Gazi Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi, Cilt 16, No 1

SAFRAN, M. (2006). *Tarih öğretimi ve çağdaş müfredat teorileri*. Tarih Eğitimi Makale ve Bildiriler, Ankara: Gazi Kitabevi.

SAFRAN, M. (2009). Türkiye’de tarih öğretimi ve meseleleri. Muammer Demirel, İbrahim Turan (Ed.) *Tarih Öğretim Yöntemleri* içinde (s.41-59), Ankara: Nobel Yayıncılık.

SAKAOĞLU, N. (2010). Dersimiz tarih kitaplarımız hikaye. *NTV Tarih Dergisi*, 22, 28-34.

SARINAY, Y. (2012), 24 Nisan 1915’te Ne Oldu? Ermeni Sevk ve İskanının Perde Arkası, İdeal Kültür Yayıncılık, İstanbul

SCHLEPPEGRELL, M. J., Achugar, M., and Oteiza, T. (2004). *The grammar of history: Enhancing content-based instruction through a functional focus on language*. *TESOL Quarterly*, 38(1) Spring.

SCHLEPPEGRELL, M. and Achugar, M. (2003). Learning language and learning history: A functional linguistic approach. *Tesol Journal*, 12(2) Summer

ŞAHİNGÖZ, M. (2006), “Ermeni Meselesinin Tarihi Gelişimine Dair”, (Röportaj:Uğur Ünal), Türk Yurdu, Cilt:26, Sayı:226

TEKELİ, İ. (1994). Küreselleşen dünyada tarih öğretiminin amaçları ne olabilir. *Tarih Öğretimi Ve ders Kitapları Buca Sempozyumu*, İstanbul: Tarih Vakfı Yayınları.

URAS, Esat,(1987) Tarihte Ermeniler ve Ermeni Meselesi, Belga yay. İstanbul

UZUN, Turgay , (2005) "Osmanlı Devletinde Milliyetçilik Hareketleri içinde Ermeniler", Osmanlıdan Günümüze Ermeni sorunu,

TUNCAY, M. (1995). Tarih öğretiminin iyileştirilmesine yönelik düşünceler. *Tarih Öğretimi ve Ders Kitapları 1994 Buca Sempozyumu*, İstanbul: Tarih Vakfı Yayınları.

YAZICI, Sedat, (2010), "Tartışmalı Konular ve Öğretimine İlişkin Bir Çalışma", Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi The Journal of International Social Research, Volume:3 Issue:12 2010

YEDİYILDIZ, B. ve Yücel, Y. (1990). *Tarih ve kültür: Milli kültür unsurlarımız üzerine genel görüşler*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.

YILMAZ, Levent (2000), "*Tarih Nasıl Yazılmalı? Ya Da Yazılmalı Mı?*", Tarih Yazımında Yeni Yaklaşımlar Küreselleşme ve Yerelleşme, Tarih Vakfı Yayınları İstanbul

DERS KİTAPLARI KAYNAKÇASI

Tek Parti Dönemi:

Emin Ali (1928), Türk Çocuklarına Tarih Dersleri, Bürhan Cahit ve Şürekası Matbaası, İstanbul

Süleyman Edip, Ali Tevfik (1929), İlk Mektep Çocuklarına Tarih Dersleri, Ahmedi Matbaası, İstanbul

Emin Ali (1930), Türk Çocuklarına Tarih Dersleri Sınıf:5, Kanaat Kütüphanesi, İstanbul

Muallim Abdülbaki, Muallim Sabri Esat (1930), Yavrumun Tarih Kitabı İlk Mektep Dördüncü Sınıf, Şirketi Mürettibiye Matbaası, İstanbul

Muallim Abdülbaki, Muallim Sabri Esat (1930), Yavrumun Tarih Kitabı İlk Mektep Beşinci Sınıf, Şirketi Mürettibiye Matbaası, İstanbul

Ali Reşat (Sabık Maarif Müsteşarı) (1931), İlk Mekteplerde Tarih Dersleri, Türk Neşriyat Yurdu, Ankara

Çok Partili Dönem:

AKDİN, İdris, ÇAKMAK, Muhittin, GENÇ, Mustafa (2010), Türkiye Cumhuriyeti İnkılap Tarihi ve Atatürkçülük Lise, Semih Ofset MEB, Ankara

AKŞİT, Niyazi, OKTAY, Emin (1970), Öğretmen Okulları Kitapları Tarih II, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul

ARSLAN, Mehmet Metin (2013), İlköğretim Sosyal Bilgiler 7, Anıttepe Yayıncılık, Ankara

AKYILDIZ, Recep, DURMUŞ, Recep (2003), İlköğretim Sosyal Bilgiler, Yeni Çizgi Yayınları, Ankara

BAŞOL, Samettin, YILDIRIM, Tuğrul, KOYUNCU, Miyase vd. (2011), İlköğretim Türkiye Cumhuriyeti İnkılap Tarihi ve Atatürkçülük 8, Ada Matbaacılık, Ankara

BULDUK, Orhan Üçler, GÜNDOĞDU, Abdullah (1994), Liseler için Tarih 1, Tutibay Yayınları, İstanbul

COŞKUN, Fevzi (1990), Meslek Liseleri İçin Tarih, Etki Yayıncılık,

Ankara

DELİORMAN, Altan (1995), Ders Geçme ve Kredi Sistemine Göre Lise Tarih I, Bayrak Basın Yayıncılık, İstanbul

DELİORMAN, Altan, (1997), Osmanlı Tarihi II, Bayrak Basım Yayın, İstanbul

DİKMEN, Selahattin, KOÇAK, Kemal (1991), Tarih Lise II, Ünver Yayınları, Ankara

ERSÖZ, Tahir (2011), İlköğretim Sosyal Bilgiler 5, Pasifik Yayınları, Ankara

GAMSIZ, Sevtap (2012), Ortaöğretim Türkiye Cumhuriyeti İnkılap Tarihi ve Atatürkçülük, Netbil Yayınları, İstanbul

GENÇ, Reşat (2008), Lise İslam Tarihi, Bilim ve Kültür Yayınları, Ankara

KAFESOĞLU, İbrahim, DELİORMAN, Altan (1977), Lise Ders Kitapları Tarih Lise II, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul

KALECİKLİ, Kenan (1994), Türkiye Cumhuriyeti İnkılap Tarihi ve Atatürkçülük, Gendaş Yayıncılık, İstanbul

KARA, Kemal (1995), Ders Geçme ve Kredi Sistemine Göre İslam Tarihi, Önde Yayıncılık, İstanbul

KARA, Kemal (1997), Liseler İçin Genel Türk Tarihi I, Önde Yayıncılık, İstanbul

KARA, Kemal (1997), Liseler İçin Genel Türk Tarihi 3, Önde Yayıncılık, İstanbul

KARA, Kemal (2002), Lise Osmanlı Tarihi, Önde Yayıncılık, İstanbul

KARA, Kemal (2008), Lise Tarih II, Önde Yayıncılık, İstanbul

KARA, Kemal (2010), Lise Türkiye Cumhuriyeti İnkılap Tarihi ve Atatürkçülük, Önde Yayıncılık, İstanbul

KARABIYIK, Erol Ünal (2014), İlköğretim Sosyal Bilgiler 7, Evren Yayıncılık, Ankara

KAYA, Kezban (2013), İlköğretim Sosyal Bilgiler 6, İmaj Yayıncılık, Ankara

KOLUKISA, Enver Aydın, TOKCAN Halil, AKBABA, Bülent (2006), İlköğretim Sosyal Bilgiler 6, A yayınları, Ankara

KÖYMEN, Mehmet Altay, ALPMAN, Adil vd. (1989), Lise II Tarih, Ülke Yayıncılık, İstanbul

KÖYMEN, Mehmet Altay, KOCA, Salim, ÖZEL, Baykal (1990), Lise II Tarih, Ülke Yayıncılık, İstanbul

MERÇİL, Erdoğan, MERÇİL, Büte (1991), Lise için Tarih II, Altın Kitaplar Yayınevi, İstanbul

MERÇİL, Erdoğan, MİROĞLU, İsmet, HALAÇOĞLU, Yusuf (1992), Lise için Yeni Müfredat Programına Göre Tarih II, Altın Kitaplar, İstanbul

MERÇİL, Erdoğan vd. (1993), Ders Geçme ve Kredi Sistemine Göre Lise Tarih I, Altın Kitaplar, Eskişehir

MERÇİL, Erdoğan, TARHAN, Taner, ÖDEN, Zerrin Günel, MERÇİL, Büte (1996), Lise Tarih 1, Altın Kitaplar Yayınevi, İstanbul

MUMCU, Ahmet (1991), Liseler İçin Tarih 1, İnkılap Kitabevi, İstanbul

MUMCU, Ahmet, SU, K.Mükerrem (2003), Lise ve Dengi Okullar İçin Türkiye Cumhuriyeti İnkılap Tarihi ve Atatürkçülük, Milli Eğitim Basımevi, 2003

OKTAY, Emin (1977), Mesleki ve Teknik Öğretim Okulları Tarih (Kız Enstitüleri III. Sınıf), Milli Eğitim Basımevi, İstanbul

OKTAY, Emin (1975), Tarih Lise II, Atlas Yayınevi, İstanbul

OKTAY, Emin (1969), Atlaslı Tarih 5, Güven Yayınevi, İstanbul

OKUR, Yasemin, AKSOY, Mehmet, KIZILTAN, Hakan vd. (2010), Ortaöğretim Tarih 11, İhlas Gazetecilik A.Ş. MEB, İstanbul

OKUR, Yasemin, SEVER, Akın vd. (2009) Ortaöğretim Çağdaş Türk ve Dünya Tarihi, Özkan Matbaacılık MEB, Ankara

OKUR, Yasemin, GENÇ İlhan, ÖZACAN, Tuğrul, YURTBAY,

Mevlüt, SEVER, Akın (2011), Ortaöğretim Tarih 9, Feza Gazetecilik-MEB, İstanbul

ÖZENSOY, Ahmet Utku (2013), İlköğretim Sosyal Bilgiler 5, Harf Yayınları, Ankara

POLAT, Mecit Mümin, KAYA, Niyazi vd. (2007), İlköğretim Sosyal Bilgiler 7, Doğan Ofset, İstanbul

ŞENÜNVER, Güler, KARABULUT, Ezdihar (1999), İlköğretim Sosyal Bilgiler 6, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul

ŞENÜNVER, Güler, KESİM, Samim vd. (2000), İlköğretim Türkiye Cumhuriyeti İnkılap Tarihi ve Atatürkçülük 8, MEB Yayınları, Ankara

ŞENÜNVER, Güler, KESİM, Samim vd. (2007), İlköğretim Türkiye Cumhuriyeti İnkılap Tarihi ve Atatürkçülük 8, MEB Yayınları, Ankara

ŞİRİN, Veli (1995), Ders Geçme ve Kredi Sistemine Göre Tarih 2, Kaya Matbaacılık, İstanbul

TURGUT, Rifat (2003), İlköğretim Türkiye Cumhuriyeti İnkılap Tarihi ve Atatürkçülük 8, Pasifik Yayınları, Ankara

TURAN, Refik, ERGEZER, Nevin (1994), Ders Geçme ve Kredi Sistemine Göre Genel Türk Tarihi 1, Ocak Yayınları, Ankara

TURAN, Vicdan, GENÇ, İlhan, ÇELİK, Mehmet vd. (2011), Ortaöğretim Tarih 10, Başak Matbaacılık-MEB, Ankara

TÜYSÜZ, Sami (2011), İlköğretim Sosyal Bilgiler 4, Tuna Matbaacılık, Ankara

UĞURLU, Nurer, BALCI, Esergül (1990), Tarih Lise II, Serhat Örgün Yayıncılık, İstanbul

ÜRKÜT, Mahmut (2013), İlköğretim Türkiye Cumhuriyeti İnkılap Tarihi ve Atatürkçülük 8, Netbil Yayınları, İstanbul

YANAR, Hüseyin, YILDIRIM, Şenol (2003), İlköğretim Sosyal Bilgiler 6, Yıldırım Yayınları, Ankara

YAVUZ, Nuri (2007), İlköğretim Türkiye Cumhuriyeti İnkılap Tarihi ve Atatürkçülük 8, Prizman Yayıncılık, İstanbul

YILDIZ, Hakkı Dursun, ALPTEKİN, Coşkun, ŞAHİN, İlhan,
BOSTAN, İdris (1990), Lise Tarih 2, Servet Yayıncılık, İstanbul

YILDIZ, Hakkı Dursun, ALPTEKİN, Coşkun, ŞAHİN, İlhan,
BOSTAN, İdris (1991), Lise Tarih 1, Servet Yayıncılık, İstanbul

tepav

TÜRK DERS KİTAPLARINDA “ERMENİLER” Cumhuriyet’ten Günümüze

Elinizdeki çalışmada eğitim müfredatında Ermenilerin nasıl yer aldığı konusu Cumhuriyet’in ilk yıllarından başlayıp günümüze kadar uzanan bir dönemi kapsayacak şekilde incelenmiştir.

Sahasında ciddi bir boşluğu dolduran eserde Dr. Erhan Metin Cumhuriyet döneminin ilgili ders kitaplarını tarayıp, analiz ederek konuyla ilgili resmi yaklaşımı ve değişimleri saptamıştır.

ISBN 978-9944-927-70-3

